# SORGULAYAN DENEMELER

---

*Sceptical Essays*
*Bertrand Russell (1928)*
*Ceviri: Nermin Arik (1995)*

*TÜBITAK Popüler Bilim Kitaplari*

ICINDEKILER

# GIRIS: KUSKUCULUGUN ÖNEMI ÜZERINE

Okuyucularima, üzerinde hosgörü ile düsünmeleri için, belki de son derece paradoksal ve yikici görünebilecek bir doktrin sunmak istiyorum. Söz konusu doktrin sudur: Dogru olduguna dair herhangi bir kanit bulunmayan bir önermeye inanmak sakincalidir. Böyle bir görüsün genel kabul görmesi durumunda bütün sosyal yasamimizin ve politik sistemimizin tümüyle degisecegini kabul etmeliyim; su anda ikisinin de kusursuz olmasinin bunu güçlestirecegini de kabul ediyorum. Ayrica (ve daha önemli olarak) bu görüsün, bu dünyada ve sonrasinda basarili olmayi haketmek için hiçbir sey yapmamis insanlarin akildisi umutlarindan çikar saglayan kisilerin (gaipten haber verenler, çifte bahisçiler ve din adamlari gibi) gelirlerinin azalmasina yol açacaginin da farkindayim. Bu önemli düsüncelere karsin, ileri sürdügüm paradoksun savunulabilecegi kanisindayim ve simdi bunu yapmaya çalisacagim. Ilkönce, asiriliga kaçtigim düsüncesine karsi kendimi savunmak isterim. Ben Ingilizlerin ilimlilik ve uzlasmaya olan tutkularini paylasan bir Ingiliz Whig'iyim (Whig: 17. ve 18. yüzyillarda hükümdara kargi Parlamento'nun üstünlügünü savunan (ve sonradan yerini Liberal Partiye birakan) siyasal parti üyesi. (Ç.N.)). Pyhrrhonizm (kuskuculugun/skeptisizmin eski adi)'in kurucusu olan Pyhrro hakkinda bir öykü anlatilir. Pyhrro, bir eylemin digerinden daha akillica oldugundan emin olmamiz için asla yeterince bilgiye sahip olmadigimizi ileri sürmüstü.

Öyküye göre gençliginde bir aksam yürüyüsü sirasinda, felsefe hocasini (ilkelerini ondan almisti) kafasi bir çukura sikismis ve kendini kurtaramiyacak bir durumda görür. Bir süre onu seyrettikten sonra, yasli adami disari çekmenin bir yarari olacagini düsünmek için yeterli neden olmadigina karar verip yoluna devam eder. Onun kadar kuskucu olmayan çevredeki insanlar hocayi kurtarirlar ve Pyhrro'yu acimasizlikla suçlarlar.

Ancak hocasi, kendi ögretisine sadik kalarak, onu tutarliligindan dolayi kutlar. Ben bu ölçüde abartili bir kuskuculuk önermiyorum. Teoride olmasada pratikte, sagduyudan kaynaklanan gündelik inançlari kabul edebilirim. Bilim alaninda tam kabul görmüs bir sonucu, kesin dogru olarak degil ama rasyonel bir eylem için yeterince olasi bir temel olarak kabule hazirim.

Falan tarihte bir ay tutulmasi olacagi söylenirse bunu, gerçeklesip gerçeklesmedigini görmek için

gökyüzüne bakmaya deger bulurum. Pyhrro ise farkli düsünürdü. Bu nedenle, bir orta yol benimsedigimizi söylememin yerinde olacagini saniyorum. Ay ve Günes tutulmasi örneginde oldugu gibi, arastirmacilarin üzerinde anlastigi konular vardir. Uzmanlarin tam anlasamadigi konular da vardir. Bütün uzmanlar hemfikir olduklarinda bile yanilabilirler.

Einstein'in isigin yerçekimi etkisiyle sapmasinin niceligi konusundaki savi bundan yirmi yil önce, bütün uzmanlar tarafindan rededildi; ama dogru oldugu ortaya çikti. Yine de, uzman olmayanlar, uzmanlarin görüs birligi içinde olduklari bir savin dogru olmasini, olmamasindan daha olasi kabul etmelidirler.

Benim savundugum kuskuculuk sundan ibarettir: (1) Uzmanlar bir görüste hemfikir ise, bunun tersinin dogru oldugundan emin olunamaz. (2) Uzmanlarin hemfikir olmadigi bir görüs uzman olmayanlarca kesin dogru olarak kabul edilemez. (3) Bütün uzmanlar, dogru olmasi için yeterli neden bulunmadigini kabul ediyorlarsa, siradan bir kimsenin karar vermekte çekingen davranmasi akillica olur.

Bu öneriler her ne kadar ilimli görünüyorlarsa da, eger kabul edilirlerse insan yasamini kökünden degistirebilirler.

Insanlarin ugrunda savasmayi ve zulmetmeyi göze aldiklari fikirler bu kuskuculugun reddettigi yukaridaki üç gruptan biri içinde yer alir. Herhangi bir görüs rasyonel nedenlere dayanmaktaysa, insanlar bu nedenleri ortaya koyar ve etkilerini beklerler. Böyle durumlarda bunlari atesli bir sekilde savunmazlar; sükunetle benimserler ve nedenleri sogukkanlilikla açiklarlar. Atesli bir sekilde savunulan görüsler asla iyi bir temele dayanmayan görüslerdir; gerçekten de siddetli duygusallik, görüs sahibinin rasyonel kanitlardan yoksun oldugunun bir göstergesidir. Politika ve din konularindaki görüsler hemen hemen tümüyle asiri duygusallik ile bagintili olan türdendir. Bu konularda güçlü inançlari olmayan kisiler, Çin'in disindaki ülkelerde zavalli yaratiklar olarak düsünülür; kuskuculardan, kendilerininkine tümüyle karsit olan düsüncelere sahip kisilerden daha çok nefret edilir. Günlük yasamin bu konularda fikir sahibi olmayi gerektirdigi ve daha rasyonel davranmanin toplum yasamini olanksiz kilacagi düsünülür. Ben bunun tam tersine inaniyorum; nedenini de açiklamaya çalisacagim.

1920 sonrasindaki issizlik sorununu ele alalim. Siyasal partilerden biri, bunun sendikalarin suçu

oldugu kanisindaydi. Bir digeri, nedenin Kita Avrupasindaki kargasa olduguna inaniyordu. Bir üçüncüsü de, bunlarin rolü oldugunu kabul etmekle beraber, sikintinin temel nedenini, Ingiltere Bankasi'nin sterlin degerini yükseltme politikasina bagliyordu. Bana anlatildigina göre, uzmanlarin çogu bu üçüncü partiye mensuptu; ama partide uzmanlar disinda kimse de yoktu. Politikacilar parti edebiyatlarina uygun olmayan görüslere ilgi duymazlar; siradan insanlarsa felaketleri düsmanlarin entrikalarina atfetmeyi yeglerler. Sonuçta da insanlar konu ile ilgisi olmayan seyler için veya o seylere karsi savasirlar. Rasyonel düsünce sahibi birkaç kisiye ise, hiç kimsenin hislerine hizmet etmediklerinden, kulak asilmaz. Bu üçüncü partinin, yandas toplamak için insanlari Ingiltere Bankasi'nin kötü olduguna inandirmasi; isçileri kendi saflarina çekmek için Ingiltere Bankasi yöneticilerinin sendika hareketine düsman oldugunu göstermesi; Londra Piskoposu'nu saflarina almak için de bu yöneticilerin „ahlaksiz" olduklarini göstermesi gerekirdi. Para konusunda tutumlarinin yanlis olmasi da tüm bunlarin bir sonucu olarak görülürdü.

Bir baska örnek ele alalim. Sosyalizmin insan dogasina ters düstügü sik sik dile getirilir. Bu sav sosyalistler tarafindan, karsitlarindan asagi kalmayan bir siddetle reddedilir. Bu konu, ölümü çok büyük bir kayip olan Dr. Rivers'in University College'de verdigi bir derste irdelenmis ve ölümünden sonra yayinlanan Psychology and Politics (Psikoloji ve Politika) kitabinda yer almistir. Bildigim kadariyla, bu konunun bilimsel denebilecek tek tartismasi da budur. Yazar, sosyalizmin Melanesia'da insan dogasina ters düsmedigini gösteren bazi antropolojik veriler ortaya koymakta; sonra da, Melanesia'da insan dogasinin Avrupa'daki ile ayni olup olmadigini bilmedigimize isaret etmekte ve sosyalizmin Avrupa insaninin dogasina ters düsüp düsmedigini anlamanin tek yolunun onu denemek oldugu sonucuna varmaktadir. Ulastigi bu sonuç nedeniyle Isci Partisi'nden adayliga istekli olmasi ilginçtir. Ancak bu adayin, politik tartismalari genellikle saran hirs ve öfke havasini artirici bir etki yapmayacagi kusku götürmez.

Simdi de, insanlarin serinkanlilikla tartismada güçlük çektikleri bir konuya, evlilik törelerine el atacagim. Her ülkede insanlarin büyük bir bölümü, kendilerininkinden farkli olan evlilik törelerinin ahlaka aykiri olduguna inanmislardir; bu görüse karsi çikanlarin ise kendi sorumsuz yasam tarzlarini hakli kilmayi amaçladiklarina. Hindistan'da geleneklere göre dul kadinlarin yeniden evlenmeleri, akilalmaz

ölçüde korkunç birsey sayilir. Katolik ülkelerde bosanmak çok büyük bir günah olarak düsünülürken evlilikte sadakat kurallarina yapilan bazi ihlaller, en azindan erkeklerce yapilmissa, hosgörüyle karsilanir. Amerika'da bosanmak kolaydir, ama evlilik disi iliskiler siddetle kinanir. Müslümanlar, bize çok asagilayici gelen çok eslilige inanir. Bütün bu farkli görüsler asiri bir siddetle savunulur ve bunlara karsi gelenler çok acimasizca cezalandirilir. Ancak yine de, bu ülkelerden hiç kimse kendi ülkesindeki törenin insan mutluluguna katkisinin digerlerinden daha çok oldugunu göstermek için en ufak bir çaba sarfetmez.

Bu konuda yazilmis herhangi bir bilimsel çalismaya, örnegin Westermarck'in History of Humcin Marriage (Insan Evliligi Tarihi) adli kitabina baktigimizda, benimsenmis önyargili yaklasimdan çok farkli olan bir hava ile karsilasir, insan dogasina ters gelecegini sandigimiz birçok gelenegin var oldugunu görürüz. Çok esliligin, saldirgan erkeklerin kadinlara zorla kabul ettirdigi bir örf olarak açiklanabilecegini düsünürüz.

Peki, bir kadinin birden fazla kocasinin oldugu Tibet gelenekleri için ne söylenebilir? Tibet'i görenler oradaki aile yasaminin en az Avrupa'daki kadar uyumlu oldugu konusunda bize güvence veriyorlar. Bu tür yazilardan birkaçini okumak konuya açik kalplilikle yaklasan herkesi tam bir kuskuculuga yöneltecektir; çünkü öyle görünüyor ki, bir evlilik geleneginin bir digerinden daha iyi veya daha kötü oldugunu söylememizi saglayan herhangi bir veri mevcut degil. Yerel kurallara karsi gelenlere hosgörüsüzlük ve acimasizlik içermeleri disinda ortak bir yanlari yok. Günahin cografi birsey oldugu anlasiliyor. Bu sonuçtan hemen baska bir sonuç ortaya çikiyor: „Günah" gerçek olmayan yaniltici bir kavramdir ve onu cezalandirmak için uygulanagelen zulüm gereksiz birseydir. Çogu kimseye hos gelmeyen de iste bu sonuçtur. Çünkü vicdan rahatligiyla yapilan zulüm moralistler için bir zevktir. Cehennemi de bu nedenle icadettiler.

Milliyetçilik de kusku götürür konularda atesli inanç sahibi olmanin bir uç örnegidir. Sunu rahatça söyleyebilirim: Büyük Savasin tarihini günümüzde ele alan bilimsel bir tarihçinin yazdiklarinda, eger bunlar savas sirasinda yazilmis olsalardi, çarpisan ülkelerin her birinde tarihçinin hapse atilmasina neden olacak ifadeler bulunmasi kaçinilmazdir. Insanlarin kendileri hakkindaki gerçeklere tahammül gösterdikleri, Çin disinda, hiçbir ülke yoktur. Gerçekler normal zamanlarda sadece kabalik olarak, savas halinde ise

suç olarak algilanirlar. Birbirinin karsiti kati inanç sistemleri olusur; bu sistemlere yalnizca ayni ulusal egilimi tasiyanlarin inanmalari, bunlarin yapay oldugunu açikça ortaya koyar. Ancak bu inanç sistemlerine mantik uygulamak, vaktiyle dinsel dogmalara mantik uygulamanin günah oldugu kadar günahtir. Bu tür konularda kuskuculugun neden kötücül oldugunu açiklamalari istendiginde insanlarin verdikleri yanit, mitlerin savasi kazanmaya yardim ettigi, bu nedenle de rasyonalizmi benimseyen uluslarin baskalarini öldüremeyecegi, tersine, kendilerinin öldürülecegi, yolundadir. Yabancilara tümden iftira yoluyla insanin kendisini korumasinin utanç verici oldugu düsüncesi, bildigim kadariyla, simdiye dek Quaker'ler (17. yüzyil ortalarinda kurulan, savasa ve askerlige karsi, hiristiyan olduklari halde kiliseye gitmeyen, Dostlar Dernegi üyeleri.(Ç.N.)) disinda ahlaki destek bulamamistir. Rasyonel bir ulusun savasa hiç girmemenin yollarini bulabilecegi öne sürüldügünde alinan yanit ise genellikle hakaretten ibarettir.

Rasyonel bir kuskuculugun yayilmasinin etkileri ne olabilir? Insanoglu ile ilgili olaylar güçlü tutkulardan kaynaklanir; bu da onlari destekleyen birtakim mitlerin dogmasina yol açar. Psikanalizciler bu sürecin kisisel görünümünü, vesikali ve vesikasiz deliler üzerinde incelemislerdir.

Bazi asagilamalara maruz kalmis bir kisi kendisinin Ingiltere Krali oldugu yolunda bir kuram benimser ve kendisine bu yüce konumunun gerektirdigi saygi ile davranilmamasini mazur göstermek için de zekice islenmis birsürü açiklama icadeder. Bu örnekte, komsulari onun bu hayallerine sicak bakmazlar ve kendisini bir timarhaneye kapatirlar. Fakat o kendi büyüklügünü degil de ulusunun veya sinifinin veya mezhebinin büyüklügünü ileri sürerse, görüsleri, disaridan bakan tarafsiz bir kisiye timarhanede karsilasilanlar kadar abes gelse bile, birçok yandas kazanir; bir siyasal veya dinsel önder olur. Bu yolla, kisisel delilikle benzer kurallari izleyen bir toplumsal delilik gelisir. Kendini Ingiltere Krali sanan bir deli ile tartismanin tehlikeli oldugunu herkes bilir; fakat tek basina oldugu için onun hakkindan gelinebilir. Bütün bir ulus bir kuruntuya kapildigi zaman, savlarina karsi gelindiginde kapildiklari öfke tek bir delininkiyle aynidir; fakat o ulusun aklini basina getirecek tek sey savastir. Entellektüel etkenlerin insan davranisini ne ölçüde etkiledigi konusunda ruhbilimciler arasinda büyük görüs ayriliklari vardir. Burada birbirinden tamamen ayri iki soru söz konusudur: (1) Inançlar, eylemlerin

nedeni olarak, ne ölçüde etkindirler? (2) Inançlar ne ölçüde mantiksal açidan yeterli delillerden kaynaklanirlar ve kaynaklanabilirler? Bu iki soruda söz konusu olan entellektüel faktörün etkisine ruhbilimciler, siradan insanlarin vereceklerinden çok daha küçük bir yer vermekte uyum içindedirler; ancak bu genel uyum alani içinde önemli ölçüde derece farklari yer almaktadir. Bu iki soruyu sirayla ele alalim. (1) Inançlar eylemlerin nedeni olarak ne ölçüde etkindirler? Bu soruyu kuramsal olarak degil, siradan bir insanin siradan bir günde yasadiklarini ele alarak tartisacagiz. Güne sabah yataktan kalkmakla baslar. Büyük olasilikla bunu hiçbir inancin etkisi olmadan, aliskanlik nedeniyle yapar. Kahvalti eder, trenine biner, gazetesini okur, isyerine gider; bütün bunlari yine aliskanlik nedeniyle yapar. Geçmiste bu aliskanliklari edindigi bir dönem olmustur; en azindan isyerinin seçiminde inancin bir etkisi vardir. Belki de vaktiyle o isyerinde teklif edilen isin, bulabilecegi en iyi is oldugunu düsünmüstür. Çogu kiside meslegi ilk seçtigi zaman inancin bir rolü olmustur; bu nedenle de, o seçimin yol açtigi herseyde inancin payi vardir. Eger küçük bir görevli ise is yerinde etkin irade kullanmaksizin ve inancin açik katkisi olmaksizin, sadece alisik oldugu sekilde davranmayi sürdürebilir. Sütunlarla rakami toplarken uyguladigi aritmetik kurallarina inandigi düsünülebilir. Ancak bu dogru degildir; bu kurallar salt bedensel aliskanliklardir; bir tenis oyuncusunda oldugu gibi. Bu aliskanliklar, onlarin dogru olduklarina dair bilinçli bir inanç nedeniyle degil, bir köpegin arka ayaklari üzerinde durarak yiyecek istemeyi ögrenmesi gibi ögretmeni hosnut kilmak için gençlikte edinilmis aliskanliklardir. Bütün egitimin bu türden oldugunu söylemiyorum; ancak üç R ögreniminin (Okuma, Yazma, Aritmetik) çogu kesinlikle öyledir. Söz konusu kisi is yerinde bir ortak veya bir yönetici konumundaysa günlük isleri arasinda bazi zor yönetimsel kararlar almasi gerekebilir. Bu kararlarda inancin da bir etkisi bulunmasi olasidir. Bazi hisselerin yükselip bazilarinin düsebilecegine veya falan kisinin güvenilir olduguna, falanin da iflas esiginde olduguna inanmaktadir. Bu inançlar dogrultusunda kararlar alir. Salt aliskanlikla degil, inandigi seylere göre davrandigi içindir ki bir sekreterden daha üstün bir kisi olarak düsünülür ve çok daha fazla para kazanir -tabii eger inandigi seyler dogru çikarsa.

Eylem nedeninin inançtan kaynaklandigi durumlar özel yasami için de ayni ölçüde geçerlidir. Normal zamanlarda, karisina ve çocuklarina davranislarini aliskanliklar veya aliskanlikla degisime ugramis olan içgüdü yönetecektir. Önemli durumlarda

-evlenme teklif ederken, oglunu hangi okula gönderecegine karar verirken veya karisinin kendisine sadik olup olmadigindan kuskulandiginda- salt aliskanligin etkisiyle davranamaz. Evlenme teklifinde yalnizca içgüdüsü veya hanimin zengin oldugu sanisi etken olabilir. Eger kararda içgüdü etken olmussa, kuskusuz, hanimin her türlü erdeme sahip olduguna inanir. Bu da ona, kararinin bir nedeni gibi gelebilir; ancak gerçekte bu da içgüdünün degisik bir etkisinden baska bir sey degildir ve içgüdü tek basina eylemin yeterli nedenidir.

Ogluna okul seçerken izledigi yol büyük olasilikla önemli is kararlari alirken izlediginin aynidir; burada da inanç önemli bir rol oynar. Karisinin sadakatsizligi hakkinda bir bilgi edinmisse davranisi büyük olasilikla salt içgüdüsel olacaktir; ancak bu içgüdü sonradan olacaklarin temel nedenini de olusturan bir inanç etkisiyle harekete geçmistir.

Demek oluyor ki, inançlar eylemlerimizin yalnizca ufak bir bölümünden dogrudan sorumlu olsalar da sorumlu olduklari eylemler en önemli olan ve yasamimizin genel yapisini belirleyen eylemler arasinda yer alir. Siyasal ve dinsel eylemlerimiz özellikle inançlarimizla bagintilidir.

(2) Simdi ikinci sorumuza geliyorum. Bu soru iki yönlüdür: (a) Inançlar gerçekten ne ölçüde kanitlara dayanir? (b) Öyle olmalari ne ölçüde olanakli veya arzu edilen birseydir?

(a) Inançlarin kanitlara dayanma orani onlara inananlarin sandiklarindan çok daha düsüktür. Oldukça rasyonel bir eylem ele alalim: zengin bir isadaminin parasal yatirim yapmasi. Isadaminin, örnegin Fransiz Frankinin inis çikisi konusundaki görüsünün, politik egilimine bagimli oldugunu görürsünüz; ve de bu görüsü öylesine benimsemistir ki parasini o yolda riske sokmaktan kaçinmaz. Iflas olaylarinda, çogu kez, felaketin nedeninin bazi duygusal etkenlerden kaynaklandigi ortaya çikar. Politik görüsler, onlari açiklamalari yasaklanmis olan devlet görevlilerine ait olanlari disinda, nadir olarak kanitlara dayanirlar. Bazi istisnalar kuskusuz vardir. Yirmi bes yil önce baslamis olan gümrük resimleri reformu tartismalarinda sanayicilerin çogunun destekledigi taraf, kendi gelirlerini artiracak tarafti. Bu, görüslerinin gerçekten kanitlara dayandigini gösteriyor; ancak, ifadelerinde bunu ima eden en ufak bir sey yoktu. Freudcular bizi “rasyonalize etme” süreciyle, yani gerçekte irrasyonel olan bir görüs veya karar için kendimize rasyonel görünen nedenler

uydurma süreciyle tanistirdi. Ancak, özellikle Ingilizce konusulan ülkelerde “irrasyonalize etme” denebilecek bir de ters süreç var.

Kurnaz bir kisi bir sorunun lehinde ve aleyhinde olan yönleri az veya çok bilinç-alti bir yolla, bencil bir açidan degerlendirebilir (Insanin kendi çocuklarinin söz konusu olmasi disinda, bencil olmayan düsünceler çogu zaman bilinç-altina inmezler). Bilinç-altinin yardimiyla saglam bir bencil karara vardiktan sonra kisi nasil büyük fedakarliklarla kamu yararini gözettigini gösteren büyük büyük laflar uydurur veya baskalarindan alintilar yapar. Bu laflarin, sahibinin gerçek nedenlerini belirttigine inananlar o kisinin gerçek kanitlari degerlendirebilmekten yoksun oldugunu da düsünecektir; çünkü, o kisinin eylemleri, kamu yararina olan bir seye yol açmayacaktir. Bu durumdaki bir kisi, oldugundan daha az rasyonel görünür. Daha da ilginç olani, onun irrasyonel yönünün bilinçli, rasyonel yönünün ise bilinç-disi olmasidir. Ingiliz ve Amerikalilari bu denli basarili kilan da bu özelliktir.

Kurnazlik, gerçek oldugu zaman, insan dogasinin bilincinden çok bilinç-disina ait bir seydir ve sanirim ki is aleminde basari için gereken en önemli özelliktir. Ahlaki açidan ise, her zaman bencil oldugu için, küçümsenen bir özelliktir; bununla birlikte insanlari en kötü suçlardan alikoymayi da basarabilir. Bu özellik eger Almanlarda var olsaydi sinirsiz denizalti harekatina girismezlerdi; eger Fransizlarda var olsaydi Ruhr’da yaptiklarini yapmazlardi; eger Napolyon’da olsaydi Amiens Antlasmasi’ndan sonra tekrar savasa girmezdi. Bazi istisnalari olsa da, ortaya söyle bir genel kural koyabiliriz: Insanlar neyin kendi yararlarina oldugu konusunda yanilirlarsa, akla uygun oldugunu sandiklari tutum, baskalari için, gerçekten akla uygun olan tutumdan çok daha fazla kötülüge yol açar. Bu nedenle, insanlari kendi çikarlarini iyi degerlendirecek duruma getiren her sey yararlidir. Ahlaki nedenlerle, kendi çikarlarina ters olduguna inandiklari seyleri yaptiklari halde çok zengin olmus sayisiz insan vardir.

Örnegin ilk-dönem Quaker’lerden bazi dükkan sahipleri, baskalarinin sürekli olarak yaptigi gibi her müsteriyle pazarlik etmek yerine, sattiklari mallar için kabul edebilecekleri en düsük miktardan daha çok para istememe yolunu tutmuslardir. Bu karari almalarinin nedeni, razi olduklarindan çok para istemeyi yalan söylemek saymalariydi. Ancak müsteriye saglanan bu kolaylik öylesine büyüktü ki herkes onlarin dükkanlarina kostu; sonuçta zengin

oldular (Bunu nerede okudugumu unuttum; ancak, bellegim beni yaniltmiyorsa güvenilir bir kaynakti). Ayni amaca açikgözlülük yaparak da ulasmak olanakliydi; ancak hiç kimse yeterince açikgöz degildi. Bilinç-disimiz göründügünden daha kötü niyetlidir. Bu nedenle, ahlaki gerekçelerle, kendi yararlarina ters düsen seyleri bilerek yapan kisiler kendi yararlarina olani tam olarak yapan kisilerdir. Onlarin arkasindan, siddetli duygulari olabildigince safdisi ederek, kendi yararlarini bilinçli ve rasyonel olarak düsünmeye çaba gösterenler gelir. Üçüncü olarak, içgüdüsel olarak açikgöz olan kisiler gelir. Bunlar baskalarinin mahvolmasini amaçladiklari yollarda kendilerini mahvederler. Bu son grup Avrupa nüfusunun yüzde doksanini kapsar.

Biraz konu disina çikmis görünebilirim; ancak açikgözlülük dedigimiz bilinç-disi mantigini bilinçli türlerinden ayirmam gerekliydi. Normal egitim yöntemlerinin bilinç-disina hiçbir belirgin etkisi yoktur. Öyleyse, açikgözlülük bugünkü teknik olanaklarimizla ögretilebilir birsey degildir. Yalnizca aliskanliktan kaynaklanan ahlak disinda, ahlakin da bugünkü yöntemlerle ögretilmesi olanaksiz görünüyor; en azindan, ben sahsen sikça ögütlenen kisilerde iyiye dogru bir etki farketmedim. Bu nedenle, günümüzde bilinçli olarak yapilmak istenen her islahatin rasyonel yollar kullanarak yapilmasi zorunludur. Insanlara açikgöz veya erdemli olmayi nasil ögretecegimizi bilmesek de onlara rasyonel olmayi ögretmeyi bir ölçüde biliyoruz: Egitimden sorumlu olanlarin her konuda uyguladiklarinin tam tersini yapmak bunun için yeterlidir. Gelecekte, iç salgi bezleriyle oynayarak, salgilarini azaltip çogaltarak, erdem yaratmayi da ögrenebiliriz. Ancak günümüzde rasyonalizmi yaratmak erdem yaratmaktan daha kolaydir - rasyonalizm sözcügü ile, eylemlerimizin etkilerini önceden tahmin etme sürecinde bilimsel düsünme aliskanligini kastediyorum.

(b) Bu, bizi su soruya getiriyor: Insanlarin eylemleri ne ölçüde rasyonel olabilir veya olmalidir? Önce "olmali mi" sorusunu ele alalim. Kanimca rasyonalizmin uygulama alanini belirleyen kesin sinirlar vardir; yasamin en önemli bölümlerinden bazilari mantigin ise karismasiyla mahvolurlar. Leibniz son yillarinda bir muhabire yasaminda yalniz bir kere, o da elli yasindayken, bir bayana evlenme teklif ettigini anlatmis; sonra da sunu eklemis: "Sükürler olsun ki düsünmek için zaman istedi. Bu bana da düsünme firsati verdi ve teklifimi geri aldim." Davranisinin çok rasyonel oldugu kusku götürmez; ancak begendigimi söyleyemem.

Shakespeare “deli, asik ve sair”i “yogunlasmis hayal gücü” olarak biraraya getirir. Sorun deliyi saliverip asik ve sairi bir arada tutmaktir. Bir örnek verecegim: 1919 yilinda Old Vic’de oynanan The Trojan Women (Truvali Kadinlar) oyununu seyrediyordum. Büyüyünce ikinci bir Hector olur korkusuyla Greklerin Astyanax’i öldürdükleri, dayanilmaz ölçüde acikli bir sahne vardir. Tiyatroda bütün gözler yasliydi; seyirciler Greklerin bu gaddarligini akilalmaz buluyorlardi. Ama orada aglayan bu insanlar, ayni anda, ayni gaddarligi Euripides’in bile hayal gücünü asan bir ölçüde kendileri uyguluyorlardi. Kisa bir süre önce, ateskesten sonra Almanya’ya uygulanmakta olan ablukayi uzatan ve Rusya’ya da abluka öngören karari alan bir hükümete -büyük çogunlugu- oy vermislerdi. Bu ablukalarin çok sayida çocugun ölümüne neden oldugu biliniyordu; ama düsman ülkelerin nüfusunun azalmasini arzuluyorlardi: çocuklar, Astyanax gibi, büyüyüp babalarinin yolundan gidebilirlerdi. Sair Euripides seyircilerin hayalinde asik’i canlandirmisti. Ancak tiyatro kapisinda asik ve sair unutulmuslardi; ve kendilerini iyi yürekli ve erdemli sayan bu bay ve bayanlarin siyasal eylemleri deli’nin (çildirmis katil kisiliginde) egemenligine girmisti.

Ayni zamanda deli’yi de alikoymadan sair ve asik’i alikoymak olanakli midir? Her birimizin içinde onlarin üçü de degisik ölçülerde mevcuttur. Bunlar, birisi kontrol altina alindiginda diger ikisinin yok olmasini gerektirecek ölçüde, birbirlerine bagli midirlar? Öyle oldugunu sanmiyorum. Hepimizin içinde mantiktan esinlenmeyen eylemlerle tüketilmesi gereken bir miktar enerji olduguna inaniyorum; bu, çikis yolunu, kosullara göre sanatta, tutkulu askta veya tutkulu nefrette bulur. Sayginlik, düzen ve rutin -yani modern endüstri toplumunun demir gibi kati disiplini- sanatsal dürtüyü köreltmis ve aski verimli, özgür ve yaratici olmak yerine bunalima veya gizlilige mahkum etmistir.

Haset, gaddarlik ve nefret hemen bütün piskoposlar sinifi tarafindan takdis edilirken, özellikle özgür olmalari gereken seyler baski altinda tutulmustur. Içgüdüsel yapimiz iki bölümden olusur; birisi kendimizin ve çocuklarimizin yasamini gelistirmeye, digeri ise rakip gördügümüz kisilerin yasamini engellemeye yönelir.

Birincisi yasama askini, sevgiyi ve psikolojik olarak sevginin bir kolu olan sanati içerir; ikincisi de rekabeti, milliyetçiligi ve savasi. Geleneksel ahlak birincisini bastirmak, ikincisini yüreklendirmek için

herseyi yapar. Gerçek ahlak bunun tam tersini gerektirirdi. Sevdiklerimizle ilgili davranislar içgüdüye güvenle birakilabilir. Akil kapsamina alinmasi gerekli olan ise nefret duydugumuz kisilere karsi olan davranislardir.

Günümüz dünyasinda etkin olarak nefret ettiklerimiz bizden uzak olan gruplar, özellikle de yabanci uluslardir. Onlari soyut olarak algilariz ve gerçekte nefretin ta kendisi olan eylemleri, adalete olan askimiz ve benzeri yüce amaçlar için yaptigimizi ileri sürerek kendimizi kandiririz. Bu gerçegi bizden saklayan perdeyi ancak, büyük ölçüde kuskuculukla kaldirabiliriz. Bunu ve kiskançlik çilginliginin tedavisini gerçeklestirdikten sonra, kiskançliklara ve sinirlamalara dayali olmayan, dopdolu bir yasam arzusuna ve baska insanlarin birer engel degil, birer yardimci olacaginin idrakine dayali yeni bir ahlak olusturmaya baslayabiliriz. Bu ütopik bir beklenti degildir; Elizabeth Ingilteresinde kismen gerçeklesmisti. Eger insanlar bir baskasinin mutsuzlugu pesinde kosmak yerine kendi mutluluklarinin pesine düsmeyi ögrenirlerse, bu beklenti hemen yarin gerçeklesebilir. Bu, hiç de uygulanmayacak kadar sert bir ahlak töresi degildir; ama benimsenmesi dünyayi cennete dönüstürebilir.

# I

Arzularimizin inanislarimiz üzerindeki etkisi herkesçe bilinen ve gözlenen bir olgudur; ancak bu etkinin niteligi çogu zaman yanlis algilanir. Inançlarimizin büyük bölümünün bazi rasyonel temellere dayandigini; arzunun ise yalniz arada bir isi karistirdigini varsaymak aliskanlik haline gelmistir. Bunun tam karsiti gerçege daha yakin olsa gerek. Günlük yasamla ilgili inançlarimizin büyük bir bölümü arzularimizin sekillesmesinden ibarettir; ancak orada burada bazi izole noktalarda, gerçegin sert darbesiyle dogru yola yöneltilirler. Insan genelde bir düs aleminde yasar; dis dünyadan gelen asiri zorlayici bir etkiyle bir an için uyanir; ancak çok geçmeden düs aleminin tatli uykusuna yeniden dalar. Freud geceleri gördügümüz düslerin, büyük ölçüde, arzularimizin görüntü seklinde gerçeklesmesi oldugunu göstermis; bunun, gündüz gördügümüz düsler için de ayni ölçüde dogru oldugunu söylemistir. Inançlar dedigimiz gündüz düslerini de buna eklemesi yerinde olurdu.

Dogru olduguna inandigimiz seylerin bu rasyonel olmayan kökenini göz önüne serecek üç yöntem vardir: deli ve isterik kisilerin incelenmesinden yola çikip, giderek bu hastalarin temelde normal saglikli kisilerden pek az farkli oldugunu ortaya koyan psikanaliz yöntemi; ikincisi, en degerli görüslerimizin rasyonel kanitlarinin ne kadar zayif olduklarini gösteren kuskucu filozoflarin yöntemi; son olarak da, insanlari genel olarak gözlemleme yöntemi. Ben yalniz bu sonuncusu üzerinde duracagim.

Antropologlarin uzun çalismalarindan ögrendigimize göre, en ilkel insanlar anlamadiklarinin farkinda olduklari olaylarla karsilastiklarinda cahilliklerinin bilinci içinde çirpinip durmazlar; tersine, bütün önemli eylemlerini yönetecek ölçüde sikica baglandiklari sayisiz inançlari vardir. Bir hayvanin veya savasçinin etini yemekle, kurbanin yasarken sahip oldugu erdemleri elde edebileceklerine inanirlar. Birçogu, kabile reisinin adini agizlarina almanin insani hemen öldürecek büyük bir günah olduguna inanir, hatta ismin bir hece olarak yer aldigi bütün sözcükleri degistirecek kadar ileri giderler. Örnegin John adinda bir kraliniz varsa Jonquil yerine George-quil veya dungeon yerine dun-george demeniz gerekir. Tarim düzeyine geldiklerinde yiyecek üretimi nedeniyle hava durumu önem kazaniyor; bazi büyülerin yagmur getirecegine veya ufak atesler yakmakla günes

açacagina inaniliyor. Bir kisi öldürüldügünde kaninin veya hayaletinin öç almak için öldüreni izledigine, onun ancak yüzü kirmiziya boyama veya matem tutma gibi basit yöntemlerle aldatilabilecegine inaniyorlari. Bu inancin ilk bölümünün öldürülmekten korkanlardan, ikinci bölümünün de öldürenlerden kaynaklandigi açikça görülüyor.

Rasyonel olmayan inançlar ilkel insanlara özgü degildir. Insan irkinin büyük bir bölümü bizimkilerden farkli olan, bu nedenle de dogal olarak, asli esasi bulunmayan dinsel inançlara sahiptir.

Önyargisiz herhangi bir insan için rasyonel bir sonuca varmanin olanaksiz oldugu birçok konuda politikayla ilgilenen ama politikaci olmayan kisiler çok güçlü kanilara sahiptirler.

Çekismeli bir seçimde görev alan gönüllüler hep kendi taraflarinin kazanacagina inanirlar; kaybetme olasiligina isaret eden birçok neden bulunmasinin bir önemi yoktur. 1914 sonbaharinda Alman ulusunun çok büyük bir bölümünün Almanya'nin zaferinden kesinlikle emin oldugu kusku götürmez. Bu örnekte gerçek ise karismis, düsleri altüst etmistir. Alman olmayan bütün tarihçilerin önümüzdeki yüz yil boyunca yazmalari önlenebilseydi yine düsler canlanir, sadece baslangiçtaki zaferler animsanir ve savasin sonunda yasanan felaketler unutulurdu.

Nezaket, bir kisinin, kendisinin veya çevresindekilerin meziyetlerine iliskin görüslerine saygili olma aliskanligidir. Herkes, her gittigi yerde, rahatlatici bir kanilar bulutu ile sarilmistir; bu kanilar, yazin uçusan sinekler gibi, kendisiyle beraber hareket eder. Bunlarin bazilari kisiseldir; kisiye, kendi erdemlerinden ve üstünlüklerinden, arkadaslarinin sevgisiden ve tanidiklarinin saygisindan, mesleginin parlak geleceginden, pek iyi olmayan sagligina karsin tükenmeyen enerjisinden söz ederler. Onun ardindan ailesinin olaganüstü yüceligi hakkindaki inançlar gelir: babasinin simdilerde ender rastlanan dürüstlügü ve çocuklarinin simdiki modern ana-babalarda bulunmayan bir disiplinle yetistirmis olmasi; ogullarinin okul sporlarinda herkesi nasil geride biraktigi; kizinin kendini uygunsuz bir evlilige atacak kizlardan olmadigi gibi. Daha sonra, ait oldugu toplumsal sinif hakkindaki inançlari gelir. Toplumdaki konumuna bagli olarak bu sinif bütün siniflar içinde ya sosyal açidan en iyisidir; ya en bilgilisidir, ya da ahlak yönünden en degerlisidir - her ne kadar bu degerlerden birincisinin ikincisinden, ikincisinin de üçüncüsünden daha çok aranilan

nitelikler oldugu konusunda herkes hemfikir ise de. Ulus konusunda da, hemen herkes kendi ulusu hakkinda rahatlatici kuruntular besler. „Yabanci uluslar ne yazik ki israrla kendi bildikleri gibi davraniyorlar.“ Mr. Podsnap bu sözleriyle insan kalbinin en köklü duygularindan birini dile getirmis oluyordu.

Son olarak da genel olarak insanligi, mutlak olarak veya karsilastirmayla „hayvani yaratiklar“dan üstün tutan kuramlara geliyoruz: Insanin ruhu vardir, ama hayvanin yoktur; insan „rasyonel bir hayvan“dir. Asiri acimasiz veya anormal bir eylem „hayvan gibi“, veya „vahsi“ olarak nitelenir (halbuki böyle eylemler kesinlikle insanlara özgüdür, Tanri insani kendi görüntüsünden yaratti ve evrenin nihai amaci Insan’in mutlulugudur.

Böylece, bizi rahatlatan asamali bir inançlar dizisine sahip bulunuyoruz: kisiye ait olanlar, ailesi ile paylastiklari, sinifinda veya ulusunda yaygin olanlar, son olarak da bütün insanliga ayni ölçüde hos gelenler. Bir kimseyle iyi iliskilerimiz olmasini istiyorsak onun inandiklarina saygi göstermemiz beklenir. Bu nedenle de insanlarin yüzlerine karsi, arkalarindan konustugumuz gibi konusmayiz. Bu fark, onlarin bizim kisiligimizden olan farklari arttikça daha da belirginlesir. Kardesimizle konusurken ana-babalar konusunda bilinçli bir nezaket göstermeye gerek görmeyiz. Yabanci ülke insanlariyla konusurken nazik olma geregi doruk noktasindadir ve yalniz kendi vatandaslarina alisik olanlara dayanilmaz ölçüde sikici gelir.

Bir keresinde, ülkesinden hiç çikmamis bir Amerikaliya Ingiliz Anayasasi’nin birkaç önemsiz noktada Amerikalilarinkinden daha iyi olabilecegini söylemistim. Hemen büyük bir öfkeye kapildi; bu türden bir düsünceyi daha önce hiç duymamis oldugundan, bir kimsenin gerçekten böyle bir sey düsünebilecegini akli almamisti. Ikimiz de nezaketi ihmal etmistik; sonuç da bir felaket olmustu.

Sosyal amaçli toplantilarda nezakette kusur her ne kadar hos degilse de mitleri yok etme bakimindan çok yararlidir. Dogal kanilarimizi düzeltmenin iki yolu vardir; biri, zehirli bir mantari yenebilir bir mantar sanip sonuçta aci çekmek gibi, gerçekle yüzlesmek; digeri de kanilarimizin, gerçek olgulara degil, diger insanlarin inançlarina ters düsmesi durumudur. Bazilari domuz eti yemenin helal, dana eti yemenin haram oldugunu düsünür; baskalari ise tam tersine inanir. Bu görüs ayriligi çogu zaman kan dökülmesine yol açmistir. Ikisinin de belki gerçekten günah

olmadigi yolunda rasyonel bir görüs yavas yavas olusmaya baslamis bulunuyor. Nezaket ile yakindan bagintili olan alçakgönüllülük, kendimizi ve kendimizde olan seyleri, karsimizdakilerden veya onlarda bulunan seylerden üstün tutmuyor gibi davranmayi gerektirir. Bu hüner sadece Çin'de tam olarak anlasilmistir.

Bana anlattiklarina göre, Çin'de bir Mandarin'e karisinin ve çocuklarinin sagligini sorarsaniz size söyle cevap verirmis: „Zatialilerinin sormaya tenezzül buyurduklari o pasakli asagilik kadin ve igrenç yumurcaklari tam bir saglik içindedirler." Ne var ki, böyle incelikler sakin ve dingin bir yasam tarzi gerektirir; is ve politika dünyasinin hizli ve önemli iliskilerinde ise bu olanaksizdir. Baska insanlarla olan iliskiler, en basarili olan kisiler disinda kalan herkesin mitlerini birer birer yikmaktadir. Kisisel övünçleri kardesler, aile övünçlerini okul arkadaslari, sinifsal övünçleri politika, milli övünçleri de savaslar ve ticari basarisizliklar ortadan kaldirmaktadir. Ancak insan olmanin övüncü varligini sürdürür; ve sosyal sohbetler sirasinda, mit-yaratma yetisi bu alanda serbestçe at kosturur. Bilim bu tür hayallerin düzeltilmesinde bir ölçüde etkilidir. Ancak bu düzeltme hiçbir zaman kismi olmaktan öteye gidemez; çünkü biraz safdillik olmazsa bilimin kendisi de çöker.

## II

Insanlarin kisisel ve sinifsal düsleri gülünç olabilir; ancak toplumsal düsler insanlik çemberi disina çikamayan bizler için hüzün vericidir. Astronominin ortaya koydugu Evren çok büyüktür. Teleskopla gördüklerimizin ötesinde daha neler var, bilemiyoruz; ancak bilebildigimiz kadari akilalmaz büyüklüktedir. Samanyolu bu bilinebilen evrende çok küçük bir yer kaplar. Bu ufak bölümün içindeki Günes Sistemi sonsuz küçüklükte minik bir benek, gezegenimiz ise benegin mikroskopik bir noktasidir. Bu nokta üzerinde, karmasik yapili ve kendilerine özgü fiziksel ve kimyasal özellikleri olan, su ve saf olmayan karbon karisimi minik topaklar birkaç yil sürüklenir durur; ta ki bilesimi olusturan elementlere tekrar ayrilip yok olana kadar. Vakitlerini iki is arasinda bölüstürürler: kendilerinin yok olma anini ertelemek ve telasli bir çaba ile, kendi türlerinden olan baskalari için bu ani çabuklastirmak. Dogal sarsintilar belirli araliklarla binlercesini, hatta milyonlarcasini yok eder; hastalik daha birçogunu vaktinden önce alip götürür. Bu olaylar felaket olarak degerlendirilir; ancak insanlar ayni yok edisi kendi çabalariyla basarirlarsa çok sevinir ve

Tanri'ya sükranlarini sunarlar. Insan yasaminin fiziksel olarak var olabilecegi süre Günes Sistemi'nin toplam ömrünün çok ufak bir bölümüdür. Ancak insanlarin birbirlerini yok etme çabalariyla, bu süre dolmadan da kendi sonlarini getireceklerini düsündüren nedenler var. Disaridan bakildiginda insan yasami böyle görünüyor.

Yasama böyle bir bakisin dayanilmaz oldugunu, bunun, insanlarin var olmalarini saglayan içgüdüsel enerjiyi yok edecegini söyleyenler var. Onlarin bulduklari kaçis yolu din ve felsefedir.

Disdünya her ne kadar yabanci ve duyarsiz görünse de, bizi teselli edenlerin verdikleri güvenceye göre, görünüsteki bu çatismalarin gerisinde bir uyum vardir. Ilk nebuladan bu yana süregelen uzun gelisimin, en son asama olarak insanogluna eristigi varsayilmaktadir. Hamlet çok ünlü bir yapittir; ancak onu okuyanlarin pek azi Birinci Denizci'nin „Tanri sizi kutsasin, efendim" seklindeki dört sözcükten olusan rolünü animsar. Yasamdaki tek ugraslari bu rolü oynamak olan bir topluluk düsünelim; onlarin Hamlet'lerle, Horatio'larla, ve hatta Guildenstern'lerle hiç bir temaslari olamayacak bir sekilde izole edilmis olduklarini varsayalim. Bu kisiler Birinci Denizci'nin dört sözcügünün bütün oyunun temelini olusturdugu yolunda bir takim edebi elestiriler icadetmezler miydi? Içlerinden biri öteki rollerin de belki ayni ölçüde önemli olabilecegini öne sürseydi, onu asagilama veya dislamayla cezalandirma yoluna gitmezler miydi? Evrende insanoglunun yasami Birinci Denizci'nin Hamlet'te aldigi rolden çok daha az yer tutmaktadir. Ancak sahnenin arkasindaki oyunun gerisini dinlememiz olanaksizdir; oyunun konusu ve kisileri hakkinda da çok az sey biliyoruz.

Insanlik denince onun bir temsilcisi olarak daha çok kendimizi düsünürüz. Bu nedenle de insanlik konusunda olumlu hisler besler, korunmasini önemli buluruz. Nonkonformist (Ingiltere Kilisesi'nden ayrilmis bir tarikatin mensubu. (Ç.N.)) bakkal Mr. Jones kendisinin ölümsüzlüge layik oldugundan emindir; bunu kendisinden esirgeyecek bir evrenin de dayanilmaz ölçüde kötü oldugu kanisindadir. Ancak sekere kum karistiran ve pazar günleri kiliseyi ihmal eden Anglikan (Ingiltere Kilisesi mensubu. (Ç.N.)) rakibi Mr. Robinson'u düsündügünde, evrenin gereginden fazla merhametli davrandigi görüsündedir. Mutlulugunun eksiksiz olmasi, Mr. Robinson için yakilacak bir cehennem atesine baglidir. Bu sekilde hem insanin evrensel önemi korunmus, hem de dost ve düsman arasindaki yasamsal farklilik evrensel

merhametin zaafi yüzünden ortadan kalkmamis olur. Mr. Robinson da ayni kanidadir; ancak roller degismis olarak. Sonuçta herkes mutludur.

Korpenik'ten önceki çaglarda insan-merkezli dünya görüsünü savunmak için felsefi oyunlara gerek yoktu. Gök kubbesinin dünya çevresinde döndügü gözle görülüyordu; dünyada da insan, çevresindeki bütün hayvanlara hükmetmekteydi. Ancak dünya merkezi konumunu yitirince insan da bulundugu doruktan indirildi. Bunun üzerine, bilimin „kabaligini" düzeltecek bir metafizige gerek duyuldu. Bu görev de „idealist" denilen kisilerce yerine getirildi. Onlara göre maddesel dünya gerçek olmayan bir görünümden ibarettir; gerçek olan ise Akil veya Ruh'tur; o, filozofun akil ve ruhundan üstündür; tipki filozofun siradan insandan üstün oldugu gibi. „Insanin evi gibisi yoktur" deyiminin tersine, bu düsünürler bize her yerin kendi evimiz gibi oldugu güvencesi verirler. En iyi olan her seyimizde, yani söz konusu filozofla paylastigimiz her seyde, evrenle uyum içindeyiz. Hegel bize evrenin, onun dönemindeki Prusya Devleti'ne benzedigi güvencesini de verir; onun Ingiliz ardillari da evreni daha çok iki meclisli plütokratik bir demokrasiye benzetirler. Bu görüsler için öne sürülen gerekçelerde, bunlarin insancil özlemlerle olan bagintisi, o görüsün sahiplerinden bile gizlenecek biçimde kamufle edilmistir: bu gerekçeler görünüste mantik ve önermelerin tartisilmasi gibi kuru kaynaklardan çikarilmistir. Ancak hep tek bir dogrultuda yanlislar yapilmis olmasi, özlemlerin etkisini açiga vurmaktadir. Bir aritmetik toplamasi yaparken insanin kendi lehine yanlis yapmasi, aleyhine olani yapmasindan daha olasidir. Bunun gibi, bir kimsenin mantik yürütürken kendi özlemleri yönünde yanlislar yapmasi, özlemlerine ters olan yönde yanlislar yapmasindan daha olasidir. Demek oluyor ki, soyut düsünür olarak adlandirilan kisilerin incelenmesinde, kisiliklerinin anahtari yaptiklari yanlislardan anlasilabilir.

Çok kisi insanlarin icadettigi sistemlerin, gerçek olmasalar bile zararsiz ve rahatlatici olduklarini ve onlara dokunulmamasi gerektigini savunur. Ancak onlar gerçekte zararsiz degildirler ve insanlari önlenebilecek acilara katlanmaya yönelttikleri için getirdikleri rahatlik çok pahaliya malolmaktadir. Yasamdaki kötülükler kismen dogal nedenlerden, kismen de insanlarin birbirlerine olan düsmanligindan kaynaklanmaktadir.

Eskiden rekabet ve savaslar, yiyecek saglamak için gerekliydi; bu yiyecekler de sadece galip gelenlerce elde edilebiliyordu. Simdi bilim sayesinde

dogal güçlere egemen olma yoluna girildigine göre, insanlar birbirlerini yenmek yerine kendilerini dogayi fethetmeye adarlarsa herkes daha rahat ve mutlu olur. Doganin bir dost, bazen de baska insanlarla kavgalarimizda bir müttefik olarak takdim edilmesi, insanin dünyadaki gerçek konumunu belirsizlestirmekte ve insanoglunun kalici mutlulugunu saglayacak yegane savasim olan bilimsel güç arayisina giden çabalari saptirmaktadir. Bütün bu faydaci gerekçeler yaninda gerçekdisi inançlara dayali bir mutluluk arayisinin yüce ve yetkin bir yönü yoktur. Dünyadaki gerçek konumumuzu korkusuzca algilamakta tam bir mutluluk, ve mit duvarlari arkasina saklananlarin görebileceklerinden çok daha canli bir dram vardir. Düsünce dünyasinda, kendi fiziksel güçsüzlükleriyle yüzlesmeye hazir olanlarin açilabilecekleri „engin denizler“ vardir. Bütün bunlardan daha önemli olarak da gün isigini karartan, insanlari kavgaci ve acimasiz yapan Korku'nun zulmünden kurtulus vardir. Dünyadaki konumunu oldugu gibi görme yürekliligi göstermeyen hiç kimse bu korkudan kurtulamaz; kendisine, kendi küçüklügünü görme olanagi vermeyen hiç kimse muktedir oldugu yücelige erisemez.

# BILIM BOS-INANLI MIDIR?

Modern yasam iki yönden bilim temeline oturmaktadir. Hepimiz ekmek parasi, rahatimizi saglayan araçlar ve eglence gereksinimlerimizi karsilamada bir bakima bilimsel bulus ve kesiflere bagimliyizdir. Öte yandan son üç yüzyil içinde bilimsel görüsle ilintili olan bazi zihinsel aliskanliklar bir avuç üstün yetenekli kisiden giderek toplumun büyük bir bölümüne yayilmistir. Yeterince uzun süreler gözönüne alindiginda, bilimin bu iki özelliginin birbiriyle bagintili oldugu görülür; ancak her ikisi de, ötekisi olmadan yüzyillarca var olabilirler. Bilimsel düsünce tarzi onsekizinci yüzyil sonlarina kadar günlük yasami pek etkilemedi; çünkü sinai teknolojide devrim yapan büyük buluslara henüz yol açmamisti. Öte yandan, bilimin getirdigi yasam tarzi, bilimin sadece pratikteki bazi uygulamalarini ögrenmis toplumlarca da benimsenebilir. Böyle toplumlar baska yerlerde kesfedilmis makineleri yapabilir, kullanabilir ve hatta onlarda bazi ufak tefek gelismeler gerçeklestirebilir. Ortak insanlik zekasi bir gün yozlassa bile, bilimin sagladigi teknik ve günlük yasam, büyük olasilikla, nesiller boyu var olmayi sürdürebilir. Ancak bu durum sonsuza dek süremez; çünkü eger bir felaket sonucu ciddi sekilde zedelenirse bir daha yerine gelmesi olanaksizdir.

Demek oluyor ki, olumlu ya da olumsuz, bilimsel görüs insanlik için önemli bir konudur. Sanat alaninda oldugu gibi bilimsel görüsün kendisi de iki yönlüdür. Yaratanlar ile degerlendirenler ayni kisiler degildir ve birbirinden farkli zihinsel aliskanliklar gereksinirler. Her yaratici gibi bilimsel yaratici da entellektüel bir yolla ifade edilen güçlü duygulardan esinlenir; bu ifade açiklanmamis bir inanci da içerir; eger bu inanç olmasa bilimci belki de pek bir sey basaramaz. Degerlendiricinin böyle bir inanca gereksinimi yoktur; o her seyi yerli yerinde görür; kendince gerekli noktalari degerlendirir; belki de yaraticiyi kendisine kiyasla kaba ve ilkel bir kisi olarak düsünür. Uygarlik daha yaygin ve daha olagan bir asamaya geldiginde degerlendirenin düsünce tarzinda, yaratici olabilecek kisilere karsi bir hükmetme egilimi basgösterir. Sonuçta söz konusu uygarlik Bizanslasir ve geriye dönük bir hal alir. Bilimde bu tür bir gelisim baslamakta gibi görünüyor. Öncülere güç veren inanç, özünden çürümeye baslamistir.

Rusya, Japonya ve Yeni Çin gibi Uzakdogu ülkeleri bilimi hala onyedinci yüzyildaki çosku ile karsilamaktadir. Batili uluslar halklarinin çogunlugu da

böyledir. Ancak basrahipler, kendilerinin resmen adandiklari bu ibadetten artik usanmaya baslamislardir. Vaktiyle dinibütün genç Luther, hastaliktan kurtulmak için Kapitol'de Jüpiter'e kendi adina öküz kurban edilmesine ses çikarmayan serbest-düsünceli Papa'ya saygilarini sunmustu. Bunun gibi, günümüzde de kültür odaklarindan uzakta olanlar bilime, onun kahinlerinin artik duymadiklari saygiyi beslemektedir. Bolseviklerin „bilimsel" maddeciligi de, vaktiyle ilk dönem Alman Protestanlarinda oldugu gibi, bu sofulugu dost düsman herkesin yenilik sayacagi bir sekil içinde devam ettirmeye yönelik bir çabadir.

Ancak onlarin Newton'un ögretilerine hararetle ve harfi harfine bagli olmalari, Bati'nin „burjuva" bilimcileri arasinda kuskuculugun yayilmasini hizlandirmaktan baska sonuç vermemistir. Tennessee gibi, devletin bilim-öncesi bir asamada kalmis oldugu yerler disinda, bilim devlet tarafindan taninan ve tesvik edilen bir faaliyet olarak siyasal açidan tutucu bir nitelik almistir. Günümüz bilimadamlarinin çogunlugunun temel imani statükoyu korumanin önemine dayanmaktadir. Bunun sonucunda bilim için hakettiginden fazlasini ileri sürmemek ve diger tutucu güçlerin, örnegin dinin, istemlerini yerine getirmek konularina asiri yatkindirlar.

Ancak bu bilimciler büyük bir zorlukla karsi karsiyadirlar. Bilimcilerin çogunlugunun tutucu olmasina karsin bilim hala dünyadaki en hizli degisim aracidir. Asya'daki, Afrika'daki ve Avrupa'nin sanayi toplumlarindaki degisimin yol açtigi heyecan, tutucu görüslü kisilerde çogu kez hosnutsuzluk yaratmaktadir. Bundan da bilimin degeri konusunda, Büyük Rahiplerin kuskuculuguna da katkida bulunan tereddütler ortaya çikmaktadir. Bu kadarla kalsa önemli olmayabilirdi. Ancak durum gerçek-entellektüel sikintilarla daha da agirlasmistir. Bu zorluklarin, eger asilmazlarsa, bilimsel kesif çagini sona erdirmeleri olasiligi vardir. Bu hemen bir anda oluverecek demek istemiyorum. Rusya ve Asya, Bati'nin yitirmekte oldugu bilimsel imani bir yüzyil daha sürdürebilirler. Ancak eninde sonunda, bu inanca karsi öne sürülen savin reddedilemeyecegi ortaya çikarsa bu, herhangi bir nedenle bir an için, usanç duyan insanlari ikna edecek, bu kimseler bir kere inandiktan sonra da eski mutlu güvencelerine bir daha kavusamayacaklardir. Bilimsel imana karsi ileri sürülen bu sav, bu nedenle, büyük bir titizlikle incelenmelidir.

Bilimsel imandan söz ederken bilimin, esas itibariyle, dogru oldugu yolundaki bir mantiksal sonucu

kastetmiyorum. Daha az rasyonel olan ama daha heyecan verici bir seyi, yani kisinin büyük bir bilimsel kasif olmasina yol açan inanç ve duygular sistemini kastediyorum. Soru sudur: bilimsel kesifler için gereken zihinsel güce sahip insanlar arasinda bu türden duygu ve inançlar var olmayi sürdürebilirler mi?

Yeni yayinlanmis çok ilginç iki kitap bize bu problemin yapisini anlamada yardimci olacaktir. Bunlar Burtt'un Metaphysical Foundations of Modern Science (Modern Bilimin Metafiziksel Temelleri) (1924) ve Whitehead'in Science and the Modern World (Bilim ve Çagdas Dünya) (1926) adli kitaplaridir. Bu kitaplarin ikisi de çagdas dünyanir. Kopernik Galileo ve Newton'dan esinlenmis oldugu düsünce sistemlerini elestirmektedir -birincisi hemen hemen tümüyle tarihsel açidan, ikincisi hem tarihsel hem de mantiksal açidan. Dr. Whitehead'in kitabi daha önemlidir; çünkü yalniz elestirel degil, ayni zamanda yapicidir; ayrica gelecegin bilimi için, insanligin bilimdisi özlemleri yönünden de doyurucu olacak bir entellektüel temel bulmayi amaçlamaktadir. Dr. Whitehead'in teorisinin hos diyebilecegimiz bölümleri için öne sürdügü mantiksal argümanlari kabul edemem. Bilimsel kavramlarin yeni bir entellektüel yapilanmaya gereksinimi oldugunu kabul etmekle beraber bu yeni kavramlarin entellektüel olmayan duygularimiza eskileri kadar itici gelecegini ve bu nedenle yalnizca bilim lehinde güçlü önyargisi olanlarca kabul edilecekleri yolundaki görüse de katiliyorum. Simdi ileri sürülen tezin ne oldugunu görelim.

Ise tarihsel bakis açisiyla baslayalim. Dr. Whitehead „Nesneler arasinda düzen, özellikle de bir doga düzeni'nin var oldugu hakkinda yaygin bir içgüdüsel inanç olmadan yasayan bilim de olamaz," diyor. Ona göre bilim ancak böyle bir inanca sahip olan insanlarca yaratilabilirdi; bu nedenle de inancin baslangiçtaki kaynagi bilim-öncesi dönem olmaliydi. Bilimin gelismesi için gerekli olan karmasik zihinsel yapinin olusmasinda baska ögelerin de katkisi olmustu. Whitehead, Greklerin yasama bakis açisinin daha çok dramatik oldugunu, bu nedenle de baslangiçtan çok sonu vurguladigini, bunun da bilim açisindan sakincali oldugu ileri sürüyor. Öte yandan, Grek tragedyasi, olaylarin doga yasalarinin zorunlu sonucu olarak ortaya çiktigi yolundaki Kader kavraminin olusmasina yardimci olmustur. „Grek tragedyasindaki Kader, çagdas düsünce sisteminde Doga düzenine dönüsmüstür." Gerekirci (necessitarian) görüs Roma hukuku ile desteklenmistir. Roma Devleti (hiç olmazsa teoride), Dogulu despotlardan farkli olarak keyfi degil, önceden

belirlenmis kurallara göre hareket etmisti. Bunun gibi, hiristiyanlik da Tanri'nin yasalar uyarinca hareket ettigi inancindaydi; her ne kadar bu yasalari Tanri'nin kendisi koysa da. Bütün bunlar bilimsel düsünce biçiminin zorunlu bir ögesi olan Dogal Yasalar kavraminin olusmasini kolaylastirmistir.

Onaltinci ve onyedinci yüzyil öncülerinin çalismalarini esinleyen bilim-disi inançlar Dr. Burtt tarafindan övgüye deger bir biçimde ortaya konmustur; kendisi bunun için, pek az bilinen birçok orjinal kaynaktan yararlanmistir. Örnegin Kepler, gençliginin kritik bir döneminde, Zerdüst dininden olanlarin Günes'e tapma seklindeki ibadetlerini kismen benimsemis gibidir. "Özellikle Günes'in tanrilastirilmasi ve ona yarasir konumun evrenin merkezi oldugu yolundaki düsünceler Kepler'i, gençlik coskusu ve coskulu hayal gücünün etkisiyle, yeni sistemi kabule yöneltmistir." Bütün Rönesans dönemi boyunca hiristiyanliga karsi, esas itibariyle Pagan çagi uygarligina duyulan hayranliktan kaynaklanan bir tür düsmanlik var olmustur. Bu düsmanlik, kural olarak açikça dile getirilemediyse de örnegin, fiziksel belirlenimcilik (determinizm) içerdigi gerekçesiyle Kilise'nin kinadigi astrolojinin yeniden canlanmasina yol açmistir.

Hiristiyanliga karsi olan bu baskaldiri bilimle oldugu kadar bos-inanla da ilintilidir ve Kepler örneginde oldugu gibi bazen her ikisiyle de içiçedir.

Eskiçag'da yaygin olmayan, Ortaçag'da ise hiç görülmeyen çok önemli bir öge daha vardir: "çözülemeyen ve tekrarlanan" olgulara duyulan ilgi. Rönesans öncesinde olgulara karsi merak duyulmasi kisilere özgüydü; örnegin Imparator 2. Frederick ve Roger Bacon. Ancak Rönesans döneminde bu merak aydinlar arasinda birden yayginlasti. Montaigne'de bu, Dogal Yasalara ilgi duymaksizin var olan bir meraktir; bu nedenle de Montaigne bir bilim adami degildir. Bilim ugrasi, kendine özgü bir genel ve özel ilgiler karisimini içerir; özel durum, genel durumu aydinlatabilecegi umuduyla incelenir. Ortaçag'da özel durumun, teorik olarak, genel ilkelerden çikarilabilecegi düsünülürdü; Rönesans döneminde genel ilkeler gözden düstü ve eski çaglara olan tutku özel olaylara karsi güçlü bir ilgiye yol açti. Bu ilgi Grek, Roma ve skolastik geleneklere göre egitilmis beyinlerde, sonunda Kepler ve Galileo gibi bilimsel kisiliklerin ortaya çikisini olanakli kilan düsünsel atmosferi yaratti. Dogaldir ki bu atmosfer onlarin çalismalarini sarmalamis ve günümüzdeki izleyicilerine kadar gelmistir. „Bilim, kökenini Rönesans

sonlarinin tarihsel baskaldirisindan hiç ayirmamistir; daha çok, ilkel bir inanca dayali, rasyonalizm-karsiti bir hareket olarak sürmüstür. Gerek duydugu uslamlama sistemini, tümdengelim yöntemini uygulayan Grek rasyonalizminin yasayan bir yadigari olan matematikten almistir. Bilim felsefeyi reddeder. Baska bir deyisle, inancini hakli kilmaya veya açiklamaya hiç gerek duymamis, Hume'un onu yadsimasina da sessizce kayitsiz kalmistir."

Emekleme dönemindeyken onu beslemis olan bos-inanlardan ayirirsak bilim var olmayi sürdürebilir mi? Bilimin felsefeye karsi gösterdigi kayitsizlik, kuskusuz, bilimin sasirtici basarisi nedeniyledir. Bilim, insanin güçlü oldugu duygusunu kuvvetlendirmis; bu nedenle de, teolojik geleneklerle kimi zaman çatismasina karsin, genelde iyi kabul görmüstür. Ancak son zamanlarda, kendi iç sorunlari onu felsefeyle ilgilenmeye yöneltmistir. Bu, özellikle uzay ve zamani bir uzay-zaman düzeninde birlestiren görecelik teorisi için söz konusu olmustur. Bunun yanisira, sürekli olmayan harekete gereksinimi varmis gibi görünen kuantum teorisi için de geçerlidir. Yine, bir baska alanda, fizyoloji ve biyokimya, felsefeyi canalici bir noktasinda tehdit eden psikolojinin alanina el uzatmaktadir. Dr. Watson'un davranisçiligi bu saldirinin bir öncü kuvvetini olusturmakta; felsefi gelenek için saygili sayilamayacak seyler içermekte; buna karsin kendine özgü yeni bir felsefeye de gerek duymaktadir. Bütün bu nedenlerden dolayi bilim ve felsefenin bu soguk savasi sürdürmeleri artik olanaksizdir; düsman ya da dost olmak zorundadirlar. Bilim, temelleri konusunda felsefenin ona yönelttigi sorulari yanitlayamazsa dost olamazlar. Dost olmalari durumunda ise birbirlerini yok ederler; yalniz birinin tek basina alana egemen olmasi artik olanaksizdir.

Bilimin felsefi açidan kendini kanitlamasi için Dr. Whitehead iki sey önermektedir. Bir yandan yeni bazi kavramlar ortaya atmaktadir ki onlar sayesinde görecelik ve kuantum fizigi, eski katimadde kavraminda yapilacak bölük pörçük degisikliklerle elde edilecek sonuçlara göre, zihinsel bakimdan daha doyurucu olan bir yapilanma olanagi bulacaktir. Eserin bu bölümü henüz arzu edilen ölçüde gelistirilmis olmamakla beraber genis anlamiyla bilim kapsamina girmektedir ve bizleri bazi olgular hakkindaki teorik bir yorumu bir baskasina tercih etmeye yönelten alisilmis kanitlama yöntemine de olanak vermektedir.

Tekniginin zor oldugunu belirtmek disinda bu konuya deginmeyecegim. Su anda ilgilendigimiz konu yönünden önemli olan, Dr. Whitehead'in eserinin daha

felsefi olan bölümüdür. Bize sadece daha iyi bir bilim önermekle yetinmeyip, ayni zamanda Hume'dan bu yana bir anlamda rasyonel olmayan geleneksel bilimi rasyonel kilacak bir de felsefe öneriyor. Bu felsefe temelde Bergson'unkine çok benzer. Burada karsilastigim zorluk sudur: Dr. Whitehead'in yeni kavramlari, normal bilimsel ve mantiksal sinamalara olanak veren formüllerle ifade ediliyorlarsa da öne sürdügü felsefeyi gerektirmiyorlar gibi görünüyor.

Bu nedenle felsefesi kendi içerdigi degerlere göre kabul edilmelidir. Onu, eger dogru ise, bilimi hakli kildigi (justification) için kabul etmemeliyiz; çünkü tartistigimiz sorun bilimin hakli kilinmasinin olanakli olup olmadigidir. Onu oldugu gibi, bize gerçekten dogru gelip gelmedigi bakimindan incelemeliyiz; ancak bunda da kendimizi eski kargasa ile yüzyüze buluyoruz.

Simdi sadece tek bir nokta, ama çok önemli bir nokta üzerinde duracagim. Bilindigi gibi Bergson geçmisin bellekte yasamayi sürdürdügü, hiç bir seyin asla gerçekten unutulmadigi kanisindadir. Bu noktalarda Dr. Whitehead onunla hemfikir görünüyor. Bu sairane bir ifade olarak çok hos olmakla beraber, benim düsünüsüme göre, olaylari bilimsel netlikle dile getirdigi kabul edilemez. Geçmisteki bir olayi -diyelim ki Çin'e varisimi- animsiyorsam, yeniden Çin'e vardigimi söylemem sadece mecazi bir ifadedir. Animsadigim zaman bazi sözcükler ve imgeler belirir. Bunlarin animsadigim seylerle nedensellik ve benzerlik iliskisi vardir ve bu benzerlik genellikle mantiksal yapi benzerliginden öte bir sey degildir. Aninin, geçmisteki olayin varligini sürdürmesi oldugunu söylesek bile bu, olayin kendisi ile anisi arasindaki iliski hakkindaki bilimsel soruya bir yanit olusturmaz. Çünkü öyle söylesek bile, yine de, aradan geçen sürede olayin degistigini kabul etmek zorundayiz; bu sefer de degisimin hangi bilimsel yasalar uyarinca gerçeklestigi sorusuyla karsi karsiya kaliriz. Aniyi yeni bir olay olarak veya oldukça degismis eski bir olay olarak adlandirmanin bilimsel problem açisindan bir farki yoktur.

Hume'dan bu yana bilim felsefesinde yer alan iki büyük skandal nedensellik ve tümevarimdir. Bu iki yönteme hepimiz güveniriz; ancak Hume bu inancin hiçbir rasyonel temele dayanmayan, bilinçsiz bir inanç oldugu yolunda bir kani uyandirmistir. Dr. Whitehead kendi felsefesinin Hume'a bir yanit olanagi sagladigina inaniyor. Kant da ayni seyi düsünmüstü. Ben her ikisini de kabul edemiyorum. Ancak herkes gibi ben de bir yanit olmasi gerektigine inanmaktan da kendimi

alamiyorum. Bu durum derin bir rahatsizlik kaynagidir; bilim ile felsefe karistirilmaya devam ettikçe rahatsizlik artacaktir. Bir yanit bulunabilecegini ummak durumdayiz; ancak ben yanitin bulunmus olduguna inanamiyorum.

Bilim günümüzdeki durumuyla kismen olumlu, kismen de olumsuz olarak düsünülebilir. Bize çevremizi düzenleme gücü vermesi ve küçük de olsa önemli bir azinlik için zihinsel doyum olanagi saglamasi bakimindan da olumludur. Olumsuzdur; çünkü ne kadar maskelemeye çalissak da insan eylemlerini, teorik olarak, önceden tahmin etme olanagini içeren bir gerekirciligi varsaymakta, bu bakimdan da sanki insanin gücünü azaltmaktadir. Dogal olarak insanlar bilimin olumlu yönünü alikoyup olumsuz yönünden kurtulmayi arzular; ancak bunu basarma çabalari simdiye dek bosa çikmistir. Nedensellik ve tümevarima inancimizin irrasyonel oldugunu vurgularsak, bilimin dogru olup olmadigini bilmedigimiz ve bize onu olumlu kilan, çevremize egemen olma olanaginin her an yok olabilecegi sonucuyla karsilasiriz. Ancak bu sonuç tümüyle teorik olup, çagdas bir insanin uygulamada benimseyecegi birsey degildir. Öte yandan bilimsel yöntemin savlarini kabul edersek nedensellik ve tümevarimin, herseye oldugu gibi, insan iradesine de uygulanabilir oldugunu kabulden kaçinamayiz. Yirminci yüzyilda fizik, fizyoloji ve psikoloji alanlarindaki gelismeler bu sonucu güçlendirmektedir. Sonunda öyle görünüyor ki, bilimin rasyonel kanitlamasi teorik olarak yetersiz ise de, bilimin olumsuz yönlerini birakip olumlu olanlarini alikoymamizi saglayan bir yöntem mevcut degildir. Durumun mantigiyla yüzlesmekten kaçinarak kuskusuz bunu basarabiliriz. Ancak o zaman dünyayi anlamayi amaç edinmis olan bilimsel kesif dürtüsünü de daha kaynaginda kurutmus oluruz. Gelecegin bu karmasik probleme daha doyurucu bir çözüm getirmesini umalim.

Kendimi hep bir rasyonalist olarak düsünürüm; ve bana göre bir rasyonalist, insanlarin rasyonel olmasini isteyen kisidir. Rasyonellik günümüzde birtakim sert elestirilere ugramis bulunuyor; öyle ki, ne anlama geldiginin bilinmesi, bilinmesi durumunda da insanlarin elde edebilecekleri bir sey olup olmadigini kestirmek zordur. Rasyonelligi tanimlama sorununun biri teorik, öteki de pratik olmak üzere iki yönü vardir: Rasyonel düsünce nedir? Rasyonel davranis nasildir? Faydacilik (pragmatizm) kanilarin irrasyonel oldugunu, psikanaliz de davranislarin irrasyonel oldugunu vurgular. Bu iki yaklasim çogu kimseyi, düsünce ve davranislarin olumlu bir sekilde uyum göstereceklеri ideal bir rasyonelligin var olmadigi görüsüne yöneltmistir. Bu da söyle bir sonuca yol açar görünmektedir: Eger siz ve ben degisik kanilara sahipsek, bunu tartismanin ya da tarafsiz bir kisinin hakemligine basvurmanin yarari yoktur. Yapabilecegimiz tek sey, parasal ve askeri gücümüz ölçüsünde, etkili konusma, reklam, ya da savas yollariyla birbirimizle mücadele etmektir. Böyle bir bakis açisinin çok tehlikeli, uzun dönemde ise uygarlik için yokedici nitelikte oldugu kanisindayim. Bu nedenle, rasyonellik idealinin, onu yok edecegi düsünülen fikirlerden etkilenmedigini, düsünce ve yasama bir yol gösterici olarak eskiden tasidigi bütün önemi korudugunu göstermeye çalisacagim.

Önce kanilarin rasyonelligini ele alalim. Bunu, basit olarak, bir kanaate varmadan önce, konuyla ilgili bütün kanitlari dikkate alma olarak tanimliyorum. Rasyonel bir kisi kesinligin olanakli olmadigi durumlarda olasiligi en kuvvetli olan görüse en büyük agirligi verir, yabana atilamayacak ölçüde olasiligi olanlari da varsayim olarak aklinda tutar; çünkü bunlarin tercihini gerektiren bazi kanitlar sonradan ortaya çikabilir. Dogaldir ki burada, gerçeklerin ve olasiliklarin çogu durumda nesnel bir yöntemle -yani iki dikkatli kisiyi ayni sonuca götürecek bir yöntemle- saptanabilecegi varsayilmaktadir. Bu varsayim sik sik sorgulanmaktadir. Çok kimse aklin tek islevinin kisinin kendi özlem ve gereksiniminin doyumunu kolaylastirmak oldugunu söylemektedir. Pelebs Ders Kitaplari Komitesi'nin yayinladigi Outline of Psychology (Psikolojinin Anahatlari) kitabinda (sayfa 68) „Zihin her,seyden çok bir taraf tutma aracidir. Islevi kisiye ya da türe yararli olacak eylemlerin gerçeklesmesini ve daha az yararli olanlarinin engellenmesini güven altina almaktir," denilmektedir. Ancak ayni yazarlar yine ayni kitapta (sayfa 123) ve yine italik harflerle „Marksistlerin inanci ile dinsel inanç

arasindaki fark pek derinlerdedir; dinsel inanç özlem ve gelenek temeline, digeri ise nesnel gerçeklerin bilimsel analizine dayanir," demektedirler. Eger amaçlari kendilerini Marksist inanci seçmeye yönelten seyin akil olmadigini öne sürmek degilse, bu sözler akil için söylemis olduklari sözlerle çelismektedir. Amaçlari ne olursa olsun „nesnel gerçeklerin bilimsel analizinin" olanakli oldugunu kabul ettiklerine göre, nesnel anlamda rasyonel olan görüslerin de olanakli oldugunu kabul etmeleri gerekir.

Irrasyonel bir bakis açisi öneren daha bilge yazarlar, örnegin faydaci filozoflar, bu kadar kolay açik vermiyorlar. Onlar, kanilarimizin, dogru olmalari için uymalari gereken nesnel gerçek diye bir seyin var olmadigini ileri sürüyorlar. Onlar için kanilar yalnizca varolma savasinda kullandigimiz silahlardir ve insanin yasamini sürdürmesine yardimci olanlarina „dogru" denilmelidir. Bu görüs I.S. altinci yüzyilda, budizm Japonya'ya ilk eristigi zamanlar, Japonya'da yaygin olan görüstü. Yeni dinin dogrulugundan kusku duyan iktidar, deneme olarak, saray mensuplarindan birine bu dini kabul etmesini emretti; eger bu kisi baskalarindan daha basarili olursa yeni din herkesçe kabul edilecekti. Bu yöntem faydacilarin bütün din tartismalarinda -günümüze uyum saglayacak degisikliklerle- benimsedikleri yöntemdir; ancak ben, insani zenginlige, bütün öteki dinlerden daha çabuk götürdügü anlasilan Musevilige geçen bir kimse duymadim.

Faydacilar „dogru"yu bu sekilde tanimlasalar da günlük yasamda zaman zaman ortaya çikan ve bu denli incelikli olmayan sorunlarda hep çok degisik bir standart uygularlar. Bir cinayet davasinin jürisinde yer alan bir faydaci, kanitlari herhangi bir insan gibi degerlendirecektir; ancak eger kendisine özgü ölçütü uygulayacak olsa, toplumda kimin idam edilmesinin daha karli olacagini düsünmesi gerekir. Tanim geregi o kisi cinayetin de suçlusudur; çünkü baska birisinin degil de onun suçlu olduguna inanmak daha yararli, bu nedenle de daha „dogru"dur. Bu tür faydacilik ne yazik ki bazen gerçekten uygulaniyor. Amerika ve Rusya'da bu tanima uygun „düzmece suçlamalar" yapildigini duymustum. Ancak böyle durumlarda, gerçegi gizlemek için hiç bir çaba esirgenmiyor; basarili olunamazsa da rezalet çikiyor. Gizleme için gösterilen bu çaba, bir cinayet olayinda polisin bile nesnel gerçege inandigini göstermektedir. Bilimde aranan da bu türden -çok alelade ve tatsiz- bir nesnel gerçektir. Insanlar, onu bulma umudunu tasidigi sürece, dinde aranan gerçek de bu türdendir. Insanlar ancak dinin gerçek oldugunu dogrudan kanitlamaktan

umut kestigi zamandir ki, onun sözümona yeni-moda bir anlamda „gerçek“ oldugunu kanitlamaya koyulmuslardir.

Genel olarak ifade etmek gerekirse, irrasyonalizm, yani nesnel gerçegi yadsimak, hemen her zaman, hiçbir kaniti olmayan birseyde israr etmek; ya da çok saglam kanitlari olan birseyi yadsimak arzusundan kaynaklanir. Ancak, yatirim yapmak gibi, bir hizmetçi tutmak gibi pratik konularda hep nesnel gerçege olan inanç egemen olur. Eger herhangi bir konudaki inancimizin dogru olup olmadigi gerçek olgularla sinanabiliyorsa, baska konularda da ayni sinama yapilmalidir. Bunun uygulanmadigi durumlar bizi bilinemezcilige (agnostisizme) götürür.

Konulari göz önüne alindiginda bu düsünceler kuskusuz çok yetersiz kalmaktadir. Gerçek olgularin nesnelligi sorunu, filozoflarin sasirtmacalari nedeniyle çok zorlasmistir. Bu konuyu baska bir yerde daha detayli olarak ele almis bulunuyorum. Simdilik, gerçek olgularin var oldugunu, bunlarin bazilarinin bilinebildigini, diger bazilari için ise bilinen gerçek olgulara göre bir olasilik derecesi saptanabilecegini varsayacagim. Ancak kanilarimiz çogu kez gerçeklere ters düser; hatta belirli kanitlara göre bir seyin olasi oldugunu söyledigimizde bile, ayni kanitlara göre o seyin olasi olmadigi da söylenebilir. Bu durumda rasyonelligin kuramsal yani, gerçek olgulara iliskin kanilarimizi özlemlere, önyargilara, geleneklere degil, kanitlara dayandirmaktan ibarettir. Rasyonel bir kimse, konuya bagli olarak, bir hukukçudan ya da bir bilimciden farksizdir.

Bazi kimseler, insanlarin en çok deger verdigi kanilarinin tuhaf, hatta çilginca denebilecek kökenlerine dikkat çekerek psikanalizin, kanilarimizin rasyonel olmasinin olanaksizligini saptadigini düsünürler. Psikanalize derin bir saygim vardir ve son derece yararli olabilecegine inanirim. Ancak Freud ve ardillarina esin kaynagi olan bakis açisi bir ölçüde gözden kaçirilmaktadir. Onlarin yöntemlerinin temel amaci, tedavi etmeye, isteri ve çesitli türden akil bozukluklarini iyilestirmeye yöneliktir. Savas sirasinda ortaya çikan savas nevrozunun en etkili tedavi yönteminin psikanaliz oldugu kanitlanmistir. Rivers'in daha çok „mermi soku“ hastalariyla olan deneyimlerine dayanarak yazdigi Instinct and Unconscious (Içgüdü ve Bilinçötesi) kitabinda, açikça kabullenilmedigi zaman korkunun yol açtigi kötü etkiler çok güzel bir sekilde incelenmektedir. Bu etkiler, dogal olarak, çesitli tiplerde felçler, görünürde fiziksel olan hastaliklar gibi, daha çok zihinsel olmayan türdendir. Simdilik bunlarla

ilgilenmeyecegiz; konumuz zihinsel bozukluklardir. Delilerdeki kuruntularin çogunun içgüdüsel engellemenin bir sonucu oldugu ve tümüyle zihinsel yollarla -yani hastaya, anisini baski altinda tuttugu gerçekleri animsatmak yoluyla- tedavi edilebildikleri anlasilmistir. Bu çesit bir tedavi ve onu çagristiran durum, hastanin yitirmis oldugu saglikli bir ruh halinin var oldugunu ve unutmayi en çok istedikleri de dahil olmak üzere, bütün ise yarar gerçekleri bilinç yüzüne çikarmakla bunun tekrar kazanilabilecegini varsayar. Bu, bazi kisilerce israrla önerildigi üzere, irrasyonelligi karsi koymadan kabullenme yönteminin tam tersidir.

Bu kisilerin tek bildigi, yalniz psikanalizin, irrasyonel kanilarin etkinligini ortaya çikardigidir; onun amacinin bu etkinligi belirli bazi tibbi yöntemlerle azaltmak oldugunu unuturlar veya gözardi ederler. Benzer bir yöntemle delilikleri pek belirgin olmayan kisilerin irrasyonel tutumlari da tedavi edilebilir; yeter ki hastalar kendi kuruntularini paylasmayan bir hekimin tedavisine riza göstersinler. Ancak, cumhurbaskanlari, bakanlar, önemli sahsiyetler bu kosulu nadiren yerine getirirler; ve tedavi görmeden yasamlarini sürdürüp giderler.

Buraya kadar rasyonelligin teorik yönünü ele aldik. Simdi üzerinde duracagimiz pratik yönü ise daha da büyük bir zorluk sergiler. Pratik konulardaki fikir ayriliklarinin iki kaynagi vardir: Birincisi tartismacilarin arzulari arasindaki farklilik, ikincisi de arzularini gerçeklestirme araçlarini degerlendirmedeki farkliliktir. Ikinci tür farkliliklar gerçekte teoriktir; ancak sonuçlari açisindan uygulamaya dönüktürler. Örnegin bazi yetkililer ilk savunma hattimiz için savas gemileri gerektigini ileri sürerken, digerleri de uçaklarin gerekliligini vurgular. Burada önerilen sonuç, yani ulusal savunma konusunda bir farklilik yoktur; fark, bunun hangi araçlarla yerine getirilecegindedir. Bu nedenle tartisma salt bilimsel bir yöntemle çözümlenebilir; çünkü anlasmazliga neden olan fikir ayriligi gerçeklerle; geçmis veya gelecek, kesin veya olasi gerçeklerle ilgilidir. Buna benzer bütün durumlarda söz konusu olan, her ne kadar uygulamaya yönelik bir konuysa da, teorik olarak nitelendirdigimiz türden bir rasyonellik ise karisir.

Ancak bu sinifa dahil edebilecegimizi düsündügümüz birçok olayda, uygulamada büyük önem tasiyan bir zorluk ortaya çikmaktadir. Belirli bir seyi yapmak isteyen bir kimse, böyle yapmakla yararli saydigi bir sonuca ulasacagina kendini inandirir; o arzusu olmasaydi böyle bir inanç için hiç bir neden olmayacagini bilse bile. Gerçekler ve olasiliklarla ilgili

konulardaki yargilari da, kendisininkine karsit arzulari olan bir baska kisininkinden çok farkli olacaktir.

Herkesin bildigi gibi kumarbazlar uzun dönemde kesinlikle kazandiracak sistemler konusunda irrasyonel inançlarla doludurlar. Politikayla ilgilenenler kendi partilerinin baskaninin, rakip politikacilarin düzenbazligina düsmeyecegine kendilerini inandirirlar. Yönetmeyi sevenler halk tabakasina koyun sürüsü gözüyle bakmanin onlarin yararina oldugunu düsünürler; sigaradan hoslananlar sigaranin sinirleri yatistirdigini, alkolden hoslananlar da alkolün zihni uyardigini söylerler. Bu tür gerekçelerin yol açtigi yargilar, olaylarin degerlendirilmesinde önlenmesi zor olan yanilgilara yol açar. Alkolün sinir sistemi üzerindeki etkisi konusunda yazilmis bilimsel bir makale bile çogu kez, satir aralarinda içerdigi kanitlarla, yazarin alkole karsi kisisel tutumunu açiga vurur; her iki olasilikta da, olaylara kendi aliskanligini destekleyici bir gözle bakmak egilimi vardir. Bu tür düsünceler politika ve din konularinda büyük önem tasir.

Çogu kimse politik görüslerini belirlerken toplumun iyiligi istegiyle yola çiktigini düsünür; ancak on kisiden dokuzunun politik egilimi onun geçimini nasil kazandigina bakarak kestirilebilir. Bu durum bazi kimseleri bu tür konularda objektif davranilamayacagi, karsit egilimli siniflar arasinda siddetli rekabet disinda bir yöntem bulunamayacagi görüsünü savunmaya; birçoklarini da gerçekten öyle olduguna inanmaya yöneltmistir. Psikanaliz iste böyle konularda yararlidir; çünkü insanlarin o zamana kadar bilinç-altinda olan önyargilarinin farkina varmalarini saglar. Bize kendimizi, baskalarinin bizi gördügü gibi görmemize olanak veren bir teknik; ayrica, bu görünümümüzün sandigimiz kadar da haksiz olmadigini gösteren bir neden saglar. Bu yöntem, olgulara bilimsel yaklasim aliskanligi ile birlikte yaygin olarak ögretilirse insanlari, gerçek olaylari degerlendirme ve eylemlerin olasi etkileri hakkindaki inançlari konusunda, daha rasyonel olmalarini olanakli kilar. Eger insanlar bu konularda anlasmazliga düsmezse, geri kalan anlasmazliklara uyumlu çözümler bulabilecekleri hemen hemen kesindir.

Ancak yine de tümüyle zihinsel yöntemlerle çözümlenemeyecek bir tortu kalacaktir. Bir kimsenin arzulari baska bir kisininkiyle tam tamina uyum içinde olmaktan çok uzaktir. Borsada iki rakip su veya bu eylemin etkileri konusunda tümüyle ayni fikirde olabilirler; ancak bu pratikte de uyuma yol açmaz; çünkü ikisi de ötekinin zarari pahasina zengin olmayi

arzu etmektedir. Ancak bu durumda bile, dogacak olumsuz sonuçlarin büyük bölümü rasyonellik sayesinde önlenebilir. Yüzünü begenmedigi için öfkeyle burnunu kesen bir kisinin davranisinin irrasyonel oldugunu söyleriz. Irrasyoneldir; çünkü duygularina kapilarak o anda siddetle hissettigi arzusunu yerine getirmekle, kendisi için uzun vadede daha önemli olan özlemlerinin engellenecegini unutmustur. Insanlar rasyonel olsalardi, kendilerine neyin yararli oldugunu simdikinden çok daha dogru olarak görürlerdi.

Eger bütün insanlar bilinçli olarak kisisel çikarlari dogrultusunda davransalardi dünya da simdiki durumuna kiyasla bir cennet olurdu. Hareketlerimizi yönlendirme açisindan kisisel çikarlardan daha iyi birsey olmadigini söylemiyorum; ancak kisisel çikarin da, baskalarinin iyiligi için özveride bulunma örneginde oldugu gibi, bilerek gözetildiginde, bilmeden gözetildigi durumdakinden daha iyi oldugunu düsünüyorum. Düzenli bir toplumda, baskalarinin zararina olan bir seyin, onu yapan kisinin çikarina olmasi pek enderdir. Bir insan rasyonellikten uzaklastigi ölçüde, baskalarini inciten seylerin kendisini de incitecegini göremez; çünkü nefret ve haset onu körlestirmistir. Bu nedenle, bilerek gözetilen kisisel çikarin en yüce ahlak ilkesi oldugunu savunmuyorsam da, eger yaygin olarak benimsenirse dünyanin simdi oldugundan çok daha iyi bir dünya olacaginda israr ediyorum.

Günlük yasamda rasyonellik, sadece o anda güçlü olan arzularimizi degil, içinde bulunulan duruma iliskin bütün isteklerimizi animsama aliskanligi olarak tanimlanabilir. Fikirlerin rasyonelliginde oldugu gibi bu da bir ölçü sorunudur. Tam bir rasyonellik, kuskusuz, erisilmesi olanaksiz bir idealdir. Bununla beraber, bazi insanlari deli olarak niteledigimiz sürece, bazi insanlarin digerlerinden daha rasyonel oldugunu varsaydigimiz ortadadir. Dünyadaki elle tutulur her türlü iyiye gidisin, pratik ve teorik rasyonalizmin güçlenmesinden kaynaklandigi kanisindayim. Altruistik (Kendi yararini gözetmeksizin baskalarinin iyiligini düsünme; bencilligin karsiti.(Ç.N.)) bir ahlak ögütlemek, bana biraz da yararsiz görünüyor; çünkü böyle bir ögüt onu zaten benimsemis olanlar disinda kimseye çekici gelmeyecektir. Ancak rasyonelligi ögütlemek biraz farklidir; çünkü, bizim kendi arzularimiz her ne ise, rasyonellik genellikle onlari gerçeklestirmemize yardimci olur. Bir kimse, aklinin arzularini algiladigi ve onlara egemen oldugu ölçüde rasyoneldir. Sonuç olarak inaniyorum ki, en önemli sey aklimizin eylemlerimize egemen olmasidir; bilim, birbirimize zarar verme olanaklarini artirdikça

toplumsal yasamin sürmesini olanakli kilan da bu olacaktir. Egitim, basin, politika, din -kisacasi dünyanin en etkili güçleri- su anda irrasyonellikle eleledir. Bu güçler Kral Demos'u yoldan çikarmak için ona övgüler yagdiran kisilerin elindedir. Çare, gerçeklestirilmesi çok zor olan sosyal ve siyasal degisimlerde degil; bireylerin komsulari ve dünya ile olan iliskilerine daha akillica ve dengeli bir bakis açisi getirme çabalarinda yatmaktadir. Dünyamizin çekmekte oldugu sikintilarin çözümünü, günden güne yayginlasmakta olan rasyonalizmde aramamiz gerekir.

Ortaçag'in sonlarindan bu yana felsefenin sosyal ve politik önemi giderek azalmistir. Ortaçag'in en büyük filozoflarindan olan William Ockham (1300-1349), Keiser (962-1806 yillarinda Kutsal Roma Hükümdarlarina verilen ünvan. (Ç.N.)) tarafindan Papa'ya karsi brosürler yazmak üzere tutulmustu. O dönemlerin en atesli sorunlari okullarla ilgili tartismalardi. Onyedinci yüzyilda felsefede görülen gelismelerin tümü Katolik Kilisesine muhalefetle az çok baglantiliydi. Malebranche (1638-1715) gerçi bir rahipti; ancak simdilerde rahipler onun felsefesini kabulden menedilmislerdir. Locke'un (1632-1704) ardillari onsekizinci yüzyil Fransasinda, Bentham (1748-1832) yanlilari ondokuzuncu yüzyil Ingilteresinde, politikada çogunlukla asiri tutucu görüsleri benimsemisler; çagdas liberal burjuva görüsünün de yaraticisi olmuslardir. Ancak felsefi ve politik görüsler arasindaki karsilikli iliski zamanla daha belirsiz bir duruma gelmektedir. Hume (1711-1776) felsefede asiri tutucu oldugu halde politik yönden bir Tory (Simdiki adi Muhafazakar Parti olan Ingiliz siyasal partisi mensubu. (Ç.N)) idi. Yalnizca, Devrim'e kadar bir Ortaçag ülkesi olan Rusya'da politika ve felsefe arasinda açik bir ilinti var olmayi sürdürdü. Bolsevikler materyalist, Beyazlar ise idealisttirler. Tibet'te bu ilinti daha da güçlüdür; devlet yönetiminde en büyük ikinci kisi « bas metafizikçi » olarak adlandirilir. Baska yerlerde felsefe artik böylesine saygin bir konumdan yoksundur.

Yirminci yüzyil akademik felsefesi baslica üç grupta toplanmis bulunuyor. Birincisi genellikle Kant (1724-1804), bazen de Hegel (1770-1830) yanlilarini içine alan klasik Alman felsefesidir. Ikinci grup, pragmatistler ile Bergson'dan olusur. Üçüncü grupta ise bilim yanlilari yer alir; bunlara göre felsefede ne özel bir gerçek çesidi, ne de ona erismeyi saglayan belirli bir yöntem vardir. Bunlara kisaca gerçekçiler (realistler) denebilir; ancak aralarinda bu sifata tam olarak uymayan çok kisi vardir. Bu farkli ekoller arasindaki ayrim belirgin degildir; ve kisiler bazi konularda birine, bazi konularda da digerine mensup olabilirler. William James (1842-1910) hem gerçekçiligin hem de pragmatizmin kurucusu sayilabilir. Dr. Whitehead'in son kitaplari gerçekçilerin yöntemlerini uygulayarak, az çok Bergsoncu denilebilecek bir metafizigin savunmasini yapar. Birçok filozof, epeyce bir mantik gösterisinden de kaçinmayarak, Einstein'in doktrinlerinin Kant'in zaman ve uzayin öznel oldugu yolundaki kanisina bilimsel bir temel olusturdugu görüsünü benimsemektedir.

Görülüyor ki olgulardaki belirginlik, mantiktaki belirginlik kadar net degildir. Bununla beraber, mantiktaki belirginlik, düsüncelerin siniflandirilmasini olanakli kilan bir çerçeve olusturmasi açisindan yarar saglar.

Alman idealizmi yirminci yüzyil boyunca savunmada kalmistir. Yeni ekolleri profesör olmayan kisilerin önemli buldugu kitaplar temsil etmistir. Bu kitaplar hakkindaki elestirilere göre degerlendirme yapan bir kimse, bu ekollerin digerlerinden etkin oldugunu düsünebilir. Ancak, Amerika'da olmasa bile, Almanya, Fransa ve Ingiltere'de felsefe ögretenlerin çogunlugu hala klasik gelenege baglidirlar. Bu gruba dahil olan bir gencin is bulmasi, dahil olmayan birine göre çok daha kolaydir. Klasik gelenege karsi çikanlar ise « Alman » olan her seydeki kötülükte bu felsefenin de payi oldugunu ve Belçika'nin isgalinden de bir anlamda sorumlu oldugunu göstermeye çalistilar. Ancak onu destekleyen öylesine ünlü ve saygili kisilerdi ki bu saldirilar basarili olamazdi. Bu kisilerden ikisi, Emile Boutroux ve Bernard Bosanquet, ölümlerine kadar uluslararasi toplantilarda sirasiyla Fransiz ve Ingiliz felsefelerinin resmi sözcülügünü yapmislardir.

Dinci ve tutucu kesimler de hiristiyanliga aykiri akimlara ve devrimlere karsi kendilerini savunmada daha çok bu ekolden yararlanmaktadirlar. Bunlar statükoculara özgü güç ve zaaflara sahiptirler; gelenekten kaynaklanan güç ile yeni düsünce yoklugundan kaynaklanan zaafa.

Ingilizce konusulan ülkelerde bu konuma yirminci yüzyil baslarindan az önce gelinmistir. Ben ciddi olarak felsefe çalismaya 1893 yilinda, Mr. Bradley'in Appearance and Reality (Görünüm ve Gerçek) kitabinin çiktigi yilda basladim. Mr. Bradley Alman felsefesinin Ingiltere'de de kabulü için savasanlardan biriydi; yaklasimi ise geleneksel inançlari savunanlardan çok baskaydi. Onun Logic (Mantik) ve Appearance and Reality kitaplari, çagdaslarim üzerinde oldugu gibi bende de çok derin bir etki yapmisti. Onlarda ileri sürülen tezlerle uzun süreden beri uyusmadigim halde bu kitaplara büyük saygi duyarim.

Hegel yanlilarinin görüsleri, gerçek dünya hakkinda bizlere sadece mantigin çok seyler anlatabilecegi inancina dayanir. Mr. Bradley de bu düsünceye katilmaktadir. Görünürdeki dünyanin kendi kendisiyle çelistigini; bu nedenle de aldatici oldugunu; gerçek dünyanin ise, mantiksal olma zorunlulugu

yüzünden, sasirtici bazi özelliklere sahip olmasinin dogal oldugunu öne sürmektedir. Gerçek dünya zamanda ve uzayda olamaz; birbiriyle içiçe ilintili çesitli seyler içeremez; ayri ayri benlikler içeremez; hatta bilme olgusundaki özne ve nesne arasindaki ayrilik seklinde bir bölünme içeremez. Bu nedenle o, düsünceden ve istemden çok duyguya benzeyen bir seyle baglantili olan, zamandan bagimsiz, tek bir Mutlak'tan ibarettir. Su dünyamiz bütünüyle bir görüntüdür; ve de üstünde oluyor gibi görünen seylerin gerçekte bir önemi yoktur. Bu doktrin ahlak kavramini yok edebilir. Ancak ahlak duygusaldir; mantikla bagdasmaz. Gerçekten de Hegel yanlilari, temel ilkeleri olarak, Hegel felsefesini dogru kabul ederek davranmamiz gerektigini israrla vurgularlar; ancak sunu gözden kaçiriyorlar: eger bu felsefe dogru ise nasil davrandigimizin da hiç önemi yoktur.

Bu felsefe iki yönden elestirilmisti. Bir yanda mantikçilar vardi; bunlar Hegel'in yanlislarina dikkat çektiler; iliskilerin ve çoklugun, zaman ve uzayin gerçekte kendileriyle çelisir seyler olmadigini ileri sürdüler. Öte yanda da mantik ürünü bir dünyada var olan kaliplasmayi ve düzenliligi begenmeyenler vardi; onlarin basinda da William James ve Bergson yer aliyordu. Bu iki ayri elestirinin yandaslari, önemli olmayan bazi rastlantisal durumlar disinda, mantiksal açidan birbirlerine aykiri düsmüyorlardi; ancak mizaçlari farkliydi ve baska baska bilgilerden esinleniyorlardi. Bunun yanisira ilgi alanlari da farkliydi; birinin ilgisi akademik, ötekinin ise insancildi. Akademik açidan bakanlara göre Hegelcilik dogru degildi; insancil açidan bakanlara göre ise hos degildi. Dogal olarak bu ikinciler daha yaygin bir basariya ulastilar.

Ingilizce konusulan dünyada Alman idealizminin tahttan indirilmesinde en büyük etken William James olmustur. Bunu Psychology (Psikoloji) adli eserinde söyledikleriyle degil, yasaminin son yillarinda ve ölümünden sonra yayinlanan bir dizi küçük kitapta ortaya koyduklariyla basarmistir. 1884 yilinda Mind dergisinde yayinlanmis olup ölümünden sonra basilan Essays in Radical Empiricisim (Radikal Deneycilik Üzerine Denemeler) kitabinda yer alan bir makalesinde (sayfa 276-8) kisisel egilimini olaganüstü bir sevimlilikle dile getirmektedir:

« Bizler temelde kuskucu olmadigimiza göre, çesitli inançlarimizin arkasinda yatan güdüleri birbirimize açikta itiraf edebiliriz. Ben kendiminkini içtenlikle itiraf ediyor ve bütün güdülerimin mantiksal degil, estetik türden oldugunu düsünmekten kendimi

alamiyorum. Inceden inceye detayli olan evren, yanilmaz ve kusursuz enginligiyle sanki nefesimi kesiyor. Olanaklari olmayan gerekliligi, özneleri olmayan iliskileri sanki bana hiçbir çekince hakki birakmayan bir anlasma yapmisim, veya daha dogrusu, sanki diger konuklardan kaçarak siginabilecegim kisisel bir odasi olmayan büyük bir sahil pansiyonunda yasamak zorunda kalmisim hissini veriyor. Ayrica günahkarlarla ferisiler (Yazili yasalara ve örf hukukuna titizlikle uymayi öngören eski bir Musevi tarikati mensubu. (Ç.N.)) arasindaki eski anlasmazligin da bu konuyla bir iliskisi oldugunu açikça görmekteyim. Bildigim kadariyla, Hegelcilerin hepsi kendini begenmis ukalalar degildirler; ancak öyle saniyorum ki bütün kendini begenmis ukalalar gelistikçe sonunda Hegelci oluyorlar. Ayni cenaze için tören yapmak üzere yanlislikla çagrilan iki papazla ilgili bir fikra vardir: Önce birisi gelir ve duada Ben Yeniden-dirilisim; ben Yasamim sözcüklerinden öteye gidemeden ikincisi içeri girer: O da Yeniden-dirilis benim, Yasam benim, diye bagirir. Inceden inceye felsefesi, gerçekte var oldugu haliyle, çogumuza bu papazi çagristirir. Korkunç derinlikleri, bilinmeyen akintilariyla agir agir nefes alan engin, bilinçsiz Kozmos'u temsil etmek için fazla siki dügmeli oldugu söylenebilir.

William James gibi, Hegelciligi bir sahil pansiyonuna benzeten baska bir kimse olmadigina bahse girilebilir sanirim. Bu makale 1884 yilinda hiçbir etki yaratmadi; çünkü o zamanlar Hegelcilik giderek artan bir sayginlik görmekteydi; filozoflar da kendi mizaçlari ile kanilari arasinda bir baglanti olabilecegini kabullenmeyi hala ögrenmemislerdi. 1912'de (ikinci baski tarihi) ortam çesitli nedenlerle degismis bulunuyordu. William James'in ögrencileri üzerindeki etkisi de bu nedenlerden biridir. Yazilari disinda onu sadece yüzeysel olarak tanidim; ancak, onun dogasinda, görüslerini olusturmakta katkisi olan üç ögenin ayirdedilebilir oldugu kanisindayim. Bunlardan, zaman açisindan en sonda, felsefi katki açisindan ise en önde geleni, gördügü fizyoloji ve tip egitiminin etkisidir. Bu ona esinlerini Platon'dan, Aristoteles'ten, ve Hegel'den alan tümüyle yazinsal filozoflara kiyasla daha bilimsel ve biraz da materyalist bir egilim vermistir.

Özgür iradeyi irdeledigi bölüm gibi önemli birkaç bölüm disinda Psychology kitabinda bu öge egemendir. Felsefi yapisindaki ikinci etken, babasindan geçen ve kardesinde de var olan mistik ve dindar egilimdir. Bu egilim onun Will to Believe (Inanma Arzusu) kitabina ve psisik arastirmalara olan

ilgisine yol açmistir. Üçüncü etken, yine kardesiyle paylastigi asiri titiz yapisindan kurtulup yerine Walt Whitman usulü demokratik bir yaklasim benimsemek için, New Englandli benliginin bütün içtenligiyle giristigi bir çabadir. Yukaridaki alintida hiç bir kisisel odasi olmayan pansiyondan duydugu dehset (Walt Whitman buna bayilirdi), titiz yapisini açikça ortaya koyuyor. Demokratik olma arzusu da kendisini bir ferisi degil bir günahkar yerine koymasinda görülmektedir. Bir ferisi olmadigi kesindi; ancak en az günah islemis kimselerden biri olsa gerek. Bu konudaki tutumu her zamanki alçakgönüllülügüne pek de uymamaktadir.

En kusursuz insanlar genellikle bu kusursuzluklarini birbiriyle bagdasmaz sayilan bazi özelliklerin karisimina borçludurlar; bu, çagdaslarinin çogunun farkettiginden daha önemli bir kisi olan James için de geçerlidir. Kendisi faydaciligi, dinsel umutlari bilimsel varsayimlar olarak ifade etmenin yöntemi olarak savundu; ve, madde ile ruh arasindaki karsitligi, bunlardan birine üstünlük tanimadan önlemenin bir araci olarak « bilinç » diye bir seyin var olmadigi yolundaki devrimci bir görüsü benimsedi. Felsefesinin bu iki bölümünde farkli yandaslari oldu. Birincisini Schiller ve Bergson, ikincisini yeni gerçekçiler destekledi. Ünlüler arasinda yalnizca Dewey (1859-1952) her ikisinde de ona katiliyordu.

Farkli tarihçeleri ve farkli baglantilari oldugu için bu iki bölümün ayri olarak ele alinmalari gerekir. James'in yapitlarindan Will to Belieue 1897, Pragmatism 1907 tarihlidir. Schiller'in Humanism, Dewey'in Theories in Logical Theory (Mantik Teorisi Üzerinde Incelemeler) kitaplari ise 1903 tarihlidir. Yirminci yüzyilin ilk yillarinda felsefe dünyasi faydacilik konusuyla canlanmisti; daha sonralari ayni begenilere hitap eden Bergson onun tahtina geçti. Faydaciligin üç kurucusu kendi aralarinda büyük farkliliklar gösterirler; James, Schiller ve Dewey'i bu felsefenin, sirasiyla dinci, edebi ve bilimsel temsilcileri olarak tanimlayabiliriz. Çünkü James her ne kadar çok-yönlü idiyse de faydacilikta, onun dindar yönü kendine bir çikis yolu bulmustur.

Simdi bu farkliliklari bir yana birakarak savi bir bütün olarak ele alalim. Savin temeli belli bir tür kuskuculuktur. Geleneksel felsefe, dinin temel savlarini kanitladigi iddiasindaydi. Bu felsefenin karsitlari ise bu kanitlamanin geçersiz oldugunu kanitlayabileceklerini; veya, en azindan Spencer (1820-1903) gibi, bunlarin kanitlanamaz oldugunu kanitlayabileceklerini iddia ettiler. Ancak, eger bunlar kanitlanamazlarsa geçersizlikleri de kanitlanamaz gibi

görünüyordu. Spencer gibi kisilerin çok saglam saydiklari birçok sav; nedensellik, hukukun üstünlügü, bellegin genel güvenirligi, tümevarimin geçerligi gibi doktrinler bu durumdaydi. Bütün bunlar rasyonel bir bakis açisindan bilinmezcilik (agnostisizm) kapsamina girmeli, hüküm vermekten kaçinilmalidir. Çünkü, görebildigimiz kadariyla bunlar dogrulugu veya yanlisligi kanitlanabilir seyler degildirler. James, pratik kisiler olarak, eger yasamayi sürdüreceksek, bu konularda kusku içinde kalmamizin olanaksiz oldugu savini ileri sürdü. Örnegin, geçmiste bizi beslemis olan yiyeceklerin gelecekte bizi zehirlemeyeceklerini varsaymamiz gerekir. Bazen de yaniliriz; ve de ölürüz. Bir fikrin dogrulugu onun « gerçek-olgu'larla » uyum içinde olup olmasiyla sinanamaz; çünkü bu gerçek-olgulara hiçbir zaman ulasamayiz. Sinama onun yasamimizi iyilestirmedeki ve arzularimizi gerçeklestirmedeki basarisini ölçmekle yapilir. Bu bakis açisiyla James Varieties of Religious Experience (Dinsel Deneyimlerde Çesitlilik) kitabinda dinsel inançlarin çogunlukla bu sinamayi basariyla geçtigini; bu nedenle de « dogru » olarak nitelendirilmeleri gerektigini göstermeye çalisti. Ona göre, en genel kabule kavusmus olan bilimsel teorilere de ancak bu anlamda « dogru » denebilir: uygulamada geçerli sonuçlar verirler; haklarinda bildigimiz tek sey de budur.

Bu görüsün bilim ve dinin genel varsayimlarina uygulanmasi konusunda söylenecek çok sey vardir. Geçerli olmanin anlami dikkatle tanimlanir ve yalnizca gerçegin, gerçekten bilinmedigi durumlarin söz konusu olmasi kosulu eklenirse, o zaman bu konularda bu savla tartismaya gerek yoktur. Ancak, simdi gerçek dogruyu saptamanin zor olmadigi daha basit örnekleri ele alalim. Bir simsek çaktigini gördünüz. Gök gürültüsünü duymayi bekleyebilirsiniz; veya isigin, gürültüsü duyulamayacak kadar uzakta oldugunu düsünebilirsiniz; ya da bu konuyu hiç düsünmezsiniz. En akla yakini bu sonuncu olasilik olmakla beraber ilk iksinden birini seçtiginizi varsayalim. Gök gürültüsünü isittiginizde düsüncenizin dogrulugu ya da yanlisligi ortaya çikmis olur. Bu da size saglanan bir avantaj veya dezavantaj nedeniyle degil, bir « gerçek-olgu nedeniyle, yani gök gürültüsünü duyup duymama olgusuyla gerçeklesir. Faydacilar dikkatlerini, daha çok, hakkinda deneyim sahibi oldugumuz olgularla dogrulanamayan inançlar üzerinde toplarlar. Günlük ugraslar hakkindaki inançlarimizin çogunun -örnegin filanca kisinin adresinin filanca oldugu- dogru olup olmadigi, deneyimlerimizle ortaya çikarilabilir; ve bu gibi durumlarda bir faydacinin kullandigi ölçütlere gerek yoktur. Yukaridaki gök gürültüsü örneginde

oldugu gibi, birçok durumda bu ölçütün uygulanma olanagi yoktur; çünkü dogru olan inancin yanlis olana göre pratik bir avantaji bulunmadigi gibi, ikisi de baska birsey düsünmek kadar yarar saglamaz. Günlük yasamda karsilastiklarimiza degil de « büyük » örneklere sempati duymak felsefecilerin ortak bir kusurudur.

Faydacilik, nihai felsefi gerçegi içermese de bazi önemli meziyetlere sahiptir. Birincisi bizim ulasabilecegimiz gerçegin yalnizca insani gerçek oldugunu; bu gerçegin de, insani olan her seyde oldugu gibi yanilinabilir ve degisebilir oldugunu görmesidir. Insana özgü olanlarinin disinda kalan olaylar gerçek degil, gerçek-olgulardir (belirli türlerden). Gerçeklik inançlara özgü bir özelliktir, inançlar da psikolojik olaylardir. Bundan baska, inançlarin olgularla olan baglantilarinda mantigin varsaydigi sistematik basitlik yoktur; buna da isaret etmis olmasi faydaciligin ikinci meziyetidir. Inançlar belirsiz ve karmasiktir; kesin tek bir olguya degil, birçok ve belirsiz türden olgularla ilintilidirler. Bu nedenle, mantigin sistematik önermelerinden farkli olarak, inançlar dogru veya yanlis gibi iki mutlak karsit degil, dogru ve yanlisin bir karisimidir. Hiçbir zaman siyah ya da beyaz degildirler; grinin degisik tonlarini tasirlar. « Gerçek »ten büyük bir saygiyla söz edenler gerçek-olgu dan söz etseler ve önünde egildikleri saygin özelliklerin insan inançlarinda bulunmadigini görseler daha yerinde olur. Bunun teorik oldugu kadar pratik yararlari da vardir. Çünkü insanlar « gerçegi » kendilerinin bildiklerini sandiklari için birbirlerine zulmederler. Psikanalitik açidan bakildiginda, insanlarin büyük saygiyla söz ettikleri herhangi bir « büyük ideal »in, gerçekte düsmanlarina eziyet etmek için bulduklari bir bahane oldugu söylenebilir.

Uygulamada ise faydaciligin daha da karanlik bir yönü ortaya çikiyor. Bu felsefeye göre, dogru olan inanç çikar saglayan inançtir. Ceza yasalariyla oynayarak bir inanç kazançli hale getirilebilir. Onyedinci yüzyilda protestan ülkelerde protestanlik, katolik ülkelerde de katoliklik avantajliydi. Enerjik insanlar hükümeti ele geçirip kendilerinden farkli düsünenleri cezalandirarak « gerçek » üretebilirler. Bu sonuçlar faydaciligin içine düstügü abartidan kaynaklanmaktadir. Gerçeklik faydacilarin isaret ettigi gibi, bir derece sorunu ve salt beseri olaylarin, yani inançlarin bir niteligi ise, bu bir inançta var olan dogrulugun derecesinin salt beseri kosullara bagimli olmasi anlamina gelmez. Inançlarimizdaki dogruluk derecesini artirirken bir ideale yaklasmaktayiz. Bu ideali de gerçek, yani ancak çok sinirli ölçüde

kontrolümüz altinda olan, bir gezegenin üzerinde ya da yüzeyine yakin bir yerindeki bazi önemsiz kosullarla iliskili gerçek-olgu saptamis olur. Faydacilarin kurami reklamcilarin uygulamalarinin bir soyutlamasidir. Reklamci, haplarin gerçek degerinin, kutu basina bir guinea oldugunu tekrar tekrar söyleyerek insanlari alti-peni ödemeye ikna eder (1 guinea = 42 tane alti peni); böylece de söylediklerini, daha az güvenle söylendigi duruma göre, gerçege yakinlastirmis olur. Bu tür insan ürünü « gerçek » örnekleri ilginçtir; ancak kapsamlari çok sinirlidir. Bunlarin kapsamlarini genisletmekle insanlar kendilerini çilgin bir propagandaya kaptirir, bu çilginlik da sonunda savas, salgin hastalik, kitlik sekillerinde kendini gösteren aci gerçeklerle birdenbire son bulur. Avrupa'nin yakin tarihi bu tür bir faydaciligin yanlisligini ortaya koyan bir ibret dersidir.

Bergson'un faydaci görüs yanlisi olarak alkislanmasi tuhaftir; çünkü yüzeysel olarak onun felsefesi faydacilarin tezinin tam tersidir. Faydacilarin ögretisine göre gerçegin ölçütü yararlilik oldugu halde Bergson bunun tam tersini ögretir. Pratik gereksinmelerle sekillenmis olan aklimiz, dünyanin çikarimiza olmayan bütün yönlerini yok sayar ve gerçegin algilanmasini engeller. « Önsezi » denilen bir yetenegimiz oldugunu; istersek onu kullanabilecegimizi; ve onun, en azindan teorik olarak, gelecek için olmasa da, geçmis ve simdiki zaman hakkinda her seyi bilmemizi saglayabilecegini öne sürer. Bu kadar bilgiyi tasimak pek elverisli olmayacagi için, islevi unutmak olan bir beyin gelistirdik. Beyin olmasaydi her seyi hatirlayacaktik; onun bir süzgeç gibi çalismasi sayesinde genellikle yalnizca yararli olan seyleri ve yanlislari hatirliyoruz. Bergson'a göre fayda hatalarin kaynagidir ve gerçege ancak pratik yararin tümüyle dislandigi mistik düsünceyle erisilebilir. Ancak yine de, faydacilar gibi, eylemi akil yürütmeye, Othello'yu Hamlet'e tercih eder. Önsezi ile Desdemona'yi öldürmenin, akillica davranarak kralin yasamasina izin vermekten daha iyi oldugu kanisindadir. Faydacilarin ona bir yandas gözüyle bakmalarinin nedeni budur.

Bergson'un Donnes Immediates de la Conscience (Bilincin Dolaysiz Verileri) kitabi 1898'de, Matiere et Memoire (Madde ve Bellek) kitabi da 1896'da yayinlandi. Ancak onun büyük ünü 1907'de yayinlanan L'Evolution Creatrice (Yaratici Evrim) ile basladi -bu kitap digerlerinden daha iyi oldugu için degil, daha az tartisma ve daha çok retorik içerdigi, böylece de daha ikna edici oldugu için. Bu kitap bastan sona hiçbir tartisma, dolayisiyla da tatsiz

tartismalar içermez; sadece, düsgücünü oksayan siirsel resimler çizer. Içinde bizi, öngördügü felsefenin dogru mu yanlis mi oldugu sorusuna götüren hiçbir sey yoktur. Önemsiz sayilamayacak bu soruyu Bergson baskalarina birakmistir. Ancak kendi felsefesine göre böyle yapmakta haklidir da; çünkü gerçek, akilla degil önseziyle elde edilir; bu nedenle de bir tartisma konusu degildir.

Bergson'un felsefesinin büyük bölümü geleneksel mistisizmin biraz yeni bir dille ifadesinden ibarettir. Farkli seylerin gerçekte farkli olmadigi, ancak analitik akil tarafindan öyle algilandigi yolundaki doktrin Parmenides (I.S. besinci yüzyil)'ten Mr. Bradley (1846-1924)'e kadar bütün Dogu ve Bati mistiklerinde görülür. Bergson iki yolla bu sava bir yenilik havasi getirmistir. Ilk olarak, « önsezi » ile hayvanlarin içgüdüleri arasinda bir baglanti kurar. Bir Ammophila arisinin, içine yumurtalarini biraktigi larvayi etkisiz hale getirecek, ama öldürmeyecek bir sekilde sokabilmesini saglayan seyin önsezi oldugunu ileri sürmektedir (Bu talihsiz bir örnektir; çünkü Dr. ve Mrs. Peckham bu zavalli arinin saskin bir bilimciden daha kusursuz davranmadigini göstermislerdir). Bu yaklasim onun savlarina modern-bilim havasi vermekte ve, verdigi örneklerle dikkatsiz kisilerde, görüslerinin en son biyolojik arastirmalara dayandigi sanisinin uyanmasini saglamaktadir. Ikinci olarak, nesnelerin analitik zekaya göründükleri durumlarindaki ayriliga « uzay » adini, onlarin önseziye görünümlerinin yorumlanmasina da « zaman » ya da « süre » adini vermektedir. Bu da onun « zaman » ve « uzay » hakkinda kulaga çok hos ve derin gelen, ancak bu sözcüklerin normal anlamlarinca çagristirilan birçok sey söylemesine olanak vermektedir. « Uzay »da olan sey olarak tanimlanan « madde » kuskusuz aklin yarattigi bir kurgudur; öyle oldugu da, kendimizi önsezinin bakis açisina uyarlayinca hemen görülür.

Felsefesinin bu bölümünde Bergson, ifade tarzi disinda, Plotinus (I.S. 205-270)'a hiçbir sey eklememistir. Bu ifade biçiminin kesfedilmesi gerçekten büyük bir yetenegin sonucuysa da bu yetenek bir filozofunkinden çok bir ortaklik yöneticisinin yetenigidir. Ancak ona yaygin bir popülerlik kazandiran, felsefesinin bu bölümü degildir. Bu popülerligi elan vital (yasama coskusu) ve gerçek olusum savlarina borçludur. Onun getirdigi önemli ve ilginç yenilik zamanin ve ilerlemenin gerçek oldugu inancini mistisizm ile birlestirmesindedir. Bunu nasil basardigini görmek için biraz zaman harcamaya deger.

Geleneksel mistisizm derin düsünceye dayanir; zamanin gerçek disi olduguna inanir; ve temelde bir tembel insan felsefesidir. Mistik aydinlanmanin baslangici « ruhun karanlik gecesi »dir; bu da insanin günlük eylemlerinde umutsuzca engellendigi, veya bazi nedenlerle onlara olan ilgisini yitirdigi zamanlar ortaya çikar. Eylem böylece söz konusu olmaktan çikinca o da kendini derin düsünceye verir. Kosullar elverdiginde kendimize olan saygiyi korumamizi saglayacak inançlara sarilmak, özbenligimizin bir yasasidir. Psikanalitik yazin bu yasanin çarpici örnekleriyle doludur. Böylece, derin düsünceye yönelen kisi, çok geçmeden, bunun yasamin gerçek amaci oldugunu; gerçek dünyanin günlük islerle ugrasan kisilerden gizlendigini kesfeder. Geleneksel mistisizmin diger savlari da bu temelden çikarilabilir. Büyük mistiklerin belki de ilki olan Lao-Tze (I.Ö. 604-531)'nin, kitabini bir gümrük binasinda bagajinin muayene edilmesini beklerken yazdigi rivayet edilir. Kitap tahmin edilebilecegi gibi, her türlü eylemin yararsiz oldugu savi ile doludur.

Bergson ise mistisizmi eyleme, « yasam »a, gelismenin gerçekligine inanan ve bu dünyada bulunmaktan düs kirikligina ugramamis olan kisilere uyarlamayi amaçladi. Mistik, genel olarak, mizaç bakimindan hareketli, ancak hareketsizlige zorlanmis olan kisidir; vitalist de mizaç yönünden hareketsiz, ancak eyleme romantik bir hayranlik duyan kisidir. 1914 öncesinde dünya böyle insanlarla, « Kirik Kalpler Yuvasi » insanlariyla doluydu. Bu insanlarin mizaçlarinin temelinde can sikintisi ve kuskuculuk vardir. Bu da heyecan tutkusuna ve irrasyonel bir inanca özlem duymaya yol açar. Sonunda bu inanci buldular; o da görevlerinin insanlari birbirine kirdirmak oldugu inancinda sakliydi. Ancak 1907'de bu çikis yolu daha bulunmamisti; Bergson ise bu boslugu iyi doldurdu.

Bergson görüslerini bazen yanlisliga yol açabilecek bir dille ifade etmistir; çünkü kurgusal olarak tanimladigi seylerden, arada bir, onlarin gerçek olduklarini düsündürecek bir sekilde söz eder. Eger bu yanlis anlasilabilecek seyleri bir yana birakirsak zaman savi sanirim söyledir: Zaman ayri ayri anlar ya da olaylar serisi degil, gerçekte sürekli bir olusumdur. Bu gelisme sirasinda gelecegi önceden görmek olanaksizdir; çünkü gelecek, gerçekten yenidir ve bu nedenle de kestirilemez. Agacin büyümesinde olusan içiçe halkalar gibi gerçekten vuku bulan her sey kalicidir (bu benzetme ona ait degildir). Yani dünya hiç durmadan daha dolu ve daha zengin olacak sekilde gelisir. Vuku bulan her sey önsezinin katiksiz

belleginde saklanir; beyindeki bellek ise, tersine, aldaticidir. Önsezi bellegindeki bu saklama « kalicilik »tir; yeni yaratma güdüsü de elan vital'dir. Önsezinin katiksiz bellegindekileri tekrar su üstüne çikarmak bir kendini egitme konusudur. Bunun nasil yapilacagi anlatilmiyor; herhalde Yogi'lerin yaptigina benzer bir sekilde olsa gerek.

Eger Bergson'un felsefesine mantik gibi yeterince ulu olmayan bir sey uygulamaya kalkisilirsa bu degisim felsefesi bazi sikintilarla karsilasir. Bergson, zamani birbirinden bagimsiz parçalardan olusan bir seri olarak gören matematikçileri asagilamaktan hiç usanmaz. Ancak, eger dünyada onun öne sürdügü gibi, gerçek yenilik gerçekten de varsa -eger yoksa onun felsefesi çekici özelliklerini yitirir- ve eger dünyaya gerçekten gelen her sey kalici ise -kalicilik savinin yalin özü de budur- daha önceki bir zamandaki toplam varlik daha sonra gelen herhangi bir zamandaki toplamin bir parçasi olur. Bütün ile parça arasindaki bu iliski nedeniyle, dünyanin farkli zamanlardaki toplam durumlari bir seri olusturur ve bu da matematikçilerin aradigi ve Bergson'un reddettigi serinin bütün özelliklerine sahiptir. Dünyanin daha sonraki durumlarinda devreye giren unsurlar eski unsurlarin disinda degilse gerçek bir yenilik yoktur; yaratici gelisim bir sey yaratmamistir; biz de Plotinus sistemine geri dönmüs oluruz. Bergson'un bu ikilem karsisinda vardigi yanit sudur: olan sey, her seyin degistigi ve yine de ayni kaldigi bir « gelisim »dir. Bu kavram siradan insanlarin anlamayi umudedemeyecekleri ölçüde derin bir gizemdir. Temelinde mantik degil, mistik inanca çagri yatar; ancak biz inancin mantiktan üstün oldugu alanlara, onun pesisira gidemeyiz.

Bu arada, birçok yerde « gerçekçilik » adi verilen bir felsefe gelisti. Gerçekte bu felsefenin özelligi yöntem olarak analizci, metafizik olarak da çogulcu (plüralist) olmasidir. Bu felsefe tam olarak gerçekçi degildir; çünkü bazi yönleri Berkeley (1685-1735) idealizmi ile uyum içindedir. Kant ve Hegel idealizmi ile bagdasmaz; çünkü bu sistemlerin temel aldigi mantigi reddeder. Bu felsefe James'in görüsünü gittikçe daha çok benimsemeye ve onu gelistirmeye yönelmektedir: dünyanin temel içerigi ne maddesel ne de zihinseldir; madde ve aklin kendisinden yapildigi daha basit ve daha temel bir seydir.

Doksanli yillarda, çok yasli filozoflar disinda, Alman idealizmine karsi durmakta kararli olan yegane sima James'di. Schiller ve Dewey kendilerini duyurmaya daha baslamamislardi; James bile

felsefede pek de ciddiye alinmasi gerekmeyen bir psikolog olarak görülüyordu. Ancak 1900 yili ile birlikte Alman idealizmine karsi bir ayaklanma basladi. Bu karsi gelme faydaci bakis açisindan degil, ciddi teknik nedenlerden kaynaklaniyordu. Almanya'da Frege'nin övgüye deger çalismalarinin (bu çalismalar 1879'da baslamis, ancak son yillara kadar hiç okunmamislardi) yanisira, Husserl'in 1900'da yayinlanan anitsal bir eseri olan Logische Untersuchungen (Mantik Incelemeleri) kitabi kisa sürede büyük etkiler dogurmaya basladi. Meinong'un Ueber Annahmen (Varsayimlar Hakkinda-1902) ve Gegenstands-theorie und Psychologie (Nesne Kurami ve Nesne Psikolojisi-1904) ayni yönde etkili oldular. G.E. Moore ve ben, benzer görüsleri savunmaya basladik. Onun Nature of Judgement (Hükümlerin Yapisi) makalesi 1899'da, Principia Ethica (Etik Ilkeleri) 1903'te yayinlandi. Benim yazdigim Philosophy of Leibniz (Leibniz Felsefesi) 1900'de, Principles of Muthematics (Matematik Ilkeleri) 1903'te basildi. Fransa'da da ayni tür felsefe Couturat tarafindan güçlü bir sekilde temsil edildi.

Amerika'da William James'in radikal görgücülügü (ampirizmi) -faydaciligi içermeden- yeni mantikla karisarak Yeni Gerçekçilerin felsefesini dogurdu. Bu felsefe, yukarida sözü geçen Avrupa'daki çalismalardan biraz daha sonra, ancak daha devrimci nitelikte ortaya çikti. Yalnizca Mach'in Anczlyse der Empfindungen (Sanilarin Analizi) bu felsefenin ögretilerinin bir kismini daha önceden haber vermisti.

Böylece baslayan yeni felsefe henüz son seklini almamis, bazi bakimlardan hala olgunlasmamistir. Bundan baska, savunuculari arasinda bir hayli görüs ayriliklari vardir. Bazi bölümlerinin anlasilmasi oldukça güçtür. Bütün bu nedenlerle onun çarpici bazi özelliklerini belirtmekten öte yapilabilecek bir sey yoktur.

Yeni felsefenin birinci özelligi yeni bir felsefi yöntem gelistirme; ya da öyle bir yöntem kullanarak yeni bir tür bilgi getirme gibi iddialari terketmesidir. Felsefeyi temelde bilimden farkli olarak görmez; sadece, problemlerinin genel olmasiyla ve deneysel kanitlarin henüz bulunmadigi alanlarda varsayimlar olusturmasiyla özel bilimlerden ayrilir. Bütün bilgileri bilimsel bilgi olarak; bilimsel yöntemlerle saptanip kanitlanabilen bilgi olarak kabul eder. Daha önceki felsefenin genellikle yaptigi gibi, bütün evreni kapsayan sonuçlar bulmayi, veya her seyi içeren bir sistem kurmayi amaçlamaz. Kendi mantigina dayanarak, dünyanin bölük pörçük, karman çorman

görünen dogasini reddetmek için bir neden olmadigina inanir. Dünyayi « organik » olarak ele almaz; su anlamda ki, tek bir kemige bakarak nesli tükenmis bir hayvanin iskeletini zihnimizde canlandirabildigimiz gibi, yeterince anlasilmis bir parçayi ele alarak ondan bütünün anlasilabilecegini düsünmez. Özellikle de Alman idealistlerinin yaptigi gibi, bilginin yapisindan, bir bütün olarak dünyanin dogasini çikarmaya çalismaz. Bilgiye, mistik bir anlami ve kozmik önemi olmayan herhangi bir doga olgusu gözüyle bakar.

Yeni felsefe baslangiçta üç temel kaynaga dayaniyordu: bilgi teorisi, mantik ve matematik ilkeleri. Kant'tan bu yana bilgi bizim onu bilmemizle bir degisime ugrayan, bu nedenle de bilgimizden kaynaklanan bazi özelliklere sahip, karsilikli bir etkilesim olarak algilanmistir. Ayrica, bilinmeyen bir seyin var olabilmesinin mantiksal bakimdan olanaksiz oldugu kabul edilmistir (Kant buna katilmamistir). Bu nedenle, bilindikleri için sahip olunan nitelikler her seyde bulunmasi zorunlu olan özelliklerdir. Bu yolla, yalnizca bilginin kosullarini inceleyerek gerçek dünya hakkinda çok sey ögrenebilecegimiz ileri sürülmüstü. Yeni felsefe, tam tersine, kural olarak, bilginin bilinen seyi hiç etkilemedigini, ve hiç kimsenin bilmedigi seylerin var olmamasi için en ufak bir neden olmadigini kabul etmektedir. Bunun sonucu olarak, bilim teorisi evrenin gizemlerine giden kapinin sihirli anahtari olmaktan çikmistir ve bizler de bilimin zahmetli ve agir ilerleyen arastirmalarina geri dönmüsüzdür.

Bunun gibi, mantikta da organik görüsün yerini atomizm almistir. Daha önce, her seyin öz dogasinin, diger her seyle olan iliskisinden etkilendigi; böylece, bir sey hakkinda tam bilginin tüm evren hakkindaki tam bilgiye bagimli oldugu düsüncesi kabul görmekteydi. Yeni mantik, bir seyin öz karakterinin, onun baska seylerle olan ilintilerini mantiksal olarak bulmamiz olanagini bize saglamadigi görüsündedir. Bir örnek bu noktayi açikliga kavusturacaktir. Leibniz (1646-1716) bir yazisinda, Avrupa'daki bir adamin karisinin Hindistan'da ölmesi durumunda, karisinin öldügü anda adamin öz-dogasinda bir degisim olacagini öne sürer (Bu konuda modern idealistlerle ayni düsüncededir). Sagduyu da, karisini kaybettigini ögreninceye kadar adamin öz-dogasinda bir degisim olmayacagini söyler. Yeni felsefe bu görüsü benimsemistir; bunun da sonuçlari ilk göründügünden çok daha ötelere uzanir.

Matematik ilkelerinin, her zaman felsefe ile önemli bir baglantisi olmustur. Matematik büyük ölçüde kesinligi olan önsel bilgiler içerir; filozoflarin

çogu da önsel bilgiye çok heveslidirler. Eleali Zeno (I.Ö. besinci yüzyil)'dan bu yana idealist egilimli filozoflar matematikçilerin gerçek matematiksel dogruya ulasamadiklarini; filozoflarin daha iyisini yapabileceklerini göstermek için çeliskiler üreterek matematikçileri gözden düsürmeye ugrasmislardir.

Kant felsefesi bu türden birçok sey içerir; Hegel felsefesi ise daha fazlasini. Ondokuzuncu yüzyilda matematikçiler Kant felsefesinin bu yönünü çürüttüler. Kant'in deney-üstü (transcendental) estetik hakkindaki matematiksel savlari Lobatchevski (1793-1856)'nin Euclid-disi geometriyi icadetmesiyle temelinden sarsildi; Weierstrass (1815-1897) sürekliligin sonsuz-küçükleri içermedigini kanitladi; George Cantor (1845-1918) bir süreklilik, bir de sonsuzluk teorisi gelistirerek filozoflarin pek de islerine gelen bütün eski paradokslari ortadan kaldirdi. Frege aritmetigin mantigin bir sonucu oldugunu gösterdi; Kant ise bunu reddetmisti. Bütün bu sonuçlar normal matematiksel yöntemlerle elde edildiler ve bir çarpim tablosu kadar da kesindirler. Filozoflar bu duruma, söz konusu yazarlarin yapitlarini okumayarak karsilik verdiler. Sadece yeni felsefe bu yeni sonuçlari özümsedi; böylece de sürmekte olan bilgisizligin yandaslarina karsi kolay bir tartisma zaferi kazandi.

Yeni felsefe sadece elestirel degil, yapicidir; ama bilimin yapici oldugu anlamda, yani adim adim ve deneyerek. Özel bir yapilanma yöntemi vardir; o da, matematigin yeni bir kolu olan ve felsefeye diger bütün geleneksel kollardan daha yakin olan, matematiksel mantiktir. Matematiksel mantik, belli bilimsel savlarin felsefe yönünden hangi sonuçlara yol açtigini, nelerin varsayilmasi gerektigini ve aralarinda ne gibi baglantilar oldugunu bulmaya, daha önce hiçbir zaman olmadigi ölçüde olanak saglar. Bu yöntem sayesinde matematik ve fizik felsefesi çok büyük ilerlemeler kaydetmistir. Fizikteki sonuçlarin bir kismi Dr. Whitehead (1861-1947)'in son üç çalismasinda ortaya konulmustur.

Yöntemin diger alanlarda da ayni ölçüde verimli olacagini ummak için yeterli neden vardir; ancak bu, burada ele alinamayacak kadar teknik bir konudur. Modern çogulcu felsefenin büyük bir bölümü önermelerin mantiksal analizinden esinlenmistir. Bu yöntem önceleri gramer kurallarina büyük önem verilerek uygulandi. Örnegin, Meinong sunu ileri sürüyordu: « yuvarlak kare yoktur, » diyebildigimize göre, yuvarlak kare diye bir sey var olmalidir -her ne kadar o, var olmayan bir sey olsa da. Bu satirlarin yazari baslarda bu tür usavurmalara bagisik

sayilmazdi. Ancak 1905'te « betimleme » kurami sayesinde bundan nasil kaçinacagini kesfetti.

Bu kurama göre, « yuvarlak kare yoktur, » dedigimizde yuvarlak kareden söz edilmedigi anlasiliyor. Yuvarlak kare gibi saçma konularla zaman harcamak anlamsiz bulunabilir; ne var ki, bu gibi konular çogu kez mantik teorilerini sinamak için en iyi yöntemi olusturur. Birçok mantik teorisi saçma sonuçlara yol açmakla suçlanirlar. Öyleyse, mantikçi da bu anlamsiz sonuçlari görmeli ve onlara karsi tetikte bulunmalidir. Çogu laboratuvar deneyleri konuyla ilgisini bilmeyen kisilere önemsiz görünür; saçmaliklar da mantikçinin deneyleridir.

Yeni felsefe ilk dönemlerinde, önermelerin mantiksal analizleriyle ugrasirken Platon ve Ortaçag gerçekçiliginden güçlü izler tasiyor, soyutlarin da somutlarla ayni tür varliga sahip oldugunu kabul ediyordu. Kendi mantik sistemi kusurlardan arindikça felsefesi de yavas yavas bu görüsten kurtuldu. Geriye de sagduyuya çok ters gelecek bir tortu kalmadi.

Yeni felsefenin ilk dönemlerinde en etkilenen bilim matematik olduysa da günümüzde en büyük etkisi fizik üzerinedir. Bu durum, en basta uzay, zaman, madde kavramlarini degistiren Einstein'in çalismalari ile ortaya çikmistir. Görecelik teorisini açiklamanin yeri burasi olmamakla beraber onun felsefi sonuçlarindan biraz söz etmek kaçinilmazdir. Görecelik teorisinde felsefi bakis açisindan özellikle önemli olan iki öge sunlardir: (1) Içinde evrendeki bütün olaylarin kendi yerlerini aldigi, her seyi kucaklayan tek bir zaman yoktur. (2) Fiziksel olgularin tarafimizdan gözlenmesi sürecinde geleneksel, ya da öznel (sübjektif) ögeler, her ne kadar önceleri sanildigindan daha fazla olsalar da, Tensor hesabi denilen matematiksel yöntemle yok edilebilirler. Asiri teknik olmasi nedeniyle bu son konuya girmeyecegim.

Zaman konusuna gelince, ilk olarak, felsefi spekülasyonlarla degil, deneysel sonuçlarin gerektirdigi ve matematiksel bir formülle ifade edilen bir teoriyi ele aldigimiz unutulmamalidir. Montesquieu'nün teorileriyle Amerikan Anayasasi arasindaki fark ne kadarsa, bu ikisi arasindaki fark da o kadardir. Ortaya çikan sudur: Belli bir madde parçacigiyla birlikte hareket eden bir gözlemcinin bakis açisindan, bu parçaciga etki yapan olaylarin belirli bir zaman siralamasi oldugu halde, farkli yerlerdeki madde parçaciklarina etki yapan olaylar her zaman belirli bir siraya sahip degildirler.

Daha açik bir örnek alalim: Eger bir isik sinyali dünyadan günese gönderilir ve tekrar dünyaya yansitilirsa, gönderildikten 16 dakika kadar sonra dünyaya varacaktir. Bu 16 dakika içinde dünyada gerçeklesen olaylar isik sinyalinin günese varmasindan ne daha önce, ne de daha sonra yer almistir. Günese ve dünyaya göre olasi her yönde hareket eden, bu 16 dakika içinde dünyadaki olaylari ve sinyalin günese varmasini izleyen gözlemciler oldugunu; bütün bu gözlemcilerin isigin hizini dikkate aldiklarini ve zamani tam olarak dogru gösteren kronometreleri oldugunu varsayalim. O zaman, bazi gözlemciler bu 16 dakika içinde dünyada geçen herhangi bir olayin isik sinyalinin günese varmasindan önce, bazilari ayni anda, bazilari da daha sonra gerçeklestigi sonucuna varacaklardir. Hepsi de ayni ölçüde hakli ya da ayni ölçüde haksizdirlar. Fizigin tarafsiz bakis açisindan bakildiginda, bu 16 dakika içinde dünyada geçen olaylar isik sinyalinin günese varmasindan ne daha önce, ne daha sonra, ne de es zamanlidir. Bir cisimdeki bir A olayinda ve baska bir cisimdeki B olayinda, eger isik A'dan B'ye dogru ilk olay oldugu anda -A'nin saatine göre- yola çikip daha sonraki olay oldugu anda -B'nin saatine göre varmissa, bir cisimdeki A olayinin baska bir cisimdeki B olayindan daha önce oldugunu söyleyemeyiz. Veya, bu iki olayin zaman siralamasi gözlemciye göre degisecek ve bu nedenle de fiziksel bir gerçegi temsil etmeyecektir.

Isik hizina yakin hizdaki seyler yasantimizda yaygin olsaydi, fiziksel dünya bilimsel yöntemlerle basedilemeyecek ölçüde karmasik olurdu; biz de hala büyücü-hekimlerle yetinmek durumunda kalirdik. Ama eger fizik daha önce kesfedilmis olsaydi, bu fizik Einstein fizigi olmak zorunda olurdu; çünkü Newton fiziginin uygulama olanagi olmadigi açikça görülürdü. Radyoaktif maddeler isik hizina yakin hizla hareket eden parçaciklar salarlar. Yeni görecelik fizigi olmadan bu parçaciklarin davranislari açiklanamazdi. Eski fizigin kusurlu oldugu konusunda kusku yoktur; bunun « yalnizca küçük bir kusur » oldugunu söylemek de felsefi yönden bir mazeret degildir.

Farkli yerlerde gerçeklesen olaylar için, belli sinirlar içinde, belirli bir zaman siralamasi olmadigi gerçegine kendimizi alistirmaliyiz. « Uzay » ve « zaman » denilen iki ayri kavram yerine bir « uzay-zaman » kavraminin ortaya atilmasina yol açan da iste bu gerçektir. Evrensel olarak düsündügümüz zaman, gerçekte « yerel zaman »dir; dünyanin hareketine bagimli olan bir zaman için « evrenseldir » demek,

Atlantigi geçerken saatlerini degistirmeyen bir geminin evrensellik iddiasindan farksizdir.

Bütün günlük kavramlarimizda zamanin oynadigi rolü düsündügümüzde, fizikçilerin yaptigi seyin ne oldugunu düs gücümüzü kullanarak gerçekten algilayabilirsek, bakis açimizin çok derinden etkilenecegi ortadadir. « Ilerleme » kavramini ele alalim: Zaman-siralamasi rastgele olursa, zaman ölçümü için kabul edilen düzene bagli olarak, bir ilerleme veya gerileme olacaktir. Kuskusuz, uzaydaki uzaklik kavrami da degismistir: Dakik ölçümler için olanakli her aygiti kullanan iki gözlemci, eger göreceli olarak hizli hareket halinde iseler, iki yer arasindaki uzaklik için farkli degerler bulacaklardir. Uzaklik kavraminin kendisinin çok belirsizlestigi açikça görülüyor; çünkü uzaklik bos uzaydaki noktalar -bu noktalar hayalidir- arasinda degil, somut seyler arasinda olmalidir; belirli bir zamandaki uzaklik olmalidir; çünkü herhangi iki cismin arasindaki uzaklik sürekli degisir. Belirli bir zaman öznel bir kavramdir; gözlemcinin nasil hareket ettigine baglidir. Belirli bir zamandaki bir cisimden artik söz edemeyiz; sadece bir olaydan söz edebiliriz.

Iki olay arasinda, herhangi bir gözlemciden bagimsiz olan « aralik » denilen belirli bir iliski vardir. Farkli gözlemcilerce yapilan analizlerle bu araligin uzay ve zaman bilesenleri hesaplandiginda sonuçlar farkli olacaktir; ancak bu analizlerin hiçbir nesnel geçerliligi yoktur. Aralik, nesnel bir fiziksel gerçektir; ancak onun uzay ve zaman bilesenlerine ayristirilmasi nesnel degildir.

Bizim eski, alisilmis « kati madde » kavraminin da varligini artik sürdüremeyecegi ortadadir. Bir madde parçasi belirli yasalara bagimli olan bir olaylar dizisinden baska bir sey degildir. Madde kavrami, filozoflarin töz (substance) kavraminin geçerliligi konusunda hiçbir kuskulari olmadigi bir dönemde ortaya çikmistir. Madde, uzay ve zamanda var olan töz, akil ise sadece zaman içinde var olan töz idi. Daha sonralari, töz kavrami metafizikte berrakligini kaybetti; ama fizikte varligini sürdürdü. Çünkü bir zarari yoktu -görecelik ortaya çikincaya kadar. Töz, geleneksel olarak, iki ögeden olusan bir kavramdir.

Birincisi tözün bir önermede, yüklem olarak degil, yalniz özne olarak yer alabilecegi yolundaki mantiksal özelliktir. Ikincisi de zaman içinde kalici olmasi, Tanri için ise, tümüyle zaman disinda olmasiydi. Bu iki özellik arasinda bir baginti gerekli degildir. Ancak bunun farkina varilmamisti; çünkü fizik,

madde parçalarinin ölümsüz oldugunu, teoloji de ruhun ölümsüz oldugunu ögretiyordu. Bu nedenle, her ikisinin de tözün her iki özelligini tasidigi düsünülüyordu.

Ancak simdi fizik bizi çok kisa ömürlü olaylara, mantiksal anlamda töz olarak, yani yüklemi olmayan özneler olarak bakmaya zorluyor. Tek bir kalici varlik sandigimiz bir madde parçasi, tipki sinemada kalici görünen nesneler gibi, gerçekte bir dizi varliktir. Akil için de ayni seyi söylememek için bir neden yoktur; kalici benlik, kalici atom kadar düs ürünü gibidir. Her ikisi de, birbirleriyle ilginç iliskileri olan olaylar dizisinden ibarettir.

Modern fizik bizlere Mach ve James'in, zihinsel ve fiziksel dünyalarin « içeriginin » birbirinin ayni oldugu yolundaki önerilerini sekillendirme olanagi veriyor. « Kati madde »nin düsüncelerden ve kalici egodan çok farkli oldugu açiktir. Ancak eger madde ve ego uygun olaylar dizileri iseler, onlarin ayni seyden yapilmis olduklarini düsünmek çok daha kolaydir. Bundan baska, simdiye kadar aklin en belirgin özelligi olarak görünen öznellik, ya da bir görüse sahip olma, simdi fizige de yayilmis ve akil içermedigi ortaya çikmistir; farkli konumlardaki fotograf makinalari « ayni » olayi görüntüler; ancak çikan fotograflar birbirinden farklidir. Modern fizikte kronometreler ve cetveller bile öznellesmektedir; dogrudan gösterdikleri sey, fiziksel bir durum degil, fiziksel durumla olan iliskileridir. Böylece fizik ve psikoloji birbirlerine yakinlasmis, akil ve madde arasindaki eski ikilik (dualizm) ortadan kalkmistir.

Modern fizigin eski veya popüler anlamdaki « kuvvet » diye bir sey tanimadigina da dikkat çekmek yerinde olur. Eskiden günesin dünya üzerinde bir « kuvvet » uyguladigini düsünürdük. Simdi ise söyle düsünüyoruz: uzay-zaman günesin yakinlarinda öyle sekillenmistir ki dünya böyle hareket etmeyi diger bütün yollara göre daha az zahmetli bulmaktadir. Modern fizigin büyük ilkesi « en az eylem ilkesi » (principle of least action) yani bir yerden bir yere giderken cismin en az eylem içeren yolu seçmesi ilkesidir (Eylem teknik bir terimdir; ancak anlami bizi simdilik ilgilendirmiyor). Gazeteler ve güçlü görünmek isteyen bazi yazarlar « dinamik » sözcügünü kullanmaktan hoslanirlar. Dinamik biliminde « dinamik » olan hiçbir sey yoktur; tersine bu bilim her seyin bir evrensel tembellik yasasindan çikarilabilecegini dile getirir. Ayrica, bir cismin hareketini « idare eden » baska bir cisim diye bir sey de yoktur. Modern bilimin evreni « büyük yasalar » ve

« dogal kuvvetler »den söz edenlerin degil, daha çok Lao-Tze'nin evrenine benzer.

Modern çogulculuk ve gerçekçilik felsefeleri bazi bakimlardan eski felsefelerden daha az seyler sunuyorlar. Ortaçag'da felsefe teolojinin bir yardimcisiydi; günümüzde bile kitap kataloglarinda ayni baslik altinda yer alirlar. Dinin büyük dogrularini kanitlamanin genellikle felsefenin görevi oldugu düsünülmüstür. Yeni gerçekçilik onlari kanitlayabilecegini, hatta yanlis olduklarini kanitlayabilecegini söylemez. Onun amaci sadece, bilimlerin temel ereklerini açikliga kavusturmak ve çesitli bilimlerin bir sentezini yaparak dünyanin, bilimin incelemeyi basardigi bölümünün, genis kapsamli bir görünümünü elde etmekten ibarettir.

Daha ötelerde ne oldugunu bilmez; cehaleti bilgiye dönüstürecek bir tilsimi yoktur. Anlayanlara entellektüel coskular sunar; ancak çogu felsefenin yaptigi gibi insanlarin büyüklük duygularini oksamaya kalkismaz. Eger biraz yavan ve teknik ise, bunun suçunu, sair ve mistiklerin arzu ettikleri gibi degil de, matematiksel çalismayi seçen evrene atar. Bu belki üzülecek bir sey; ancak bir matematikçinin bu üzüntüye katilmasini beklemek de haksizlik olur.

# MAKINELER VE DUYGULAR

Makineler mi duygulari, yoksa duygular mi makineleri yok edecek? Bu soru uzun zaman önce Samuel Butler tarafindan Erewhon'da ortaya atilmis ve makine imparatorlugunun büyümesiyle de gittikçe daha güncel bir hal almistir. Ilk bakista, makineler ile duygular arasinda neden bir karsitlik olmasi gerektigi sorusunun yaniti açik degildir. Her normal erkek çocuk makinelere bayilir; büyüyüp güçlendikçe de onlari daha çok sever. Japonlar gibi uzun ve yetkin bir sanat gelenegine sahip uluslar, ilk karsilastiklarinda, Bati'nin mekanik yöntemlerinin büyüsüne kapilir ve bizleri olabildigince çabuk taklit etmeye can atarlar. Egitim görmüs ve dünyayi dolasmis bir Asyaliyi hiçbir sey „Dogu'nun bilgeligi"nden, ya da Asya uygarliginin geleneksel erdeminden söz edilmesi kadar sinirlendiremez; kendini oyuncak otomobiller yerine bebeklerle oynamasi istenmis bir erkek çocuk gibi hisseder. Ve her erkek çocuk gibi, oyuncak otomobil yerine gerçegini ister, ezilebilecegini hiç düsünmeden.

Makineler henüz yeniyken, birkaç sair ve estetikçiyi saymazsak, Bati'da da ayni cosku vardi. Ondokuzuncu yüzyil kendini daha çok mekanik ilerleme nedeniyle öncekilerden daha üstün sayardi. Peacock (Thomas Love Peacock (1785-1866): Ingiliz sair ve romanci. (Ç.N.)) gençliginde "buhar beyinli toplum" ile alay eder; çünkü kendisi bir yazin adamidir ve ona göre uygarligi Grek ve Romali yazarlar temsil ederler. Ancak, o dönemde yaygin olan egilimlerden uzak oldugunun da farkindadir. Dogaya dönüsleri ile Rousseau'nun (Jean Jacques Rousseau (1712-1778): Fransiz yazar, filozof ve toplum teorisyeni. (Ç.N.) müritleri, Ortaçaglilikları ile Göl Sairleri (Göl Sairleri: Ingiltere'de Göller Bölgesi'nde yasamis Ingiliz sairleri Wordsworth (1770-1850), Coleridge (1772-1834) ve Southey (1774-1843). (Ç.N)), News from Nowhere (Olmayan Ülkeden Haberler) (zamanin hep haziran oldugu ve herkesin harman kaldirdigi bir ülke) kitabi ile William Morris: (William Morris (1834-1896): Ingiliz sair, ressam ve sosyalist. (Ç.N.) bunlarin hepsi tümüyle duygusal ve tepkisel olan bir çikisi temsil ederler. Makinelere karsi duygusal olmayan rasyonel bir karsitligi ilk ortaya koyan Samuel Butler olmustur. Ancak bu onun için belki de bir jeu d'esprit'den (kelime oyunundan) baska bir sey degildi -bunun köklü bir kani olmadigi kesindir. Onun gününden bugüne, en çok makinelesmis uluslardan çok kisi Erewhon-vari' bir görüsü içtenlikle benimseme egilimindedir; yani bu görüs, uygulanmakta olan sanayi yöntemlerine karsi olanlarin tavirlarinda, açik veya kapali sekilde, kendini gösterir.

Makinelere tapilir, çünkü güzeldirler; deger verilir, çünkü güç saglarlar; onlardan nefret edilir, çünkü çok çirkindirler; onlardan tiksinilir, çünkü kölelik getirirler. Bu tutumlardan birinin “dogru” ötekinin “yanlis” oldugunu düsünmeyelim. Bu, insanlarin kafasi oldugu dogrudur ama ayaklari oldugu yanlistir demeye benzer; gerçi Lilliputlularin bu soruyu Gulliver hakkinda tartistiklarin kolayca düsleyebiliriz. Bir makine Binbir Gece Masallarindaki Cin gibidir; sahibi için güzel ve yararli; düsmanlari için çirkin ve tehlikeli. Ancak günümüzde hiç bir seyin kendisini bu denli belirgin bir yalinlikla göstermesine izin verilmez. Makine sahibinin, ondan uzakta oturdugu, gürültüsünü isitmedigi, gözleri rahatsiz eden atik yiginlarini görmedigi, zararli dumanlarini koklamadigi dogrudur; eger makineyi görmüsse, o da çalistirilmaya baslamadan önce, çikardigi toz ve sicaktan rahatsiz olmasina gerek kalmadan, gücü ya da bir saat gibi islemesini gururla seyrettigi zamandir. Makineye, onunla yasayip onunla çalisanlarin görüs açisindan bakmasi istenirse de cevabi hazirdir. Makinenin çalismasi sayesinde bu insanlarin, büyük dedelerinden daha fazla -çogu zaman çok çok daha fazla- sey satin alabildiklerine dikkat çekebilir. Öyleyse, hemen herkesçe yapilan bir varsayimi kabul edersek, büyük dedelerinden daha mutludurlar.

Bu varsayima göre insanlari mutlu eden, maddi seylere sahip olmaktir. Iki odasi, iki yatagi ve iki ekmegi olan bir kisinin bir odasi, bir yatagi ve bir ekmegi olan kisiden iki kat mutlu oldugu; kisacasi, mutlulugun gelirle orantili oldugu düsünülmektedir. Bazi kisiler, her zaman da tam içtenlikle olmadan, din ve ahlak adina bu fikre karsi çikar; ama vaazlarinin dokunakliligi sayesinde gelirleri artarsa ona da sevinirler. Benim karsi çikmak istemem din ya da ahlak bakimindan degil, psikoloji ve yasamin gözlemlenmesi açisindandir.

Eger mutluluk gelirle orantili ise makinenin üstünlügü kusku götürmez; degil ise sorunun tümüyle irdelenmesi gerekir. Insanlarin fiziksel gereksinimleri, ayrica bir de duygulari vardir. Fiziksel gereksinimler karsilanmamissa, onlar önceliklidir; ama eger karsilanmislarsa, bir insanin mutlu ya da mutsuz olmasini saptamada, gereksinimlerle baglantisi olmayan duygular önem kazanir. Bugünkü sanayi toplumlarinda zorunlu fiziksel gereksinimleri karsilanmamis pek çok kadin, erkek ve çocuk vardir; onlar bakimindan mutlulugun ilk kosulunun gelir artisi oldugunu inkar etmiyorum. Ancak öyle kimseler azinliktadirlar; hepsinin yasamsal gereksinimlerini saglamak da zor degildir. Ben onlar hakkinda degil,

yasamlarini sürdürmek için gerekenden fazlasina sahip olanlar -sadece çok fazlasina degil, ayni zamanda biraz fazlasina sahip olanlar- hakkinda konusmak istiyorum.

Hemen hepimiz, gelirimizi artirmayi gerçekte neden isteriz? Isteklerimiz ilk bakista maddi seyler gibi görünebilir. Gerçekte ise bunlari daha çok komsularimizi etkilemek için isteriz. Daha iyi bir mahallede daha büyük bir eve tasinan bir adam karisini „daha iyi“ insanlarin ziyaret edecegini; eski ve yoksul komsularla iliskilerin artik kesilebilecegini düsünür. Oglunu iyi bir okula ya da pahali bir üniversiteye gönderdiginde, ödedigi yüksek harçlara karsilik kazanilacak sosyal sayginligi düsünerek kendini teselli eder.

Amerika'da olsun Avrupa'da olsun bütün büyük sehirlerde bazi mahallelerdeki evler, sadece kibar insanlar arasinda revaçta olduklari için, öteki mahallelerdeki ayni nitelikleri tasiyan evlerden daha pahalidir. En güçlü tutkularimizdan biri de baskalarinin takdir ve saygisini kazanma arzusudur. Bugünlerde takdir ve saygi, zengin görünen insanlara karsi duyulmaktadir. Insanlarin zengin olmak istemelerinin baslica nedeni budur. Paralari ile satin aldiklari mallar ikinci dereceden önem tasir. Örnegin, bir resmi ötekinden ayirdedemeyen ve uzmanlar yardimiyla eski ustalarin bir galeri dolusu resmini toplamis olan bir milyoneri ele alalim. Aldigi yegane zevk, baskalarinin onlarin kaça mal oldugunu bilmesidir. Halbuki dergilerin Noel sayilarindaki dokunakli posterlerden daha dolaysiz ve daha çok zevk alabilir; ancak o yolla egosu için ayni doyumu elde edemez.

Bütün bunlar baska türlü de olabilir; birçok toplumda olmustur da. Aristokratik dönemlerde insanlara soylarina bakarak deger biçilirdi. Tuhaf gelebilir ama Paris'te bazi çevrelerde insanlar resim ve edebiyat alanlarindaki yetkinlikleri nedeniyle degerli görülürler. Bir Alman üniver sitesinde, insan, bilgisinden dolayi takdir edilir. Hindistan da ermislik, Çin de bilgelik sayginlik uyandirir. Bu degisik örneklerin incelenmesi tanimizin dogru oldugunu gösteriyor; çünkü hepsinde insanlarin büyük bir yüzdesi, yasamlarini sürdürecek ölçüde sahip olduklarinda, paraya karsi ilgisizdirler. Ancak onlar da çevrelerinde sayginliklarini saglayacak meziyetlere sahip olmayi yürekten arzu ederler.

Bu örneklerin önemi, günümüzdeki zenginlik özleminin insan dogasindan gelmemesinde, çesitli sosyal kuruluslarca ortadan kaldirilabilir olmasinda

yatar. Yasa geregi hepimizin geliri ayni olsaydi komsularimizdan üstün olmanin baska yollarini arardik; maddi seylere sahiplenmeye olan simdiki siddetli arzularimizin çogu da son bulurdu. Bu arzular rekabet niteligi tasidiklarindan, rakibimize üstünlük sagladigimiz zaman bize mutluluk, ona da ayni ölçüde aci verir. Gelirlerde yapilacak genel bir artis rekabet açisindan bir avantaj saglamaz; bu yüzden de rekabetten kaynaklanan bir mutluluk vermez. Kuskusuz, satin alinan seyleri kullanmaktan bir ölçüde zevk de alinir; ancak, gördügümüz gibi bu, zenginligi isteme nedenimizin önemsiz bir bölümüdür. Arzumuz rekabete dayali oldugu sürece zenginligin artmasi, ister genel olarak ister belli konularda, sonuçta insan mutlulugunu artirmaz. -Makinelerin mutlulugu artirdigini savunacaksak, yukaridaki nedenlerden dolayi makinelerin getirdigi maddi refah artisi, mutlak yoksullugu önlemede kullanildiklari durumlar disinda, önemli bir etken degildir. Yoksullugu gidermek için kullanilmalarini gerektiren zorunlu bir neden de yoktur.

Nüfusun duragan olmasi halinde yoksulluk makine olmadan da önlenebilir; Fransa bunun bir örnegidir; orada Amerika'dan, Ingiltere'den ve savas öncesi Almanya'sindan çok daha az makine oldugu halde yoksulluk çok azdir. Tersine, makinenin çok oldugu bir yerde yoksulluk da çok olabilir.

Bunun da örnekleri yüz yil kadar öncesi Ingilteresinin sanayi bölgeleri ile bugünkü Japonya'dir. Yoksullugun önlenmesi makineye degil baska etkenlere baglidir -kismen nüfus yogunluguna, kismen de siyasal kosullara. Serveti artirmanin yoksullugu önleme disinda fazla bir degeri yoktur.

Makineler bizi insan mutlulugunun önemli ögeleri olan iki seyden, dogal davranma rahatligindan ve çesitlilikten yoksun birakir. Makinelerin kendilerine özgü bir isleyisleri ve kendilerine özgü vazgeçilmez istemleri vardir: pahali bir fabrikasi olan bir kimse onu sürekli çalistirmak durumundadir. Duygular açisindan, makinenin yarattigi en büyük sikinti onun düzenliligidir. Ve dogaldir ki makineler açisindan da, duygularda bulunan en büyük kusur, tersine, düzensiz olmalaridir. Kendilerini „ciddi" sayan kisilerin düsüncelerine makineler egemen oldugundan bu kisilerin bir insan hakkinda dile getirecekleri en büyük övgü onun makine gibi olmasi; yani güvenilir, dakik, kesin olmasidir. Artik „düzensiz" bir yasam kötü bir yasamla es anlamli olmustur. Bergson'un felsefesi bu görüse karsi bir protestoydu; entellektüel açidan çok saglam olmamakla beraber sanirim, insanlarin gittikçe

daha çok makineye dönüstürülmelerine karsi duyulan saglikli bir endiseden esinlenmisti.

Yasamimizda, makinelesmenin egemenligine karsi içgüdülerimizin simdiye kadar gösterdigi baskaldiri talihsiz bir dogrultuya yönelmistir. Insanlar toplum halinde yasamaya basladigindan bu yana savas dürtüsü her zaman var olmustur. Ancak bu, geçmiste, günümüzdeki kadar yogun ve kahredici degildi. Onsekizinci yüzyilda Ingiltere ve Fransa dünya egemenligini elde etmek için sayisiz savaslara girdiler; ancak birbirlerini hep sevip saydilar. Esir subaylar, kendilerini esir alanlarin sosyal yasantilarina katildi; ziyafetlerde onur konuklari oldular.

1665'te Hollanda ile yaptigimiz savasin baslarinda, Afrika'dan gelen bir kisi Hollandalilarin orada yaptiklari zulmü anlatmisti. Biz -Ingilizler bu hikayenin düzmece olduguna kendimizi inandirdik; adami cezalandirdik ve Hollandalilarin yalanlamasini yayinladik. Son savasta olsaydi o adama sövalyelik verir, söylediklerinin dogruluguna kuskuyla bakanlari da hapse atardik. Modern savaslarda vahsetin artmasi üç yönden makinelerin etkisine baglanabilir. Ilk olarak, daha büyük ordular kurulmasina olanak saglarlar. Ikinci olarak, insanlarin daha alt düzey duygularina hitabeden ucuz yayinlari kolaylastirirlar. Üçüncü olarak -bizi ilgilendiren de bu noktadir- insan dogasinin derinlerinde yatan, içinden geldigi gibi ve kuralsiz yasamak isteyen yönünü baski altinda tutarlar; Bu, belirsiz bir huzursuzluga yolaçar; bu huzursuzluktan kurtulmanin olasi yolu olarak da akillara savas fikri gelir.

Son savas gibi büyük bir kargasayi yalnizca politikacilarin makinelesmesine yüklemek yanlis olur. Belki Rusya için böyle bir açiklama yerinde olabilir. Rusya'nin isteksiz savasmasinin ve barisi saglamak için devrim yapmasinin bir nedeni de budur. Ancak Ingiltere, Almanya ve Amerika Birlesik Devletleri'ndeki yaygin savas arzusunun -1917'de- önünde hiçbir hükümet duramazdi. Bu tür bir genel istegin içgüdüsel bir temeli olmalidir ve ben sahsen günümüzdeki savas yanlisi güdülerin artmasinin, modern yasamdaki düzenlilik, monotonluk ve güdümlü yasamanin yolaçtigi -genellikle bilinç-disi- hosnutsuzluktan kaynaklandigina inaniyorum.

Bu duruma makineleri yok ederek çare bulamayacagimiz açiktir. Böyle bir yöntem tepkisel olur ve uygulama olanagi hiç yoktur. Günümüzde makinelesmenin beraberinde gelen sakincalari önlemenin tek yolu, çalisma aralarinda heyecan verici

ugraslar için olanak saglayarak monotonlugu kirmaktir. Alplere tirmanma yoluyla yasamlarini tehlikeye atma olanagi bulsalar çogu insanin savas özlemi de yok olur. Tanimak mutluluguna eristigim en gayretli ve yetenekli baris gönüllülerinden biri, yazlarini Alplerin en tehlikeli doruklarina tirmanarak geçirmeyi adet edinmisti. Eger çalisan herkese yilda bir aylik zaman vererek kendi arzusu dogrultusunda, uçak kullanmak ögretilse; veya Büyük Sahra'da zümrüt aramaya yöneltilse; ya da kendi insiyatifini kullanacagi herhangi baska bir tehlikeli ve heyecan verici ugrasa olanak saglansa, yaygin savas arzusu sadece kadinlarla ve eli ayagi tutmayanlarla sinirli kalir. Bu kisileri de barisçil yapacak bir yöntem bilmedigimi itiraf ederim; fakat eger isi ciddiyetle ele alirsa, bilimsel psikolojinin bir yöntem bulacagindan eminim.

Makineler yasam tarzimizi degistirmistir ama içgüdülerimizi degil. Bunun sonucunda uyum bozuklugu yasanmaktadir. Duygu ve içgüdü psikolojisi henüz bebeklik evresinde. Psikanalizle bir baslaniç yapilmis bulunuyor; ancak bu sadece bir baslangiç. Psikanalizden ögrendiklerimize göre su gerçegi kabul edebiliriz ki, insanlarin hareketlerinde yöneldikleri amaçlar, bilinçli olarak seçtikleri amaçlar degildir; bu bütünüyle irrasyonel birtakim fikirleri de beraberinde getirir ve insanlara neden öyle yaptiklarinin farkinda olmaksizin, bu amaçlarin pesinden gitme olanagi verir. Ancak, geleneksel psikanaliz çok çesitli olan ve kisiden kisiye degisen bilinç-disi amaçlarimizi gereginden çok basitlestirmistir.

Yakin zamanda sosyal ve siyasal olgularin bu bakis açisindan anlasilmasi; böylece de insan dogasina isik tutmasi umulur. Anarsik güdülerimizle basetmek için istem kullanmak ve zararli eylemlere dis yasaklar koymak elverisli yöntemler degildirler. Elverissiz olmalarinin nedeni de bu güdülerin Ortaçag efsanelerindeki Seytan kadar çok kiliga girebilmeleri ve bu kiliklardan bazilarinin en akli basinda olanlari bile yaniltmasidir. Elverisli olacak tek yöntem önce içgüdüsel dogamizin gereksinimlerini saptamak; sonra da onlari karsilamanin en zararsiz yolunu aramaktir. Makinelerin en çok engelledigi sey içten geldigi gibi davranmak olduguna göre, yapilabilecek tek sey firsat saglamaktir; firsati degerlendirmek de kisinin istegine birakilmalidir. Bu, kuskusuz, bir hayli masraf gerektirir; ama bu bedel bir savasin giderleriyle kiyaslanamaz. Bilim fiziksel dünyanin yasalarini kavramakta harikalar yaratmistir; ama simdiye kadar, kendi dogamizi, yildizlarin ve elektronlarin dogasina kiyasla çok daha az anlamis bulunuyoruz. Bilim, insanin dogasini anlamayi ögrendiginde, makinelerin ve fiziksel

bilimlerin yaratamadigi mutlulugu yasamimiza getirebilir.

Ciddi bir Amerikan dergisinde dünyada bir tek davranisçi oldugu, onun da Dr. Watson (John Broadus Watson (1878-1958): Amerikali Psikolog. (Ç.N) oldugu yolunda bir ifadeye rastlamistim. Ben, çagdas düsünceli olan ne kadar insan varsa o kadar da davranisçi oldugunu söylerdim. Bu, davranisçilarin üniversitelerde daha yaygin oldugu, ya da bizzat benim bir davranisçi oldugum anlamina gelmez - Rusya ve Çin'i gördükten sonra, zamana ayak uyduramamis oldugumu farkettim. Ancak nesnel (objektif) özelestiri beni çagdaslasmamin yerinde olacagini kabule zorluyor. Bu makalede, benim gibi, bilimde çagdas olan seyleri kabul ettikleri halde, yasamaya deger seyler konusunda kendini Ortaçagliliktan kurtaramayan kisilerin karsilastiklari bazi güçlükleri ortaya koymak istiyorum. Davranisçiligin yalnizca degerler ile olan mantiksal iliskisini degil; ana hatlariyla benimsenmesi durumunda bu doktrinin siradan insanlar üzerindeki etkisinin ne olacagini da sorgulamak istiyorum.

Davranisçilik, psikanaliz gibi bir çilginlik haline henüz gelmemistir; ancak bir gün gelirse, popüler sekli, kuskusuz, Dr. Watson'un ögretilerinden degisik olacaktir -popüler Freudculuk Freud'dan ne kadar farkliysa o kadar farkli.

Davranisçiligin popüler versiyonu sanirim söyle bir sey olacak: Eskiden hissetmek, bilmek ve istemek gibi üç islevi yürütebilen akil diye bir seyin var oldugu düsünülürdü. Simdi ise, akil diye bir seyin var olmadigi, yalnizca bedenin var oldugu kesinlik kazanmistir. Bütün eylemlerimiz bedensel süreçlerden ibarettir. „Hissetme“ özellikle iç salgi bezleri gibi iç organlarla ilgili bir olaydir. „Bilme“ girtlagin hareketlerinden ibarettir. „Isteme“ ise uzun kaslara bagimli bütün diger hareketlerden olusur. Geçenlerde, ünlü bir entellektüel ile bir dansöz evlendiginde, onlarin birbirlerine uygunlugu konusunda kuskularini dile getirenler oldu. Bir davranisçinin bakis açisindan bu kusku yersizdir; biri kol ve bacak kaslarini, öteki de girtlak kaslarini gelistirmistir.

Demek oluyor ki, meslegin farkli dallarinda olmakla beraber, her ikisi de birer akrobattir. Yapabildigimiz tek sey bedenimizi hareket ettirmek olduguna göre, bu ögretinin popüler yandaslarinin, bundan, vücudumuzu olabildigince çok hareket ettirmemiz gerektigi sonucuna varmalari beklenebilir. Bu noktada görecelige iliskin bazi güçlükler ortaya çikacaktir. Bedenin degisik bölümleri birbirlerine göre

mi hareket edecektir; yoksa beden bir bütün olarak içinde bulundugu araca göre mi hareket edecektir? Veya, erdemin ölçütü dünyaya göre olan hareket midir? Ideal insan birinciye göre bir akrobat; ikinciye göre, asagiya dogru hareket eden bir yürüyen merdivenden yukariya kosan bir insan; üçüncüye göre de, yasamini bir uçak içinde geçiren insandir. Ortaya çikacak anlasmazliklarda hangi ilkeye göre karar verilecegini bilmek kolay degildir; ancak ben sahsen pilotlardan yanayim.

En güçlü ülkelerdeki en güçlü kesimlerde egemen olan, insanin kusursuzlugu anlayisinin degisik biçimlerine bakarsak, davranisçiligin temelde var olan inançlara teorik bir gerekçe saglamaktan öteye gitmedigi sonucuna variriz. Beden egitimine inananlara ve bir ulusun „erkekliginin“ onun sporculuguna bagli oldugu görüsünü benimseyenlere göre akrobat ideal insandir; Ingiliz yönetici sinifinda yaygin olan görüs de böyledir. Yürüyen merdivenlerden yukariya kosan kisi, zevklerden uzak durabilmek kosuluyla, kaslari gelistirmeyi en yüce erdem olarak gören hiristiyanlarin beau ideal'idir. Bu, YMCA'in (YMCA: Genç Erkekler Hiristiyan Birligi. (Ç.N.)) Çin'de yerlestirmeye çalistigi ve yöneticilerimizin egemenligimiz altinda olan bütün irklar ve siniflar için uygun buldugu görüstür. Pilot, mekanik güç kullananlara özgü, daha aristokratça bir idealin temsilcisidir. Ancak, bütün bunlarin üstünde, Aristoteles'in hareketsiz-olan-hareket ettiricisini animsatan yüce bir kavram vardir. Ona göre, merkezde hareketsiz duran bir ulu varlik vardir; geriye kalan her sey ve herkes onun çevresinde degisik hizlarla dönerler ve böylece o kisiye mutlak en büyük göreceli hareketi saglarlar. Bu merkezde olma rolü süpermenlerimiz için, özellikle de finans kesimi mensuplari için ayrilmistir.

Insanin kusursuzlugu konusunda Greklerden ve Ortaçag'dan günümüze kadar gelen degisik bir kavram daha vardir; ancak makinelerin düs gücüne egemen olmasi sonucu ortaya çikan görüs yavas yavas onun yerini almaktadir. Kanimca bu eski görüs mantiksal olarak, davranisçilikla bagdastirilabilir; ancak, psikolojik açidan, sade vatandasin davranisiyla bagdastirilamaz. Bu eski görüse göre hissetmek ve bilmek eylem kadar önemlidir; sanat ve derin düsüncenin, uzayda büyük miktarda kütlenin yerini degistirmek kadar övgüye deger oldugu düsünülür. Cheribum (Tevrat'ta adi geçen bir melek. (Ç.N)) Tanri'yi sever, Seraphim (Incil'de adi geçen üç çift kanatli melek. (Ç.N.)) Tanri'yi derin düsünce yoluyla anlamaya çalisir; onlarin yüce kusursuzluklari da

bunda yatar. Bu ideal tümüyle statiktir. Cennette ilahiler söylenip arp çalindigi dogrudur. Ancak her gün ayni ilahiler söylenir; arplarin yapisinda hiçbir gelismeye izin yoktur. Böyle bir yasam çagdas insana sikici gelir. Teolojinin ilgi yitirmesinin bir nedeni de, cenneti her gün gelisen makinelerle donatmamasinda yatar; Milton5 cehennem için bunu basarmisti.

Her etik sistemin bir tür non sequitur'a (önerme veya kanitlara uygun olmayan sonuç) dayandigi söylenebilir. Filozof önce nesnelerin dogasi hakkinda yanlis bir teori icadeder; bundan da, kendi teorisinin yanlis oldugunu gösteren eylemlerin kötü eylemler oldugu sonucunu çikarir. Ilk olarak geleneksel hiristiyanligi ele alalim. Her sey her zaman Tanri'nin iradesine tabi oldugundan, günahkarligin Tanri iradesine karsi gelmek oldugunu iddia eder. Hegel yandaslarina gelince, onlar da evrenin kusursuzca örgütlenmis, uyum içindeki parçalardan olustugunu; bu nedenle, kötülügün bu uyumu azaltan davranislar bütünü oldugunu iddia ederler. Ne var ki, uyum metafiziksel bir sorun oldugu halde uyum disi davranislarin nasil olanakli oldugunu anlamak zordur. Fransiz halki için yazan Bergson, davranislari ile kendisine karsi çikanlari ahlaki suçlamadan daha korkunç birseyle, yani gülünç olmayla tehdit ediyor. Önce insanlarin asla mekanik davranmadiklarini gösteriyor; sonra da gülme üzerine yazdigi kitabinda (Lczughter) bizi güldüren seyin mekanik olarak davranan bir insan görmek oldugunu ileri sürüyor. Bu demektir ki, Bergson felsefesinin yanlis oldugunu gösteren bir sey yaparsaniz o zaman ve ancak o zaman gülünç olursunuz.

Umarim bu örnekler metafizigin, herhangi bir etik sonuca yol açamayacagini, varabilecegi tek sonucun, kendi yanlisliginin yol açtigi asagidaki sonuç oldugunu açikça göstermistir: Eger metafizik dogru olsaydi günah olarak tanimladigi eylemler olanaksiz olurdu.

Bu açiklamalari davranisçiliga uygulayarak su sonucu çikariyorum: Etik sonuçlari varsa ve oldugu ölçüde metafizigin yanlis olmasi gerekir; öte yandan, dogru ise de davranislarla hiçbir iliskisi olamaz. Popüler davranisçiliga -tam anlamiyla bilimsel sekline degil- bu açidan baktigimizda onun yanlis olduguna iliskin çesitli kanitlar buluyorum. Ilk olarak, eger destekleyicileri herhangi bir etik sonucu olmadigini düsünselerdi, hemen hepsi bütün ilgilerini yitirirlerdi.

Burada bir ayrim yapma geregi doguyor. Dogru bir doktrinin pratik sonuçlar dogurmasi olasidir; ama

etik sonuçlar yaratmasi olanak disidir. Iki madeni para atarak çalistirilan bir makineden siz tek bir para atarak birsey almak isterseniz gerçegin pratik bir sonucu olur; yani bir para daha atmaniz gerekir. Ancak hiç kimse bu sonucu „etik“ olarak degerlendirmez; bu sadece arzumuzu nasil gerçeklestirebilecegimizle ilgilidir. Bunun gibi, Dr. Watson'un kitabinda bu baslik altinda islendigi sekliyle davranisçiligin, özellikle egitim alaninda pek çesitli ve önemli sonuçlari vardir. Eger bir çocuga belirli bir sekilde davranmayi ögretmek istiyorsaniz, örnegin Freud'un degil de Dr. Watson'un ögütledigi yola basvurmaniz çogu zaman akillica olur. Ancak bu da etik degil, bilimsel bir konudur. Etik, sadece, bir eylem belli bir hedefi amaçladigi zaman; veya bazi eylemler, getirdikleri sonuçlara bakilmaksizin, iyi ve kötü olarak siniflandirildiklari zaman söz konusu olur.

Burada davranisçiligin -mantiga ters düsse de- sözcügün gerçek anlaminda bir ahlak kurali koyma egiliminde oldugu sonucuna variyorum. Konu söyle görünüyor; yapabilecegimiz tek sey maddeyi hareket ettirmek olduguna göre, olabildigince çok sey hareket ettirmeliyiz; bu nedenle sanat ve düsünce maddeyi harekete geçirmeye yardimci olduklari ölçüde degerli sayilirlar. Bu, günlük yasam için asiri ölçüde metafiziksel bir ölçektir; pratik ölçek ise gelirdir. Dr. Watson'dan asagidaki alintiyi ele alalim: „Kisilik, karakter ve yetenegi degerlendirmede en önemli ögelerden biri, kanimca, bir kimsenin yillik basarisinin tarihçesidir. Bunu, kisinin degisik islerde kaldigi süreler ve gelirindeki yillik artislarla nesnel olarak ölçebiliriz...

Eger bu kisi bir yazarsa, yazilarina ödenen ücretin yillara göre bir grafigini çizmek isteriz. Eger otuz yasindayken yazilari için önde gelen dergilerden kelime basina aldigi ortalama ücret, yirmi dört yasindayken aldiginin ayni ise, onun sudan bir yazar olmasi, daha öteye de gidemeyecegi olasidir.“

Bu ölçütü, Buda, Isa ve Muhammed'e; Milton ve Blake'e uygularsak, bu kisilerin degerleri hakkindaki görüslerimizde ilginç degisiklikler yapmak gerektigini görürüz. Daha önce deginilenler disinda bu alintida iki ahlaki özdeyis saklidir. Bir -kusursuzluk kolayca ölçülür olmalidir; iki -yasalarla uyumlu olmalidir. Bunlarin ikisi de etigi fizige dayali bir sistemden elde etmeye çalismanin dogal sonuçlaridir. Yukaridaki paragrafta Dr. Watson'un öne sürdügü etik, benim kabul edebilecegim etik degildir. Erdemin gelirle orantili olduguna; kalabaliga uyum saglamakta güçlük çekmenin günah olduguna inanmam olanaksizdir. Yoksul ve aksi bir kisi oldugumdan, bu konularda

önyargili düsündügüm kusku götürmez; bunun bilincinde olmama ragmen düsüncelerim yine de degismiyor.

Simdi de davranisçiligin bir baska yönünü, egitim konusundaki görüslerini ele alacagim. Burada, eserlerinden anlasildigi kadariyla, bu konudaki görüsleri kusursuz görünen Dr. Watson'dan alinti yapamiyorum. O egitimin daha sonraki asamalarina deginmiyor; benim en çok kusku duydugum konular ise orada. Açik bir sekilde davranisçi olmamakla beraber davranisçilikla ilintili görüsten çokça etkilenmis olan bir kitabi ele alacagim: The Child: His Nature and His Needs (Çocuk: Dogasi ve Gereksinimleri) 6. Bu kitap temelde, psikolojik yönden çok degerli olmasi nedeniyle oldukça takdir ettigim bir kitaptir; ancak bana göre, estetik ve etik yönden elestiriye açiktir. Estetik eksikligi göstermek için asagidaki bölümü aliyorum (sayfa 384):

„Yirmi bes yil önce ögrencilere on ila on bes bin kelimenin nasil yazildigi ögretiliyordu. Son yirmi yilda yapilan arastirmalar göstermistir ki, tipik bir lise mezununun, okul çalismalarinda, eger özel ve teknik sözcük bilgisi gerektiren teknik bir isle ayrica ugrasmiyorsa, daha sonraki yasaminda da üç bin sözcükten fazlasini ögrenmesine gerek yoktur. Tipik bir Amerikali, mektuplarinda ve gazetelere yazdigi yazilarda çogu zaman bin bes yüzden fazla degisik sözcük kullanmamaktadir; çogu kisi ise bunun yarisindan fazlasini hiç kullanmaz. Bu gerçeklerden dolayi günümüzde, okullardaki yazin kurallari dersleri günlük yasamda kullanilan sözcüklerin, otomatik olarak yazilabilecek sekilde, iyice ögretilmeleri ilkesine göre düzenlenmekte; daha önceleri ögretilen ve belki de hiç kullanilmayan teknik ve alisilmis sözcükler egitim programindan çikarilmaktadir. Bugünkü yazin derslerinde hiç bir sözcüge, bellegi gelistirmek bakimindan yararli olacagi düsüncesiyle, yer verilmemektedir."

Son cümlede, ezberleme yanlisi eski gerekçenin yanlisligini ortaya koymak için, psikolojiye yerinde bir yardim çagrisi yapiliyor. Anlasilan ezberleme bellegi gelistirmiyor. Öyleyse, hiçbir sey, o seyin bilinmesi gerekliligi disinda bir gerekçeyle ezberlenmemelidir. Bunu belirledikten sonra yukaridaki alintinin akla getirdigi bazi seyleri irdeleyelim. Ilk olarak, bir seyin nasil yazilacagini bilmenin hiçbir yarari yoktur. Shakespeare ve Milton dogru heceleyemezlerdi; Maria Corelli ve Alfred Austen ise bunu yapabilirlerdi. Dogru heceleme, biraz, „egitimli"yi „egitimsiz"den ayirdetmenin kolay bir yolu

olarak, snopça nedenlerle; biraz, iyi giyinmek gibi, kalabaligin baskisiyla; biraz da, dogal-yasa düskünü kimselerin, kisisel özgürlügün hala var olmayi sürdürdügü bir alan görmekten aci duymalarina bagli olarak aranan bir seydir. Hiç olmazsa, yazili basinin, sözcükleri alisilmis biçimde yazmasi gerektigi düsünülürse bu amaç için okuyucu saglamak her zaman olanaklidir.

Ikinci olarak, Çin disindaki ülkelerde yazi dili, edebiyatin bütün estetik güzelligini içeren konusma dilinin yerini almistir. Insanlar, dilin güzel olabilecegi ve olmasi gerektigi duygusunu koruduklari çaglarda yazin kurallarina pek aldirmazlardi; ama telaffuza dikkat ederlerdi. Simdilerde üniversite egitimi görmüs kisiler bile en siradan sözcükler disindaki sözcükleri telaffuz etmeyi bilmiyorlar; ve bu nedenle de siirlerin çogunu vezne uygun olarak okuyamiyorlar. Profesyonel edebiyat ögrencileri disinda, kirk yasinin altinda olup da bazi siirleri veznine uygun olarak okuyabilecek belki de tek bir Amerikali yoktur. Eger egitimde bir ölçüde, estetik de söz konusu ise çocuklara heceleme ögretilecegine yüksek sesle okuma ögretilmesi gerekir. Eskiden aile reisinin Incil'i yüksek sesle okumasi bu gereksinimi çok iyi giderirdi; ancak simdilerde bu uygulamanin nesli neredeyse tükenmistir.

Dogru telaffuzu ögrenmek önemli oldugu gibi, estetik yönden, genis bir sözcük bilgisi de gereklidir. Yalnizca bin bes yüz sözcük bilenler, basit konular ve sansin yaver gittigi ender durumlar disinda, kendilerini tam olarak ve güzel bir sekilde ifade edemezler. Bugünkü Amerikan nüfusunun yarisi egitimi için, Shakespeare'in harcamis oldugu zaman kadar zaman harcar; ama sözcük sayisi onunkinin onda birine ancak varir. Yine de, onun sözcükleri, ticari basari saglamak zorunda olan oyunlarinda kullanildigina göre, zamanin siradan vatandaslari tarafindan da anlasiliyor olmaliydi. Çagdas görüse göre, eger kisi kendisini anlasilir kilabiliyorsa dile yeterince hakim sayilir; eski görüste ise, kisinin konusma ve yazma dilinde estetik zevk saglamasi aranirdi.

Bu satirlarin yazari gibi, pratik nedenlerle davranisçiligin bilimsel yanini kabul edip, etik ve estetik sayilan sonuçlarini reddeden bir kisi sonunda nereye varir? Dr. Watson'u çok takdir ederim; kitaplarini da son derece önemli bulurum.

Günümüzde teorik ugraslarin en önemlisinin fizik, sosyal olgularin en önemlisinin sanayilesme oldugu görüsündeyim. Ama yine de, „yararsiz“ bilgiye ve haz vermek disinda bir amaci olmayan sanata

hayranlik duymaktan kendimi alamiyorum. Sorun mantiksal degildir; çünkü gördügümüz gibi, eger davranisçilik dogruysa, hangi amaç için ne gibi araçlar kullanilacagini göstermeye yardim etme gibi ikincil konular disinda, deger yargilarina iliskin konularda bir etkisi olamaz. Sorun, genis anlamda politiktir: Insanoglunun büyük bölümünün hata yaptigi kesin ise, dogru önermelerden yanlis sonuçlar çikarmak mi, yoksa yanlis önermelerden dogru sonuçlar çikarmak mi daha iyidir? Bu tür bir problemin çözümü yoktur. Tek dogru çözüm, sanirim siradan insanlara mantik ögretmek; böylece onlara yalnizca dogru görünen sonuçlara varmaktan kaçinma olanagi vermektir.

Örnegin, Fransizlarin „mantikli" oldugu söylendiginde kastedilen sudur: bir önermeyi kabul ediyorlarsa; incelikli mantiktan yoksun bir kisinin, yanlis olarak bu önermeden çikaracagi yanlis her türlü sonucu da kabul ederler. Bu en istenmeyecek türden bir özelliktir; Ingilizce konusan uluslar geçmiste, genel olarak, bu duruma diger uluslardan daha az düsmüslerdir. Ancak, bu duruma düsmemeye devam edeceklerse eskiden oldugundan daha çok felsefe ve mantik ögrenmelerine gerek oldugunu gösteren isaretler vardir. Eskiden mantik çikarim yapma sanatiydi. Simdi ise, dogal olarak, yapma aliskanliginda oldugumuz çikarimlarin ender olarak dogru oldugu anlasildigindan, mantik da bir çikarim yapmaktan sakinma sanati olmustur. Bu nedenle mantigin, okullarda insanlara akil yürütmemeyi ögretmek amaciyla ögretilmesi gerektigine inaniyorum. Çünkü akil yürütürlerse yanlis yürütecekleri kesin gibidir.

Wells’in Zaman Makinesi’ni herkes bilir; makine, ona sahip olan kisinin zaman içinde ileriye veya geriye gitmesini, geçmisin neye benzedigini, gelecegin nasil olacagini sahsen görmesini saglar. Insanlar Wells’in makinesinin sagladigi yararlarin birçogunun, günümüzde de, dünyanin çesitli yerlerine seyahat ederek saglanabilecegini pek farketmiyorlar. New York’a ya da Chicago’ya giden bir Avrupali gelecegi, eger ekonomik bir felaket ortaya çikmazsa Avrupa’nin ulasmasi olasi gelecegi görecektir. Öte yandan, eger Asya’ya gidecek olursa geçmisi görecektir. Bana anlatildigina göre Hindistan’da Ortaçag’i, Çin’de (1920) onsekizinci yüzyili görecektir.

Eger George Washington yeryüzüne geri gelseydi, yarattigi ülke onu da sasirtirdi. Ingiltere’de biraz daha az, Fransa’da ise ondan daha da az yabancilik çekerdi. Ancak Çin’e ulasmadan kendini tam olarak ülkesinde hissetmezdi. Hayali yolculuklari boyunca ilk kez orada, „yasam, özgürlük ve mutluluk arayisi“na hala inanan, bunlari Bagimsizlik Savasi’nin Amerikalilarina benzer sekilde algilayan insanlarla karsilasirdi. Çin’e cumhurbaskani olmasi da sanirim pek uzun zaman almazdi.

Bati uygarligi Kuzey ve Güney Amerika’yi, Rusya disindaki Avrupa’yi ve özerk Ingiliz dominyonlarini içine alir. Bu uygarlikta Amerika basi çeker; Bati’yi Dogu’dan ayirdeden bütün özellikler en çok Amerika’da belirgin ve gelismis durumdadir. Ilerlemeyi dogal karsilamaya aliskiniz: Son yüzyilda gerçeklesen degisimlerin daha iyiye dogru oldugundan, iyiye dogru baska degisimlerin de hep süregeleceginden hiç kusku duymuyoruz. Savas ve onun sonuçlari Kita Avrupasinda bu güvenli inanca bir darbe indirdi; insanlar 1914 öncesine, yüzyillar boyu tekrar dönmeyecek bir altin çag gözüyle bakmaya basladilar.

Iyimserligin ugradigi bu sarsinti Ingiltere’de daha hafif, Amerika’da ise daha da hafif olarak gerçeklesti. Içimizde, ilerlemeyi dogal karsilama aliskanliginda olan kisilerin, bizim yüz elli yil önce bulundugumuz konumda olan Çin gibi bir ülkeyi ziyaret etmeleri ve geçirdigimiz degisikliklerin bize gerçek bir iyilesme getirip getirmedigini kendi kendilerine sormalari özellikle ilginç olacaktir. Herkesin bildigi gibi Çin uygarligi, Confucius’un Isa’dan bes yüz yil önce yayginlasan ögretilerini temel almistir. Grekler ve Romalilar gibi Confucius da insan toplumunun

gelismesinin doga geregi oldugu görüsünde degildi; tersine, çok eski çaglarda hükümdarlarin bilge kisiler olduguna ve de insanlarin, yozlasmis günümüzün hayranlik duydugu ancak ulasamadigi ölçüde mutlu olduklarina inaniyordu. Bu kuskusuz bir yanilgiydi. Ama ne olursa olsun Confucius, çaginin diger hocalari gibi, hep yeni basarilar pesine düsmek yerine, belli bir nitelik düzeyini koruyan kararli bir toplum yaratilmasini amaçliyordu. Bu konuda, simdiye kadar gelmis geçmis herkesten daha basarili oldu. Kisiligi o çaglardan günümüze dek Çin uygarligina damgasini vurmustur.

Onun zamaninda Çin bugünkü topraklarinin yalniz küçük bir bölümünü kapliyordu ve birbirleriyle çarpisan eyaletlere bölünmüs durumdaydi. Çinliler, bunu izleyen üç yüz yil içinde simdi Çin olarak bilinen topraklara yayildilar ve son elli yila gelinceye kadar yüzölçümü ve nüfus bakimindan dünyanin en büyügü olan bir imparatorluk kurdular. Barbarlarin isgallerine, Mogol ve Mançu hanedanlarina ve arada yasanan uzun veya kisa süreli iç savas ve karisikliklara karsin Confucius'un sistemi varligini sürdürdü; beraberinde sanat, edebiyat ve uygar bir yasama biçimi getirdi. Bati ve batililasmis Japonya ile temaslar sonucunda bu sistem ancak yeni yeni çökmeye baslamistir.

Bu kadar olaganüstü bir varolma gücüne sahip bir sistemin pek üstün nitelikleri olmasi gerekir; saygi ve ilgimizi de hakeder. Bu sistem kelimenin bizim algiladigimiz anlaminda bir din degildir; çünkü doga üstü veya mistik inançlarla bir iliskisi yoktur. Tamamen ahlaki bir sistem olmakla beraber kurallari, hiristiyanligin kurallarindan farkli olarak, siradan insanlarin uygulayamayacagi ölçüde yüce degildir. Confucius'un ögretileri, temelde, modasi geçmis onsekizinci yüzyil „beyefendi" idealine benzer seylerdir. Deyislerinden biri bunu açiklamaktadir (Lionel Giles'in Sayings of Confucius - Confucius'un Deyisleri-nden alinti): „Gerçek beyefendi hiçbir zaman kavgaci degildir. Eger ortada kaçinilmaz bir rekabet varsa, bu bir atis-yarismasi gibi çözümlenir. Burada bile, yerini almadan önce ve kaybettikten sonra rakibini kibarca selamlar; kaybetmisse ceremesini de çeker. Böylece, çekisirken bile gerçek beyefendiligini korur."

Çogunlukla, bir ahlak hocasindan beklendigi gibi, sorumluluktan, erdemden ve bu tür seylerden söz eder; ancak kisiyi, dogaya ve dogal sevgiye aykiri olan herhangi bir seye zorlamaz. Bu da asagidaki konusmada görülüyor:

„She Dükü Confucius'a sunlari söyledi: Ülkemizde dürüst bir adam var. Babasi bir koyun çaldi

ve oglu ona karsi taniklik etti. Confucius söyle yanitladi: Bizim ülkemizde dürüstlük bundan farkli bir seydir. Baba oglunun suçunu, oglan da babasinin suçunu gizler. Gerçek dürüstlük ancak böyle davranislarda bulunur.“ Confucius her seyde, hatta erdem konusunda bile, ilimli bir kisiydi. Kötülügü iyilikle yanitlamamiz gerektigine inanmazdi. Bir keresinde kötülüge iyilikle karsilik verme ilkesi hakkindaki düsüncesi soruldugunda yaniti su olmustu: „O zaman iyiligin karsiligi ne olacak? Haksizliga adaletle, iyilige iyilikle karsilik vermelisiniz.“ Onun zamaninda Çin’de kötülüge iyilikle karsilik verme ilkesi, ögretileri hiristiyanliga Confucius’unkinden daha yakin olan taoistlerce ögütleniyordu. Taoizmin kurucusu Lao-Tze (Confucius’un daha yasli bir çagdasi oldugu sanilir) söyle diyor: „Iyiye iyi, iyi olmayana da, onu iyilige yöneltmek için, yine iyi davranmaliyim. Inanç sahibi olanlara saygi duyarim; olmayanlara da saygi duyarim; çünkü belki bu yolla onlar da inanç sahibi olurlar. Bir insan kötü bile olsa onu dislamak dogru olabilir mi? Kötülüge iyilikle karsilik veriniz.“ Lao-Tze’nin bazi sözleri Dagdaki Vaaz’in (Isa tarafindan müritlerine verilen, hiristiyanligin temel ilkelerini içeren vaaz. (Ç.N)) bazi bölümlerine inanilmaz derecede benzer. Örnegin söyle diyor:

„Alçakgönüllü olanlar olduklari gibi kalacaklardir. Egriler düzeltilecektir. Boslar doldurulacaktir. Yipranmislar yenilenecektir. Yoksullar basarili olacaktir. Çok fazla seye sahip olanlar yollarini sasiracaktir.“

Lao-Tze’nin degil de Confucius’un ulusal bilge haline gelmesi Çin’e has bir özelliktir. Taoizm de varligini sürdürdü: ancak cahil halk arasinda ve sihir niteliginde. Onun ögretileri Imparatorlugu yöneten uygulamacilara hayal ürünü gibi geliyordu. Confucius’un ögretileri ise sürtüsmeleri önleme bakimindan çok iyi hesaplanmisti.

Lao-Tze eylem karsiti bir sav ögütlüyor, söyle diyordu: „Imparatorluk, islerin kendi dogal haline birakilmasiyla kazanilmistir. Her zaman birseyler yapmak zorunda olan kimseler imparatorluk sahibi olmaya layik degildirler.“ Ancak, dogal olarak, Çin’in yöneticileri Confucius’un, kendine hakim olma, hayirseverlik, nezaket ilkelerini yeglediler; ayni zamanda, bilge hükümetlerin saglayacagi yararlara büyük önem verdiler. Beyaz irka mensup modern uluslarin hepsinin yaptigi gibi, kuramsal olarak bir tür ahlak sistemini, uygulamada ise baska bir ahlak sistemini benimsemeyi Çinliler hiçbir zaman akillarina

getirmediler. Onlar her zaman kendi kuramlarina uygun davranmislardir demek istemiyorum; ancak öyle davranmaya çaba göstermisler, kendilerinden de öyle davranmalari beklenmistir. Halbuki hiristiyan ahlak kurallarinin büyük bir bölümünün, bu günahkar dünyada uygulanamayacak ölçüde yücelik öngördügü, genelde kabul edilen bir husustur.

Gerçekte, bizim yanyana giden iki tür ahlak sistemimiz vardir: birisi ögütledigimiz ama uygulamadigimiz ahlak; öteki de uyguladigimiz ama sadece arasira ögütledigimiz ahlak. Mormonizm disindaki bütün dinler gibi hiristiyanlik da Asya kökenlidir. Hiristiyanlik, ilk yüzyillarinda, Asya mistisizmine özgü olan bireycilik ve öbür-dünya kavramlarina agirlik vermistir. Karsi-koymama doktrini bu açidan bakildiginda bir anlam tasiyordu. Ancak hiristiyanlik güçlü Avrupa prensiplerinin resmi dini olunca bazi metinlerin sözcük anlamina göre algilanmamasi gerekli görüldü.

Öte yandan, „Sezar'in hakkini Sezar'a veriniz" gibilerinden bazi ifadeler çok yayginlasti. Günümüzde ise rekabete dayali sanayinin etkisiyle, karsi-koymama ilkesine en ufak bir egilim asagilanmakta, herkesin kendi yolunda gitmesi beklenmektedir. Uygulamada, geçerli olan ahlak ilkemiz mücadele yoluyla elde edilen maddi basaridir ve bu husus bireyler için oldugu kadar uluslar için de geçerlidir. Bunun disindaki her sey bize safdillik ve saçma olarak görünür.

Çinliler bizim ne teorik ne de pratik ahlak kurallarimizi benimsiyorlar. Teoride, kavganin yerinde olacagi durumlarin varligini; uygulamada ise bu hale çok ender rastlandigini kabul ediyorlar. Bizlere gelince, teorik olarak, dövüsmeyi gerektirecek hiç bir durum olamayacagini; pratikte ise, bu durumlarin sik sik ortaya çiktigini düsünüyoruz. Çinliler de bazan kavga ederler; ancak savasçi bir irk degillerdir. Savasta olsun is yasaminda olsun basariyi uzun boylu övmezler. Geleneksel olarak, ögrenmeye herseyden çok deger verirler; ondan sonra, ve genellikle onunla birlikte, incelige ve nezakete.

Çok uzun yillar boyunca, Çin'de yönetim görevlerine atamalar yarisma sinavi yoluyla yapilmistir. Iki bin yil boyunca, babadan ogula geçen bir aristokrasi var olmadigi için (bunun tek istisnasi Confucius ailesidir, aile reisine Dük denir) bilim, salt kendisi için topladigi sayginin yanisira, feodal Avrupa'da güçlü soylulara gösterilene benzer bir saygiya kavusmustur. Ancak, eski bilim çok dar kapsamliydi; Çin klasiklerinin ve onlarin ünlü

yorumcularinin, elestiriden uzak olarak ögreniminden ibaretti. Bati'nin etkisiyle cografya, ekonomi, jeoloji, kimya vb.'nin eski çaglarin ahlak ögretilerinden daha pratik yararlari oldugu farkedildi. Yeni Çin (yani Avrupa standartlari dogrultusunda egitim görmüs olan gençler) çagdas gereksinimlerin farkindadir ve belki de, eski geleneklere yeterince saygi duymamaktadir. Ancak yine de, en modern olanlari bile, az sayida istisna disinda, ilimlilik, nezaket ve barisçilik gibi geleneksel erdemlerini korumaktadirlar. Önümüzdeki birkaç on-yillik süre içinde Bati'dan ve Japonlardan alinan dersler sonunda bu erdemlerin varliklarini sürdürmeleri ise kusku götürür.

Eger Çinliler ile aramizdaki farki tek bir cümle ile özetlemem gerekirse sunu söyleyebilirim ki, temelde, zevk almayi amaç edinmislerdir; bizler ise, temelde, güçlü olmayi. Biz diger insanlara ve Doga ya karsi güçlü olmaktan hoslaniyoruz. Bunlardan ilki için güçlü devletleri, ikincisi için de Bilimi gelistirdik. Çinliler bu tür ugraslar için fazlasiyla tembel ve fazlasiyla yumusak huyludurlar. Onlara tembel demek yalniz bu anlamda dogrudur. Ruslarin oldugu türden tembel degildirler; yani geçimlerini kazanmak için çok çalisirlar. Patronlari onlari olaganüstü çaliskan bulur. Ancak onlar Bati Avrupalilar ve Amerikalilar gibi, bos durmaktan sikildiklari için veya salt kosusturmayi sevdikleri için çalismazlar. Geçimlerine yetecek kadar kazandiklarinda onunla yetinirler; daha çok çalisarak kazançlarini artirmaya çaba göstermezler. Tiyatroya gitmek, çaylarini içerek sohbete dalmak, eski çaglardaki Çin sanatina hayranlik duymak veya güzel manzarali yerlerde dolasmak gibi eglencelerle zaman geçirmek konusunda yetenekleri sonsuzdur. Bizim düsünce tarzimiza göre insanin yasamini böyle geçirmesi gereginden çok rehavet ifade eder; bizler her gün bürosuna giden bir insana, orada yaptigi isler zararli da olsa, daha çok saygi duyariz.

Beyazlar için Dogu'da yasamanin belki de kötü bir etkisi oluyor. Ancak itiraf etmeliyim ki, Çin'i tanidiktan sonra tembellige insanlarin toplu olarak sahip olabilecekleri en iyi özellik olarak bakmaya basladim. Çaliskanlik sayesinde gerçi bazi seyler kazaniyoruz; ancak bu basardigimiz seylerin sonuç olarak bir deger ifade edip etmedigi, sorgulanmaya deger. Üretimde essiz beceriler gelistiriyoruz. Ürettiklerimizin de bir bölümünü gemiler, otomobiller, telefonlar ve lüks ve hizli yasamin baska gereçleri olarak kullaniyoruz; bir bölümünü ise birbirimizi toplu halde öldürecek silahlar, zehirli gazlar ve uçaklara ayiriyoruz. Çok iyi bir yönetim ve vergi sistemimiz var. Bu vergilerin de bir bölümü egitim, saglik ve benzeri

yararli seyler için, geriye kalani da savas amaçlari için kullanilmaktadir.

Günümüz Ingilteresinde milli gelirin en büyük bölümü geçmis ve gelecek savaslara ayrilmakta, yararli seylere ise ancak bundan geri kalan bölüm harcanmaktadir. Kita Avrupasindaki ülkelerin çogunda oran daha da kötüdür. Benzersiz etkinlikte bir polis örgütümüz var. Bunun bir bölümü suçu ortaya çikarmak ve önlemek için, bir bölümü de yeni, yapici siyasal düsünceleri olan kisileri hapse atmak için kullaniliyor. Son zamanlara kadar Çin de bunlarin hiçbiri yoktu.

Sanayi otomobil veya bomba yapamayacak kadar verimsiz, devlet kendi vatandaslarini egitemeyecek ve baska ülke insanlarini öldüremeyecek kadar etkisiz; polis haydutlari veya bolsevikleri yakalamayacak kadar güçsüzdü. Bunlarin sonucu olarak Çin'de, hiçbir beyaz adamin ülkesinde bulunmayan ölçüde, herkes için özgürlük; ufak bir azinlik disindaki bütün insanlarin fakir oldugu düsünüldügünde çok çarpici olan, yaygin bir mutluluk vardi. Orta siniftan bir Çinli ile orta siniftan bir Batilinin olaylara bakis açilarini karsilastirdigimizda iki farklilik göze çarpar: Birincisi, Çinlilerin yararli bir amaca hizmet etmeyen hiçbir eyleme deger vermemeleri; ikincisi, kendi itilerimizi kontrol altinda tutup baskalarininkine karismayi ahlaklilik saymamalaridir. Bunlarin birincisini daha önce tartismis bulunuyoruz; ancak ikincisi de sanirim ayni ölçüde önemlidir.

Ünlü sinolog Profesör Giles'in „Confucianizm ve Karsitlari" konusunda Gifford'da verdigi konferanslarda savundugu görüse göre, hiristiyan misyonerlerin Çin'deki basarilarinin baslica engeli, dogustan günahkarlik doktrini olmustur. Uzak Dogu'da çogu misyonerler tarafindan hala ögretilmekte olan kaliplasmis hiristiyan doktrinine göre hepimiz günahkar olarak, sonsuza dek cezalandirilmayi hakedecek ölçüde günahkar olarak dogmusuzdur. Çinliler bu savin, beyazlar için geçerli olmasini kolaylikla kabul edebiliyorlar. Ancak kendi ana-babalarinin ve büyük ana-babalarinin cehennem atesinde yandigi söylendiginde kiziyorlar. Confucius insanlarin iyi olarak dogdugunu, eger sonradan günahkar olurlarsa bunun kötü örneklerden ya da kötü terbiyeden kaynaklandigini ögretmisti.

Bati'nin geleneksel kati inançlari ile bunun arasindaki farkliligin Çinlilerin bakis açisi üzerinde derin etkisi vardir. Bizde, ellerinde ahlak mesalesi tasidigi varsayilan kisiler, kendilerini normal

zevklerden mahrum eden ve bunun acisini baskalarinin zevklerine karisarak çikaran kisilerdir. Bizim erdem anlayisimizda baskalarinin isine burun sokma özelligi vardir: Bir kimse eger kalabaligin rahatini bozmuyorsa onun olaganüstü iyi bir insan olabilecegini düsünmeyiz. Bu bizim Günah anlayisimizdan kaynaklaniyor.

Bu tavir yalnizca özgürlükleri kisitlamakla kalmiyor; ikiyüzlülüge de yol açiyor. Çünkü geleneksel ölçütlere uyum saglamak çogu kisiye fazlasiyla güç geliyor. Çin de ise durum böyle degildir. Orada ahlak kurallari olumsuz yönde degil, olumlu yöndedir. Insanin ana-babasina saygili, çocuklarina sefkatli, fakir akrabalarina cömert ve herkese nazik davranmasi beklenir. Bunlar da gerçeklestirilmesi çok zor beklentiler degildir; halkin çogunlugu tarafindan gerçekten uygulanir. Sonuç da, galiba, çogumuzun yerine getiremedigi bizim ölçütlerimize göre daha olumludur.

Günah kavraminin yoklugunun bir baska sonucu da insanlarin, aralarindaki görüs ayriliklarini, Bati'da oldugundan daha fazla, mantiga ve tartismaya açik tutma egiliminde olmalaridir. Bizde fikir ayriliklari hemen bir „ilke" sorununa dönüsür: iki taraf da diger tarafin kötü oldugunu, ona katilmanin suçlulugu paylasmak demek oldugunu düsünür. Bu da anlasmazliklari siddetlendirir ve uygulamada hemen kuvvete basvurmayi akla getirir. Çin'de kuvvete basvurmaya hazir silahli kuvvetler var olmussa da onlari kimse, hatta askerlerin kendileri bile ciddiye almamistir. Hemen hemen kansiz denebilecek savaslar yapmislar, bizim Bati'daki daha siddetli çatismalarimizdan edindigimiz deneyimlere bakilirsa, beklenenden çok daha az zarar vermislerdir. Sivil yönetim de dahil olmak üzere halkin çogunlugu sanki bu generaller ve ordulari hiç yokmus gibi günlük yasamlarini sürdürmüslerdir. Günlük yasamda anlasmazliklar, çogunlukla üçüncü bir kisinin dostça arabuluculugu ile çözümlenir. Kabul gören ilke uzlasmadir; çünkü her iki tarafin da asagilanmamasi gereklidir. Bazi yönleri yabancilara komik gelse bile, bu görünüsü-kurtarma ilkesi son derece deger verilen ulusal bir kurumdur; sosyal ve siyasal yasami, bizdekinden çok daha az acimasiz kilar.

Çin sisteminde tek bir kusur, ama önemli bir kusur vardir ve bu da sistemin, Çin'in daha kavgaci uluslara karsi koymasini engellemesidir. Bütün dünya Çin gibi olsaydi bütün dünya mutlu olurdu. Diger uluslar kavgaci ve kuvvetli oldugu sürece, Çinliler de, eger ulusal bagimsizliklarini koruyacaklarsa, artik dis

dünyadan soyutlanmis olmadiklari için, bizim kötülüklerimizi bir ölçüde taklit etme zorunda kalacaklardir. Bu taklidin bir gelisme oldugunu sanip gururlanmaya kalkismamaliyiz.

## I

Yüz yil kadar önce herkesin çok kötü bir insan olarak tanidigi Jeremy Bentham adinda bir filozof yasadi. Daha çocukken adini ilk duydugum ani bugüne kadar hiç unutmadim. Bu, Muhterem Peder Sydney Smith'in, Bentham'in insanlarin ölmüs büyükannelerinden çorba yapmalari gerektigini düsündügü yolundaki sözlerini duydugum andi. Böyle bir uygulama bana asçilik yönünden oldugu kadar ahlak yönünden de tatsiz gelmisti. Bu nedenle Bentham hakkinda kötü bir kanaat edinmistim. Bu sözlerin, saygideger insanlarin erdem ugruna söyleme aliskanliginda olduklari sorumsuz yalanlardan biri oldugunu çok sonralari kesfettim. Bundan baska, Bentham'a karsi gerçek suçlamanin ne oldugunu da anladim. Asagi yukari söyle bir seydi:

„Iyi" insani, iyilik yapan insan olarak tanimlamisti. Akli basinda bir okuyucunun hemen anlayacagi gibi bu tanimlama gerçek ahlak ilkelerini altüst eden birseydi. Bir iyiligin, ondan yararlanan kisiye duyulan sevgiden kaynaklaniyorsa erdemli olmadigini, sadece ahlak kurallarindan esinlenmisse erdemli oldugunu ortaya koyan Kant'in düsüncesi çok daha yücedir. Ayni kurallar, dogaldir ki, ters yönde, acimasiz hareketlere de yol açabilir. Erdemli olmanin ödülünün erdemin kendisi oldugunu biliyoruz. Bundan galiba su sonuç çikiyor ki, ona katlanmak da onun cezasini olusturmaktadir. Bu nedenle Kant, Bentham'dan daha yüce bir moralisttir ve erdemi erdem oldugu için sevdigini söyleyen herkes onun tarafini tutar.

Bentham'in kendi iyi insan tanimina göre davrandigi dogrudur: çok iyilik yapmistir. Ondokuzuncu yüzyilin ortalarindaki kirk yil, Ingiltere'nin maddi yönden, fikir ve ahlak yönlerinden inanilmaz ölçüde ilerleme gösterdigi yillardir. Bu dönemin baslarinda, daha önce aristokrasiyi temsil eden Parlamento'yu, orta sinifi temsil eder duruma getiren Reform Yasasi çikmistir.

Yasa Ingiltere'de demokrasiye dogru atilan adimlarin en zoru olmustur. Hemen arkasindan da, Jamaica'da köleligin kaldirilmasi gibi, baska önemli reformlar gelmistir. Bu dönemin basinda adi hirsizligin cezasi asilarak idamdi. Çok geçmeden ölüm cezasi yalniz adam öldürme ve vatana ihanet suçlariyla

sinirlandirildi. Yiyecek fiyatlarini korkunç sefalete yol açacak ölçüde artiran Hububat Yasalari 1846'da yürürlükten kalkti. 1870'de zorunlu egitim getirildi. Victoria dönemini kötülemek bugün moda haline gelmistir; ama ben bizim çagimizin, onlarin çaginin yarisi kadar iyi not almasini dilerim. Ancak simdiki konumuz bunlar degil. Gelmek istedigim nokta sudur: o yillardaki ilerlemenin çok büyük bir bölümünün Bentham'in etkisi sayesinde gerçeklestigi kabul edilmelidir. Geçen yüzyilin ikinci yarisinda Ingiltere'de yasayan insanlarin onda dokuzunun, Bentham olmasaydi yasayabileceklerinden daha mutlu yasadiklari kusku götürmez. Felsefesi öylesine yalindi ki, ona yaptiklarinin bir gerekçesi olarak bakmis olabilir. Bizler, simdiki daha aydin çagimizda, onun fikirlerinin abes oldugunu görebiliriz. Ancak, Bentham'inki gibi pek de onurlu olmayan bir faydacilik ilkesini reddetme nedenlerine bir göz atmak bizi yüreklendirebilir.

## II

Hepimiz "iyi" insandan ne anladigimizi biliriz. Ideal iyi insan içki ve sigara içmez, küfretmez, yalniz erkeklerin bulundugu bir toplantida orada hanimlar varmis gibi konusur, kiliseye aksatmadan gider, her konuda isabetli fikirleri vardir. Haksizliga karsi derin bir nefret duyar ve Günah'i cezalandirmanin bizim aci bir görevimiz oldugunu bilir. Yanlis düsünmeye karsi daha da büyük bir nefret duyar ve genellikle orta yasli basarili yurttaslarinin benimsedigi görüslerin isabetli olup olmadigini sorgulayan kisilerden gençleri korumanin bir devlet görevi oldugu kanisindadir. Titizlikle yürüttügü mesleki faaliyetleri yaninda hayir islerine de hayli zaman ayirir: yurtseverligi ve askeri egitimi tesvik eder; isçilerin ve onlarin çocuklarinin çaliskan, serinkanli ve erdemli olmalarini destekleyebilir ve bunu o konulardaki basarisizliklarin geregince cezalandirilmasini saglayarak yapar; belki bir üniversitenin mütevelli heyeti üyesidir ve yikici fikirleri olan profesörlere görev vermeyerek egitime yönelecek saygisizligi önler. Kuskusuz, her seyden çok da, dar anlamiyla "kisisel ahlaki" kusursuzdur.

Bu anlamda "iyi" olan bir adamin, genelde, "kötü" bir adamdan daha çok iyilik yaptigi kusku götürür. "Kötü" adam ile yukarida tanimlananin tersi olan adami kastediyorum. "Kötü" bir adam sigara, arada bir de içki içer; hatta damarina basildiginda agzini bile bozabilir. Sohbetleri her zaman agza alinacak türden degildir; güzel havalarda bazi pazar

günleri kiliseye gitmek yerine kirlarda dolasir. Yikici fikirleri de vardir; örnegin, baris istiyorsaniz savasa degil barisa hazirlanmaniz gerektigini düsünebilir. Hatalara karsi tutumu bilimseldir; tipki ariza yapan otomobiline olan tutumu gibi. Vaazlarin ve hapis cezasinin, patlak bir otomobil lastiginin tamirine yarari neyse, kötü aliskanliklari düzeltmekte de yararinin o kadar oldugunu iddia eder. Yanlis düsünce konusunda daha da terstir. Ona göre "yanlis düsünme" sadece düsünme, "dogru düsünme" de sözcükleri papagan gibi tekrarlamaktir. Bu durum, onun her türden garip fikirleri olan kisilere yakinlik duymasina yol açar.

Çalisma saatleri disinda yaptiklari, sadece hoslandigi seylerle ugrasmaktan; ya da, daha kötüsü, iktidar sahiplerinin rahatina dokunmayan bazi önlenebilir kötülükler konusunda huzursuzluk yaratip ortaligi karistirmaktan ibarettir. Ve hatta olasidir ki, "kisisel ahlak" konusundaki bazi kusurlarini, gerçekten erdemli olan kisiler gibi özenle gizlemez; kendini, dürüst olmanin iyi bir örnek olmaktan daha iyi oldugu gibi yanlis bir düsünce ile savunur. Siradan ve saygin bir vatandasin sözünü ettigimiz bu niteliklerin bir veya birkaçini tasiyan bir kisi hakkindaki kanaati olumsuzdur; bu nedenle bir hakim, bir ögretmen veya bir vali gibi yetkileri olan görevler almasina izin verilmez. Bu tür isler yalniz "iyi" insanlara açiktir.

Bütün bu durum son zamanlara özgüdür. Cromwell zamaninda Püritenlerin kisa süren egemenligi sirasinda da durum böyleydi ve onlar tarafindan Amerika'ya asilanmisti. Ingiltere'de tekrar ortaya çikisi Fransiz Devrimi'nden sonra, Jacobinizm'e -yani simdilerde Bolsevizm diyebilecegimiz seye- karsi mücadelede yararli olabilecegi düsüncesiyle olmustur. Wordsworth'ün yasami bu degisiklige bir örnektir.

Gençliginde Fransiz Devrimi'ne yakinlik duymus, Fransa'ya gitmis, güzel siirler yazmis ve evlilik disi bir kizi olmustu. Bu dönemde „kötü" adamdi. Daha sonra „iyi" oldu; kizini terketti, dogru ilkeler edindi ve kötü siirler yazdi. Coleridge de benzer bir degisimden geçmistir: kötü oldugu zaman Kubla Khan'i yazdi; iyi oldugu zamanlar da teolojik yazilar.

Iyi siirler yazdigi zamanlar „iyi" olan bir sair örnegi bulmak zordur. Dante yikici propaganda yaptigi gerekçesiyle sinir disi edilmisti. Sonelerine bakarak hüküm verilirse Amerikan göçmen bürosu yetkililerince Shakespeare'e New York'da karaya çikma izni verilemezdi. „Iyi" insanin özünde hükümet yanlisi olmasi yatar. Bu nedenle Milton, Cromwell'in egemenligi döneminde iyi, ondan önce ve sonraki

dönemlerde kötü bir kisiydi; ancak siir yazmasi bu önceki ve sonraki dönemlere rastlar -gerçekten de siirlerinin çogu bir bolsevik olarak idam edilmekten kil payi kurtuldugu sonraki dönemde yazilmistir. Donne, St.Paul Katedrali ruhani meclis baskanligina getirildikten sonra erdemli oldu; ancak bütün siirleri daha önce yazilmisti ve bu nedenle, atanmasi bir skandala yol açti. Swinburne gençliginde, özgürlük için savasanlari öven Songs Before Sunrise (Safak Öncesi Sarkilar)'i yazdigi dönemde kötü adamdi; yasliliginda, asagilik tecavüzlere karsi özgürlüklerini savunduklari için Boerlere oldukça saldirgan yazilar yazdigi zaman ise, erdemli bir kisiydi. Örnekleri artirmaya gerek yok; günümüzde geçerli olan erdem ölçütlerinin iyi siir üretmekle bagdasmadigina isaret eden yeterince söz söylenmis bulunuyor.

Ayni sey baska alanlarda da geçerlidir. Hepimiz biliriz ki Galileo ve Darwin kötü kisilerdi. Ölümünden yüz yil sonrasina kadar Spinoza'nin çok günahkar bir adam oldugu düsünülüyordu. Descartes kovusturmaya ugrayacagi korkusuyla yurt disina kaçmisti. Hemen bütün Rönesans sanatçilari kötü insanlardi. Daha hafif konulara gelince, önlenebilir ölümlere karsi çikanlar mutlaka kötü kisilerdi. Ben Londra'nin bir bölümü çok zengin, bir bölümü de çok yoksul olan bir bölgesinde oturdum. Burada bebek ölümü oranlari anormal derecede yüksektir ve zenginler rüsvet veya yildirma yoluyla yerel yönetimi ellerinde tutarlar. Zenginler güçlerini kamu sagligi ve bebeklere yardim giderlerini azaltmak; düsük ücretle yari-zamanli çalisacak saglik görevlisi tutmak için kullanirlar. Zenginlerin sofralarinin zenginligini yoksullarin çocuklarinin yasamindan daha önemli saymayan hiç kimse o yöredeki önemli kisilerin saygisini kazanamaz.

Dünyanin bildigim her yerinde ayni sey geçerlidir. Bunlara bakarak, iyi bir insani olusturan nitelikleri basite indirgeyebiliriz: Iyi insan, düsünceleri ve eylemleri iktidar sahiplerine hos gelen kisidir.

## III

Geçmiste kötü olduklari halde maalesef yücelige erismis olan insanlar üzerinde durmamiz hayli üzücü oldu. Simdi de, daha iç açici bir konu olan erdemli insanlara geçelim.

3. George tipik bir erdemli kisiydi. Pitt (1759-1806): 1783-1801 ve 1804-1806 yillarinda basbakanlik yapan Ingiliz devlet adami) ondan katoliklere özgürlük

vermesini istediginde -o dönemde katoliklerin oy haklari yoktu- taç giyme töreninde yaptigi yemine ters düsecegi düsüncesiyle bunu reddetti. Onlara özgürlük vermenin iyi bir sey oldugu gerekçesine uyarak yanilgiya düsmekten hakli olarak kaçindi. Ona göre sorun yararli olup olmamak degil, soyut olarak „dogru“ olup olmamakti. Amerika’nin bagimsizlik istemine yol açan siyasette onun politikaya müdahalesinin payi büyüktür; ancak müdahalesi her zaman en yüce amaçlardan kaynaklanmistir. Ayni sey, çok dindar olan ve düsüsüne kadar Tanri’nin kendi tarafinda olduguna içtenlikle inanmis ve -bildigim kadariyla- kisisel kötülüklerden tamamen arinmis bir kisi olan sabik Kaiser için de söylenebilir. Ama yine de, insanlarin aci çekmesine ondan daha çok yol açmis olan baska bir günümüz insani bulmak kolay degildir.

Iyi insanlar politikacilara bazi yararlar saglarlar. Bu yararlarin basinda da, baskalarinin kusku uyandirmadan islerini yürütmelerine olanak veren bir duman perdesi olusturmalari gelir. Iyi insan arkadaslarinin karanlik isler yapabilecegini aklina getirmez; bu onun iyi yönüdür. Halk da bir insanin, iyiligini kötüleri gizlemek -için kullanabilecegini hiç düsünmez; bu da onun yararli yönüdür. Kamu gelirlerinin, onlari hakeden zenginlerin eline geçmesine itiraz eden dar kafali halkin söz konusu oldugu her durumda bu iki özelligin iyi insani son derece çekici kilacagi ortadadir. Bana söylendigine göre -ama ben kesinlikle katilmiyorum- iyi insan olan ve bu amaca göre hareket eden bir Amerika Cumhurbaskani varmis. Ingiltere’de de Whittaker Wright ününün dorugunda oldugu siralarda, çevresini, erdemleri onun aritmetigini anlamalarini ve anlamadiklarini farketmelerini önleyen kusursuz soylular doldurmustu.

Iyi insanin ise yaradigi bir baska alan da istenmeyen kisileri skandallarla politikadan uzak tutabilmeleridir. Yüz kisiden doksan dokuzu ahlak kurallarini ihlal eder; ancak bu gerçek, genellikle gün isigina çikmaz. Doksan dokuzuncu kisinin yaptigi ortaya çiktiginda, yüz kisi içinde gerçekten masum olan bir kisi yürekten duydugu nefreti dile getirir; öbür doksan sekizi de, kendilerinden de kuskulanilabilir korkusuyla, onun pesinden giderler. Bu nedenle, hosa gitmeyen görüsleri olan bir kimse politikaya atiliyorsa, toplumun geleneksel kurumlarini korumayi amaç edinmis olan kisilerin, açiga vuruldugunda yeni politikacinin kariyerini sona erdirecek birseyler bulana kadar o kimsenin özel yasamini geriye dogru adim adim kurcalamalari yeterlidir. O zaman üç seçenekleri olacaktir: gerçekleri açiklayarak onun bir utanç bulutu

içinde gözlerden uzaklasmasini saglamak; veya açiklama tehditleriyle onu politikadan çekilmeye zorlamak; ya da santaj yoluyla kendilerine iyi bir gelir saglamak. Bu seçeneklerden ilk ikisi halki korur; üçüncüsü de halki koruyanlari korur. Bu nedenle her üçü de övülmeye deger; her üçünü de olanakli kilan iyi insanlarin varligidir.

Simdi de örnegin zührevi hastalik konusunu ele alalim. Bunun önceden alinacak uygun önlemlerle hemen hemen tamamen önlenebilecegi bilinmektedir. Ancak iyi insanlarin çabalariyla bu bilgi mümkün oldugunca dar bir alana yayilir ve uygulanmasinda her türlü engel yaratilir. Sonuçta günah yine “dogal” cezasina çarptirilir ve yine Incil’in emirleri uyarinca çocuklar babalarinin günahlarini çekmeyi sürdürürler. Bunun tersi olsaydi durum ne kadar da korkunç olurdu. Çünkü eger günah cezalandirilmazsa, yaptiklari günah degilmis gibi davranacak kadar ahlaksiz kisiler ortaya çikabilirdi; ve eger ceza masumlari da kapsamazsa o denli korkutucu olmazdi. Bu nedenle, bilim adamlarinin edindikleri derme çatma bilgilere ragmen, Doga’nin bizler daha cehalet çagindayken koydugu kati ceza yasalarinin bugün bile islemesini saglayan bu iyi adamlara ne kadar minnettar olsak azdir.

Acilara neden olsun veya olmasin, kötü bir eyle“min kötü oldugunu, dogru düsünen herkes bilir. Ancak herkesin salt ahlak kurallarina uygun hareket etmesi olanakli olmadigina göre, erdemin güvence altina alinmasi açisindan, günahi acinin izlemesi çok arzulanan birseydir. Insanlarin günahlara bilim öncesi çaglarda verilen cezalardan kaçinma yollarini ögrenmeleri engellenmelidir. Hayirsever insanlar bizleri bu tehlikeli bilgilerden korumamis olsalar da fiziksel ve zihinsel sagligin korunmasi konusunda ne çok bilgi sahibi olabilecegimizi düsünmek beni dehsete düsürüyor. Iyi insanlar bir de kendilerini katlettirerek yararli olabilirler. Almanya Çin’in Shantung eyaletini iki misyonerin orada öldürülmesi sayesinde ele geçirmistir. Saraybosna’da öldürülen Arsidük sanirim iyi bir insandi; ona ne kadar minnettar olsak azdir! Eger o sekilde ölmeseydi savas çikmayabilirdi; dünya demokrasi için güvenli bir hale gelemezdi; militarizm yikilmazdi; simdi de Ispanya, Italya, Macaristan, Bulgaristan ve Rusya’daki askeri despotizmin keyfini çikariyor olmazdik.

Saka bir tarafa, kamuoyunca genellikle kabul gören „iyilik“ ölçütleri dünyayi daha mutlu kilmak için düsünülmüs seyler degildir. Bunun çesitli nedenleri vardir; baslicasi da gelenektir.

Ondan sonra en güçlü neden olarak egemen siniflarin sahip oldugu, haksiz güçler gelir. Ilkel ahlak kurallari tabu kavramindan çikmisa benziyor; bunlar baslangiçta tamamen bos-inan durumdaydilar ve tamamen zararsiz olan bazi eylemler -örnegin kabile reisinin tabagindan yemek yemek- bilinmez yollarla felakete yol açtiklari düsüncesiyle yasaklanmisti. Yasaklar bu sekilde basladi ve baslangiçta varsayilan nedenler unutulduktan sonra da insanlarin duygulari üzerinde etkisini sürdürdü. Günümüzde geçerli olan ahlak kurallarinin büyük bir bölümü hala bu türdendir: bazi davranis biçimleri, etkilerinin kötü olup olmadiklarina bakilmaksizin, dehset hissi uyandirirlar. Birçok olayda, dehset uyandiran bu davranis gerçekten de zararlidir; öyle olmasaydi ahlak ölçütlerimizi düzeltme gereksinimi daha yaygin kabul görürdü.

Örnegin, uygar bir toplumda cinayetin hosgörüyle karsilanmayacagi ortadadir; ancak cinayetin yasaklanmasinin kökeninde yatan sey, tümüyle bos-inandir. Öldürülen kisinin kaninin -veya daha sonra hayaletinin- öç almak isteyecegi ve yalniz suçluyu degil, ona yakinlik gösteren herkesi cezalandiracagi düsünülüyordu. Cinayetin yasaklanmasinin bos-inan niteligi sundan da anlasiliyor ki, belli dini ayinlerle kan suçundan temizlenmek olanakliydi; baslangiçta bu ayinlerin amaci ise, hayaletin kendisini tanimamasi için suçlunun kilik degistirmesini saglamakti. En azindan Sir J. G. Frazex'in teorisi böyledir. Pismanligin, suçu „arindirmasindan" söz ederken yaptigimiz mecaz çok eski zamanlarda kan lekelerini temizlemek için yikama yapilmasindan kaynaklanmaktadir. „Suç" ve „günah" gibi kavramlarin çok eski çaglardaki bu uygulama ile iliskili duygusal bir kökeni vardir.

Rasyonel bir ahlak kurali cinayet konusunda bile olaya degisik bir açidan bakacak; hastalik için oldugu gibi, suç, ceza ve kefaret yerine önleme ve iyilestirme ile ilgilenecektir. Günümüzde ahlak ilkeleri bos-inan ve rasyonalizmin garip bir karisimidir. Cinayet çok eski bir suçtur; ona uzun yillar ötesine uzanan nefret ve korkunun olusturdugu bir sis perdesi arkasindan bakariz. Sahtekarlik modern bir suçtur; onu rasyonel bakis açisiyla ele aliriz. Sahtekarlari cezalandiririz; ama onlari, canilere yaptigimiz gibi, tuhaf yaratiklar olarak dislamayiz. Teoride nasil düsünürsek düsünelim, toplumsal yasamda erdemi, birseyi yapmak olarak degil, yapmamak olarak algilariz. „Günah" olarak adlandirilan seylerden kaçinan bir kimse, baskalarinin yararina hiçbir sey yapmasa da, iyi insandir. Incil'de telkin edilen tutum

kuskusuz bu degildir: „Komsunu kendini sevdigin gibi sev“ olumlu bir yönergedir. Ancak bütün hiristiyan toplumlarda bu emre uyan kisi kovusturulur; en azindan yoksulluk, genellikle hapis ve bazen de ölümle cezalandirilir. Dünya haksizliklarla doludur. Ödülleri ve cezalari verecek konumda olanlar da bu haksizliklardan yarar saglayanlardir. Ödüller esitsizlik için çok ustaca gerekçeler bulanlara, cezalar ise ona çare arayanlara verilir. Komsusunu içtenlikle seven bir kimsenin halkin yergisinden uzun süre kaçinabilecegi bir ülke bilmiyorum. Fransa da savastan hemen önce Fransa’nin en iyi yurttasi olan Jean Jaures öldürülmüs, katil ise, bir kamu hizmeti yaptigi gerekçesiyle, beraat etmisti. Bu çok çarpici bir örnektir; ancak bu tür seyler dünyanin her yerinde olagelmektedir.

Geleneksel ahlaki savunanlar onun kusursuz, olmadigini bazen kabul ederler; ancak herhangi bir elestirinin ahlaki toptan çökertecegini ileri sürerler. Elestiri olumlu ve yapiciysa bu çöküntü gerçeklesmez; ancak, bir anlik bir zevkin ötesinde birsey için yapilmamis olmasi kosuluyla. Bentham’a dönersek, o ahlak kurallarina temel olarak „en çok insanin en fazla mutlulugu“nu savundu. Bu ilke dogrultusunda davranan bir kimsenin, yalniz geleneksel kurallara uyan bir kisiye göre çok daha çetin bir yasami olacaktir.

Kendisini ezilmislerin savunucusu yapacak ve böylece güçlülerin düsmanligina hedef olacaktir. Gücü elinde tutanlarin saklamak istedigi gerçekleri açiklayacak; sefkate gereksinimi olanlari ondan mahrum etmek için uydurulmus yalanlari reddedecektir. Böyle bir davranis gerçek ahlakin çöküsüne yol açmaz. Resmi ahlak her zaman olumsuz ve baskici olmustur; „yapmayacaksin“ der ve kurallarin yasaklamadigi eylemlerin etkisini arastirmaya gerek görmez. Bütün büyük mistikler ve din ögreticileri böyle bir ahlak anlayisina bosuna karsi gelmislerdir: müritleri onlarin en açik beyanlarini bile dikkate almamislardir. Bu nedenle, onlarin yöntemlerinin büyük ölçüde bir iyilesmeye yol açmasi pek olasi görünmüyor.

Düsünce ve bilimdeki ilerlemenin bu konuya katkisi, sanirim, daha umut verici olacaktir. Insanlar yavas yavas sunun bilincine varacaklardir ki, kurumlari haksizlik ve nefret temeline dayali olan bir dünya, mutlulugu yaratma olasiligi en büyük olan bir dünya olamaz. Son savas az sayida kisiye bu dersi ögretmistir; eger beraberlikle sonuçlanmasaydi daha fazlasini da ögretebilirdi. Bizler için gerekli olan, yasama sevinci, gelismenin getirecegi mutluluk ve olumlu basarilar üzerine kurulmus bir ahlaktir; yasak

ve baski temeline degil. Bir insan eger mutluysa, coskuluysa, cömertse ve baskalarinin mutluluguna seviniyorsa „iyi“ insan sayilmalidir. Bu durumda, ufak tefek kabahatler pek de önemsenmemelidir. Fakat sömürü ve gaddarlik yoluyla servet kazanan bir kisiye, simdi „ahlaksiz“ olarak niteledigimiz kisiler gibi bakmaliyiz; düzenli olarak kiliseye gitse de, kötülükle elde ettigi kazancinin bir bölümünü kamu amaçlarina bagislasa da ayni sekilde degerlendirilmelidir.

Bunu saglamak için, önemli kisiler arasinda hala geçerli olan bos-inan ve baski karisimi bir „erdem“ yerine, ahlak sorunlarina karsi rasyonel bir tutum getirmek yeterlidir. Günümüzde mantiksal düsünce hafife alinmaktadir; ancak ben yine de uslanmaz bir rasyonalist olmakta direniyorum. Mantik belki zayif bir güç olabilir; ama degismezdir ve hep ayni yönde isler. Mantiksizligin kuvvetleri ise bos yere didiserek birbirlerini yok eder. Bu nedenle mantiksizligin -her taskinligi, sonunda mantik yanlilarini güçlendirir ve insanligin yegane gerçek dostlarinin onlar oldugunu tekrar tekrar gösterir.

Savas sirasinda bütün ülkelerin iktidarlari, halkin isbirligini saglamak için, rüsvet verircesine, alisilmamis ödünler vermeye gerek duydular. Isçi ücretleri artirildi, Hindulara onlarin da insan ve kardes olduklari söylendi, kadinlara oy hakki tanindi; gençlere de, yaslilarin ahlak adina onlardan hep esirgedikleri masum zevkler için izin çikti. Savasi kazandiktan sonra ise galipler geçici olarak saglanmis olan bu avantajlari geri alma çabasina girdiler. 1921 ve 1926'daki kömür grevlerinde isçiler sindirildi; Hindular degisik kararlarla eski konumlarina gönderildi; kadinlarin oy haklari geri alinamadiysa da, Parlemento kararlarinda tersi tavsiye edildigi halde evlenen kadinlar isten atildilar. Bütün bunlar „politik" konulardir; baska deyisle, Ingiltere'de bu konularla iliskisi olan siniflari temsil eden seçmen gruplari, Hindistan'da da örgütlü pasif direnisçiler vardir. Buna karsilik, kadin olsun erkek olsun, insanlarin kimseye zarar vermeyen zevklerinde özgür olmalari gerektigini savunacak örgütlü herhangi bir grup yoktur. Bu nedenle püritenler ciddi bir muhalefetle karsilasmamis; bu zalimliklerinin politik bir konu oldugu düsünülmemistir.

Püriteni, su sekilde tanimlayabiliriz: bazi eylemlerin, baskalari üzerinde gözle görülür kötü bir etkisi olmasa bile, özünde günah olduguna; günah oldugu için de etkili her yolla -olanak varsa ceza yasasi ile, bu olmazsa ekonomik baskiyla desteklenen kamuoyu yoluyla- engellenmesi gerektigine inanan kisidir. Bu, eski çaglara ait bir görüstür; belki de ceza hukukunun dogusu bu yüzdendir. Ancak baslangiçta yasalarin faydaci temeli ile bagdasiyordu: bazi suçlarin, o suçlari hosgörü ile karsilayan toplumlara karsi olan tanrilari öfkelendirdigine, bu nedenle de toplum için zararli olduklarina inaniliyordu. Bu bakis açisi Sodom ve Gomorrah (Incil'de halklarinin günahkarligi yüzünden ilahi yanginla harab olan iki komsu sehir.) hikayesinde somutlasmistir. Bu hikayeye inananlar, o sehirlerin yok edilmelerine yol açan suçlari cezalandiran yasalari, faydaci nedenlerle hakli görebilirler. Ancak günümüzde püritenlerden bile bu görüse katilanlar azdir. Londra Piskoposu bile, Tokyo'daki depreme orada oturanlarin belirli bir günahlarinin neden oldugunu ileri sürmedi. Bu nedenle söz konusu yasalar, sadece intikam amaçli ceza teorisi ile savunulabilir: bazi günahlar, onlari isleyenlerden baskasina zarar vermese de, suçluya aci çektirmeyi görevimiz yapacak kadar igrençtirler. Bu görüs Benthamizmin etkisiyle ondokuzuncu yüzyilda gücünü yitirmisti.

Ancak, liberalizmin gerilemesiyle yitirdigi önemi son yillarda yeniden kazandi ve Ortaçag'dakinden asagi kalmayan bir acimasizlik tehlikesi, isaretlerini vermeye basladi.

Bu yeni hareket gücünü çogunlukla Amerika'dan almaktadir ve savasin tek galibinin Amerika olmasinin sonuçlarindan biridir. Püritenizmin gelisimi ilginçtir. Onyedinci yüzyilda Ingiltere'de kisa bir süre egemen olmus; ancak, siradan vatandas kütlesini öylesine bezdirmistir ki, onun tekrar hükümeti kontrol etmesine izin vermemislerdir. Ingiltere'de baski altinda kalan püritenler Amerika'da önce New England'da, sonra da Orta Bati'da koloniler kurdular. Amerikan Iç Savasi, Ingiliz Iç Savasi'nin bir devamiydi. Güney eyaletleri çogunlukla püriten karsitlarinin yerlesim bölgesiydi. Ancak Ingiliz Iç Savasi'nin tersine, savas püriten partisinin kalici zaferiyle sonuçlandi. Bunun sonucunda dünyanin en güçlü devleti Cromwell'in Ironside'larinin görüslerini miras alan kisilerin kontrolü altina girdi.

Püritenizmin insanliga yaptigi hizmetleri teslim etmeden sadece kusurlari üzerinde durmak haksizlik olur. Ingiltere'de onyedinci yüzyildan baslayarak son yillara kadar kralligin ve aristokrasinin despotluguna karsi demokrasiden yana olmustur. Amerika'da, kölelerin özgürlügünü savunmus ve Amerika'nin bütün dünyanin demokrasi sampiyonu olmasina büyük katkida bulunmustur. Bunlar insanliga yapilan büyük hizmetlerdir; ancak geçmiste kalmislardir. Günümüzün sorunu, siyasal demokrasiden çok, azinliklara özgürlük verilmesi ile düzenin bagdastirilmasidir.

Bu sorun püritenizminkinden degisik bir bakis açisi, ahlaki heyecandan çok hosgörü ve yaygin bir karsilikli anlayis gerektirir. Yaygin karsilikli anlayis püritenlerde hiçbir zaman güçlü olmamistir. Püritenlerin en önemli zaferlerinden, yani Içki Yasagi'ndan söz etmeyecegim. Her ne ise, Yasak karsitlari itirazlarini pek de bir ilke sorunu yapamazlar; çünkü onlarin da çogunlugu, ayni ilke sorununa yol açan kokain yasagini desteklerler.

Fanatikligin her türüne oldugu gibi, püritenlige yapilan pratik itiraz, bazi kötülükleri digerlerinden çok daha kötü olarak niteleyip onlarin ne pahasina olursa olsun bastirilmasi gerektigini savunmasidir. Fanatik bir kisi, gerçekten kötü olan bir hareketin, eger gerektiginden fazla siddetle bastirilacak olursa, daha da büyük baska kötülüklere yol açacagini görmez. Müstehcen yayinlara karsi konulmus olan yasayi buna bir örnek olarak gösterebiliriz. Hiç kimse

müstehcenlikten hoslanmanin asagilik bir sey oldugunu, ya da bu yayinlarin zarar verdigini reddetmez. Ancak, bu yayinlar yasa yoluyla ortadan kaldirmaya kalkisilirsa birçok degerli sey de onunla birlikte yasaklanmis olur. Birkaç yil önce, ünlü bir Hollandali ressamin bazi resimleri bir Ingiliz müsteriye postayla gönderilmisti. Posta idaresi yetkilileri, onlari iyiden iyiye inceleme zevkine erdikten sonra, müstehcen olduklarina karar verdiler (Devlet memurlarinin sanat degerlerinden anlamasi da beklenemez). Bu nedenle onlari imha ettiler; müsteri de hiçbir tazminat alamadi.

Yasa, posta idaresine postayla gönderilen seylerden müstehcen bulduklarini imha yetkisi vermektedir; kararlarina itiraz da edilemez. Püriten yasalarla ilgili sakincalara daha önemli bir örnek de dogum kontrolüdür. „Müstehcen"ligin kesin bir yasal tanimlamaya elverisli olmadigi ortadadir. Mahkemelerdeki uygulamada bu, „yargici soke eden herhangi bir sey" anlamina gelmektedir. Dogum kontrolü konusundaki bilgiler pahali bir kitapta uzun sözcükler ve dolambaçli tümcelerle verilmisse siradan bir yargiç bundan soke olmaz; ama ucuz bir brosürde, egitimsiz insanlarin anlayacagi sade bir dille anlatilmislarsa durum farklidir. Bu yüzden, günümüz Ingilteresinde dogum kontrolü konusundaki bilgiler egitim görmüs insanlara verilirse yasaldir; yoksul kesime verilirse de yasalara aykiridir. Oysa bu bilgiler en çok yoksul kesim için önemlidir. Görülüyor ki, tip kitaplari gibi birkaç belirli konu hakkinda yayinlanmis olanlari disinda yasa, yayinlanan eserin amacini hiç dikkate almiyor. Yalniz suna bakiliyor: eger bu kitap edepsiz bir çocugun eline geçerse ona zevk verir mi? Eger verirse, içerdigi bilgilerin sosyal bakimdan önemi ne olursa olsun, hemen yok edilmelidir. Bunun sonucu olarak zorla yaratilan bilgisizligin verdigi zarar akilalmaz ölçüdedir. Yoksulluk, kronik kadin hastaliklari, sakat çocuk dogumlari, asiri nüfus artisi, püriten yasa koyucularca, birkaç yaramaz çocugun olasi zevklerinden daha önemsiz kötülüklerdir.

Yürürlükte olan yasanin yeterince etkili olmadigi da düsünülmektedir. The Times gazetesinin 17 Eylül 1923 tarihli sayisinda yazildigi gibi, Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde düzenlenen Müstehcen Yayinlar Uluslararasi Konferansi, Amerika'da ve Milletler Cemiyeti'ne üye bütün ülkelerde yasalarin daha sertlestirilmesi yolunda tavsiye karari almistir. Anlasildigina göre bu hayirli çalismanin en gayretli üyesi de Ingiliz delegesidir. Çok genis kapsamli yasalar için gerekçe olarak kullanilan bir baska konu da beyaz kadin ticaretidir. Buradaki gerçek kötülük çok

ciddidir ve tam anlamiyla ceza hukuku kapsamina girer. Gerçek kötülük, cahil genç kadinlarin yalan vaadlerle yoldan çikarilip, sagliklarinin çok ciddi tehlikelere açik oldugu, kölelik kosullarina sürüklenmeleridir. Bu, temelde bir Çalisma sorunudur.

Isyeri Güvenligi Yasasi'nda, Yük Vagonlari Yasasi'nda oldugu gibi ele alinmalidir. Ancak bu konu, beyaz kadin ticareti kötülüklerinin hiç söz konusu olmadigi durumlarda da, kisisel özgürlüklere yapilan çirkin müdahalelere mazeret olarak kullanilmistir. Birkaç yil önce Ingiliz gazetelerinde, birisinin bir fahiseye asik olup onunla evlendigi haberi çikmisti. Habere göre, bir süre mutlu yasadiktan sonra kadin eski meslegine dönmeye karar verir. Bunu ona kocasinin önerdigi, ya da bu isi onayladigini belirten hiçbir kanit yoktur; sadece, kocasinin hemen kavga çikarip onu kapi disari atmadigi bilinmektedir. Adam bu suçundan dolayi kirbaçlanip hapse atilmis, cezasi da o zamanlar yeni yasalasmis olan ve hala yazili yasalar sicilinde yer alan bir yasaya göre verilmistir.

Amerika'ya gelince, benzer bir yasaya göre metres tutmak yasaya aykiri degil, ama onunla bir eyaletten bir baskasina seyahat etmek yasaya aykiridir. Bir New Yorklu, metresini Brooklyn'e götürebilir, ama Jersey City'ye götüremez. Sade vatandas için bu iki eylem arasindaki ahlaksizlik farkini anlamak zordur.

Milletler Cemiyeti de bu konuda daha sert yasalar getirilmesine çalismaktadir. Bir süre önce Milletler Cemiyeti Komisyonu'ndaki Kanada delegesi, yasi ne olursa olsun bir kadinin, kocasi ya da anne veya babasindan biri eslik etmedikçe, vapur yolculugu yapmasina izin verilmemesini önerdi. Bu öneri kabul edilmedi; ancak hangi yolda ilerledigimizi çok iyi gösteriyor. Bu tür eylemler bütün kadinlari „beyaz köle"ye indirgemektedir. Kadinlar, bazilarinin „ahlaksizlik" amaciyla kullanma riski olmadan, hiçbir özgürlüge sahip olamazlar. Bu reformcularin tek mantiksal amaci çarsaf peçe olabilir.

Püriten görüse karsit olarak ileri sürülen daha genel bir görüs daha var. Insan dogasi degismedigi sürece, insanlar yasamdan biraz zevk almak arzusundan vazgeçmezler. Zevkleri, pratik olarak, kabaca iki gruba ayirabiliriz: temelde duygulardan kaynaklananlar ve temelde zihinsel olanlar. Geleneksel bir ahlakçi birincileri asagilayarak ikinci tür zevkleri üstün tutar; ya da, daha dogrusu, ikincileri zevk olarak düsünmedigi için asagilar. Onun bu siniflandirmasi, kuskusuz, bilimsel açidan

savunulamaz; zaten çogu durumda kendisi de kusku içindedir. Sanattan duyulan haz duygusal midir, yoksa zihinsel mi? Platon ve bazi rahipler gibi gerçekten hosgörüsüzce, sanati in toto (tümüyle) reddeder.

Az çok genis görüslü ise, bir „ruhani amaç“a yönelik olmasi kosuluyla, sanati hosgörüyle karsilar; bu da genellikle kalitesiz sanat demektir. Tolstoy bu görüstedir. Evlilik de baska bir sorunlu konudur. Kati ahlakçilar onu esefle karsilarlar; daha az kati olanlar, genellikle hos olmadigi için överler; hele onu çözülemez yapmayi basarmislarsa. Ancak, benim üstünde durmak istedigim nokta bu degil. Bu, bir püritenin elinden gelen her seyi yaptiktan sonra geriye kalan zevklerin, mahkum ettigi zevklerden daha zararli oldugunu belirtmek istiyorum. Kendimize zevk veren seylerden sonra en çok keyiflendigimiz sey, baskalarinin zevk almasini önlemek; ya da, daha genel olarak, güç sahibi olmaktir. Sonuçta, püritenizmin egemenligi altinda yasayanlar güç sahibi olmaya asiri düskün olurlar. Halbuki güç duygusu, içkiye ya da püritenlerin karsi oldugu herhangi bir seye düskün olmaktan çok daha fazla kötülüge yol açar. Dogaldir ki, güçlü olma tutkusu erdemli kisilerde kendini iyilik yapma tutkusu seklinde gizler. Ancak bunun sosyal etkileri pek az farklidir; bu, kurbanlarimizi, düsmanimiz olduklari için degil, günahkar olduklari için cezalandiriyoruz demekten baska bir sey degildir. Her iki durumda da sonuç zulüm ve savastir.

Ahlaki öfke çagdas dünyanin en zararli kuvvetlerinden biridir. Daha da kötüsü, bu gücün propagandayi elinde tutanlarca kötü amaçlar için saptirilabilmesidir.

Sanayinin gelismesiyle ekonomik ve siyasal örgütlenmenin artmasi da kaçinilmaz olmustur. Eger sanayilesme bir çöküntüye ugramazsa, daha da artmasi kaçinilmaz olacaktir. Dünya gittikçe daha kalabaliklasmakta, komsularimiza bagimliligimiz da gittikçe daha güçlü hale gelmektedir. Bu kosullar altinda, toplumu açikça ilgilendirmeyen konularda birbirimizin isine karismamayi ögrenmezsek yasam dayanilmaz olacaktir. Birbirimizin özel yasamina saygi duymayi ve ahlak ölçütlerimizi baskalarina zorlamamayi ögrenmek zorundayiz. Püritenler kendi ahlak ölçütlerinin yegane ahlak ölçütü oldugunu düsünürler. Baska çaglarin, baska ülkelerin, hatta kendi ülkelerindeki baska gruplarin, kendilerininkinden farkli ahlak ölçütleri oldugunu; kendilerinin püriten olmaya haklari oldugu kadar onlarin da kendi ölçütlerini seçmeye haklari oldugunu

anlamamaktadirlar. Ne yazik ki, kendi zevklerinden vazgeçmenin dogal bir sonucu olan güç tutkusu püritenleri baskalarindan daha etkili kilmakta; onlarin karsi durmalarini zorlastirmaktadir. Umalim ki daha kapsamli bir egitim ve insan dogasi hakkinda daha çok bilgi sayesinde, bizim pek erdemli efendilerimizin hizi giderek azalsin.

Dünyanin Ingilizce konusan bölümünün tuhaf özelliklerinden biri de siyasal partilere olan olaganüstü ilgi ve güvendir. Ingilizce konusan insanlarin çok büyük bir bölümü, belirli bir partinin iktidarda olmasi durumunda çektikleri sikintilarin çözümlenecegine gerçekten inanir. Sarkacin saliniminin nedeni budur. Bir kisi bir partiye oy verir, ama mutsuzlugu sürer; bunun üzerine de millenium'u (Kiyametten önceki, mutluluk ve refahin sürecegine inanilan bin yillik dönem. (Ç.N)) getirecek olanin öteki parti oldugu sonucuna varir. Bütün partilerin büyüsünden kurtuldugunda ise artik ölümün esiginde yasli bir kimsedir; gençliginin inancini oglu devam ettirir ve tahterevalli hareketi böylece sürüp gider.

Eger politikada ise yarar birseyler yapmak istiyorsak politik sorunlara tamamen degisik bir açidan bakmamiz gerektigini belirtmek isterim. Demokrasilerde bir parti iktidara gelmek için ulusun çogunlugunun ilgi duyacagi çagrilar yapmak zorundadir. Tartismalarimiz sirasinda açiklanacak olan nedenlerden dolayi, simdiki demokratik sistemde, genis ölçüde basarili olan bir çagrinin zarar getirmemesi neredeyse olanaksizdir. Bu nedenle, büyük bir siyasal partinin yararli bir programa sahip olmasi pek olasi degildir. Eger yararli yasalar çikarilacaksa bunlarin parti-hükümeti disinda bir mekanizma ile çikarilmasi zorunludur. Böyle bir mekanizmanin demokrasi ile nasil bagdastirilacagi da günümüzün en öncelikli sorunlarindan birisidir.

Günümüzde politik sorunlar konusunda birbirinden çok farkli iki tür uzman vardir. Bir yanda partilerin politikacilari; öte yanda da çogunlukla bürokrat olan uzmanlar ve onlarla birlikte ekonomistler, finans kesimi, tip bilimcileri, vb. Bu iki uzman sinifinin herbirinin özel becerileri vardir. Politikacinin becerisi insanlari, kendi yararlarina olduguna inandiracak seylerin ne oldugunu kestirmek; uzmanlarin becerisi ise, halkin inandirilmasi kosuluyla neyin gerçekten yararli oldugunu saptamaktir. (Bu kosul elzemdir; çünkü, degerleri ne olursa olsun büyük tepkilere yol açan önlemler nadiren yarar saglar.) Demokrasilerde politikacinin gücü, sokaktaki adama dogru gibi görünen fikirlere sahip çikmasina baglidir. Politikacilardan, uzmanlarca isabetli bulunan fikirlerin iyi fikirler oldugunu savunma yüce gönüllülügünü beklemek bosunadir. Çünkü bunu yaparlarsa meydani baskalarina kaptirirlar. Öte yandan, baskalarinin ne düsündüklerini kestirmek için gerekli olan sezgisel beceri, bizzat kendi fikirlerini olusturma konusunda

becerileri oldugu anlamina gelmez. Bu nedenle en yetenekli olanlarinin çogu (parti politikaciligi bakimindan), çogunlugun iyi saydigi ama uzmanlarin kötü oldugunu bildigi önlemleri içtenlikle savunmak durumunda kalirlar. Bu nedenle politikacilara, kaba deyimiyle rüsvet almamayi ögütlemek disinda, tarafsiz olmalari yolunda uyarilarda bulunmanin hiçbir yarari yoktur.

Parti politikaciliginin var oldugu her yerde, bir politikacinin çagrisi belli bir kesime, rakibinin çagrisi da karsit kesime yöneliktir. Politikacinin basarisi kendi kesimini çogunluga dönüstürmesine baglidir. Bütün kesimlere ayni ölçüde çekici gelecek önlemler öteki partilerce de benimsenebilecek; bu nedenle de parti-politikacisina bir yarari olmayacaktir. Sonuçta politikaci bütün dikkatini, rakibini destekleyenlerin çekirdegini olusturan kesimin hoslanmadigi önlemler üzerinde yogunlastirir. Bundan baska, bir öneri her ne kadar övgüye deger olursa olsun, meydan konusmalarinda sokaktaki adama inandirici gelecek mantiktan yoksun ise onun politikaciya bir yarari olmaz.

Böylece, parti politikacilarinin agirlikla vurguladiklari önlemler su iki kosulu yerine getirmek zorundadir: (1) Ulusun bir kesiminin yararina hizmet ediyor görünmelidirler; (2) Bunun için verilen kanitlar olabildigince basit olmalidir. Kuskusuz bu hususlar savas hallerinde geçerli degildir. Çünkü o zaman dis düsmanlarla olan anlasmazliklar karsisinda parti anlasmazliklari askiya alinir. Savas sirasinda politikacinin hüneri normal politikadaki kararsiz seçmenin yerine geçen tarafsiz ülkelere yönelir. Beklendigi gibi son savas, demokrasinin tarafsizlara hitap etme konusunda harika bir egitim sagladigini gösterdi. Savasi demokrasinin kazanmasinin baslica nedenlerinden biri de bu olmustur. Gerçi barisi kaybetmistir; ama bu baska bir konudur.

Politikacilarin özel becerisi hangi tutkularin en kolay tahrik edilebileceklerini, tahrik olunduklarinda da politikacinin kendisine ve çevresine verecegi zararin nasil önlenecegini bilmekten ibarettir. Politikada da para için geçerli olana benzer bir Gresham Yasasi vardir: Bunlardan daha yüce hedefleri amaçlayan kimseler bir kenara atilirlar -ihtilallerde oldugu gibi idealizmin güçlü bir kisisel hirsla birlestigi hareketlerin yer aldigi ender zamanlar disinda. Dahasi, politikacilar, rakip gruplara bölünmüs olduklarindan ulusu da bölmeye çalisirlar; eger savasta ulusu baska bir ulusa karsi birlestirme sansliligina erismemislerse. Bu kimseler „anlami olmayan ses ve öfke“ düsturuyla

yasarlar. Açiklamasi zor olan, veya bölünme (uluslar arasinda veya bir ulus içinde) içermeyen, ya da politikacilarin bir sinif olarak gücünü azaltacak hiçbir sey üzerine egilemezler.

Uzman'a gelince, ilginç denecek ölçüde degisik bir tiptir. Kural olarak, politik güç amaçlayan bir kimse degildir. Politik bir soruna karsi dogal tepkisi, neyin popüler olacagini degil, neyin yararli olacagini arastirmaktir. Belirli konularda olaganüstü teknik bilgi sahibidir. Bir kamu görevlisi ise veya büyük bir isletmenin basinda bulunuyorsa, bireyler hakkinda hayli deneyimlidir; nasil davranacaklarini iyi degerlendirir. Bütün bunlar olumlu özelliklerdir ve uzmanlik alanina giren konulardaki görüslerinin saygiyla karsilanmasini saglar.

Ancak, genellikle, bunlara karsilik olusturan bazi kusurlari da vardir. Özel konularda uzman oldugundan bölümünün önemini abartabilir. Eger uzman bir disçiye, bir göz hastaliklari uzmanina, bir kalp uzmanina, bir akciger uzmanina, bir sinir uzmanina vb. ardarda giderseniz onlarin her biri size kendi alanlarindaki rahatsizliklarin nasil önlenecegi hakkinda degerli ögütler verirler. Eger hepsinin de ögütlerini yerine getirirseniz yirmi dört saatinizin tümünü sagliginizi korumakla geçirir, bu sagliginizdan yararlanmaya ise hiç zamaninizin kalmadigini görürsünüz. Politika uzmanlariyla da kolaylikla ayni sey olabilir; hepsinin sözü dinlenirse ulusun normal yasamini sürdürmeye vakti kalmaz.

Becerikli kamu görevlisinin ikinci bir kusuru onun perde arkasindan ikna yöntemini kullanmak zorunda olmasindan kaynaklanir. Ya insanlari makul olmaya ikna olasiligini asiri abartacaktir; ya da sinsi yöntemlerle politikacilari, ne yaptiklarini anlamadan çok önemli yasalari geçirmeye ikna edecektir. Bürokrat genellikle birinci hatayi gençliginde, ikincisini de orta yaslilikta yapar.

Uzmanin üçüncü bir kusuru, eger yönetici yetkilerine sahipse, popüler tutkulari degerlendirememesidir. Bir komisyonun önerilerini genellikle iyi anlar; ancak bir kalabaligi anlayamaz. Iyi niyetli ve bilgili herkesin yararli oldugunu kabul edecegi bir önlem saptadiginda sunu göremez ki, eger bu önlem halk önünde açikça savunulursa, ondan zarar görecek güçlü kisiler halki, söz konusu öneriyi savunan kisiyi linç etmeye varacak bir ölçüde galeyana getirebilir.

Söylendigine göre, Amerika'da büyük patronlar sevmedikleri kisilerin pesine detektif takarlar, ve eger kisi olaganüstü uyanik degilse, kisa sürede, onu yola getiren düzenler çevirirlermis. Tabii sonunda o kisi ya politikasini degistirmek zorunda kalir, ya da basinda ahlaksiz bir insan olarak teshir edilir. Ingiltere'de bu yöntemler henüz o ölçüde gelismis degildir; ancak olasidir ki çok geçmeden gelisecektir. Hiçbir kötülük olmadigi zaman bile, çogu kez toplumsal heyecan, hazirliksiz olanlari sasirtacak ölçülere varir.

Herkes Hükümet'in giderlerini azaltmasini genellikle ister; ancak hiçbir kisinti çogunlukça hos karsilanmaz; çünkü bazi kimseler islerini kaybederler ve halkin sempatisini toplarlar. Çin'de onbirinci yüzyilda Whan An Shih adinda bir kamu görevlisi vardi. Imparatoru ikna ettikten sonra sosyalizmi getirme isine giristi. Ancak düsüncesiz bir aninda okumuslar takimini (o günün Northcliffe" Yayincilarini) gücendirdi, yerinden uzaklastirildi ve modern zamanlara kadar, bütün Çin tarihçileri tarafindan kinandi. Dördüncü bir kusur bununla baglantilidir; yani uzmanlarin, alinacak yönetimsel önlemlerin halk tarafindan kabul görmesinin önemini küçümsemeleri ve halka hos gelmeyen bir yasanin uygulama zorluklarini bilmezlikten gelme egiliminde olmalari. Tip adamlari, iktidarda olsalar, yapacaklari yasalara uyulmak kosuluyla, bulasici hastaliklari yok edici çareleri bulabilirler. Ancak yasalar kamuoyunun çok ilerisinden giderse onlardan kaçinma yollari bulunur. Savas sirasinda yönetimin kolay olmasi insanlarin savasi kazanmak için çok seyi kabullenmeleri sayesinde gerçeklesmistir; halbuki normal baris yasalarinin böyle güçlü bir çekiciligi yoktur.

Hemen hiçbir uzman salt tembelligi ve ilgisizligi yeterince hesaba katmaz. Bariz tehlikelerden kaçinma zahmetine bir ölçüde katlaniriz; ancak, yalniz uzmanin görebilecegi tehlikeler için bunu yaptigimiz pek söylenemez. Parayi sevdigimizi düsünürüz; yaz saati uygulamasi da bize her yil milyonlar kazandirir. Fakat bir savas önlemi olarak zorunlu kalincaya kadar bunu uygulamadik. Aliskanliklarimizi gelirimizden daha çok seviyoruz; çogu kez hayatimizdan da çok. Bazi aliskanliklarimizin zararlari konusunda kafa yoran bir insana bu durum inanilmaz gelir.

Uzmanlarin çogu galiba sunu farkedemiyorlar: eger yönetim gücüne sahip olurlarsa güdüleri onlari zorbaliga yöneltecek ve simdiki sevimlilik ve yüce fikirliliklerini yitireceklerdir. Kosullarin karakterleri üzerindeki etkisini çok az kimse önleyebilir.

Bütün bu nedenlerden dolayi, iktidari bürokratlara devrederek politikacilarimizin kötülüklerinden kolayca kurtulamayiz. Ancak yine de, gittikçe daha karmasik hale gelen toplumumuzda uzmanlarin simdikinden daha etkili olmalari zorunlu görünüyor. Günümüzde, güçlü içgüdüsel istemler ile sinai gereksinimler arasinda siddetli bir çatisma var. Gerek kisisel, gerek maddi çevremiz sanayilesme ile birlikte birdenbire degisti. Içgüdülerimiz ise pek degismemis olsa gerek; düsünce aliskanliklarimizi bu degisik kosullara göre uyarlamak için de hemen hiçbir sey yapilmadi. Çalisma odalarinda kunduz besleyen akilsiz kisiler, yagisli hava yaklasirken, yasam ortamlari dere kenarlari olan kunduzlarin kitaplarla su setleri yaptiklarini görürler. Bizler de yeni çevremizle neredeyse ayni uyumsuzlugu yasiyoruz. Egitim sistemimiz bize hala Homeros çaginda biyolojik açidan yararli olan özelliklere, simdi zararli ve saçma olduklarina aldirmadan, hayranlik duymayi ögretiyor. Her basarili politik hareket içgüdüsel olarak kiskançligi, rekabeti veya nefreti körüklüyor; asla isbirligine olan gereksinimi degil. Bu bizim bugünkü politik yöntemlerimizin dogasinda vardir; endüstri öncesi aliskanliklarla da uyum içindedir. Insanlarin bu konudaki düsünce aliskanliklari ancak bilinçli bir gayretle degistirilebilir.

Bahtsizligi bir baskasinin kötü niyetine atfetmek dogal bir egilimdir; fiyatlar düstügünde de vurguncunun neden etkisiz olduklarini sorgulamaz. Ücretlerin ve fiyatlarin beraberce inip çiktigini da görmez. Eger kendisi bir sermayedarsa ücretlerin düsmesini, fiyatlarin yükselmesini; eger isçi ise tersini ister. Para konularinda uzman olan birisi vurguncularin, sendikalarin ve siradan isverenin bu olanlarla pek az iliskisi oldugunu açiklamaya çalisirsa herkesi öfkelendirir; tipki Alman zulmünden kusku duyan birisiymis gibi. Düsmanimizin elimizden alinmasindan hoslanmiyoruz; aci çektigimiz zaman nefret edecek birilerini ariyoruz. Acilari akilsizligimiz yüzünden çektigimizi düsünmek bile çok düs kirici; fakat insanligi bir bütün olarak aldigimizda gerçek bu. Bu nedenle de, hiçbir siyasal parti nefret disinda bir itici güce sahip olamiyor; suçlayacak birilerinin olmasi gerekiyor. Eger falancanin kötülügü acilarimizin tek nedeni ise onu cezalandiralim, mutlu oluruz. Bu tür politik düsüncenin en çarpici örnegi Versailles Antlasmasi'dir. Ama çogu kisi Almanlarin yerini alacak yeni bir günah keçisi aramaktadir.

Bu noktayi uluslararasi sosyalizmi savunan iki kitabi karsilastirarak açiklayacagim: Marx'in Kapital ve Salter'in Allied Shipping Control (Müttefik Deniz

Tasimaciligi) (Sir Arther Salter kuskusuz kendisine sosyalist demez; ama yine de öyledir) eserleri. Bu iki kitabin, sirasiyla, ekonomik degisim yanlisi olan bir politikaci ile bir kamu görevlisinin yöntemlerini temsil ettigini varsayabiliriz. Marx'in amaci, sonunda bütün partileri bastiracak bir parti yaratmakken Salter'in amaci da mevcut sistem içinde yetkilileri etkilemek ve toplumun yarari savi ile kamuoyunu degistirmektir.

Marx, sonuç olarak, kapitalizm düzeninde ücretle çalisanlarin korkunç yoksulluk çektigini kanitlar. Komünizm altinda hiç aci çekmeyeceklerini veya daha az çekeceklerini kanitlamaz, kanitlamaya da çalismaz. Bu, gerek üslubundan gerek bölümlerin siralanmasindan açikça anlasilan bir varsayimdir. Isçi sinifi önyargisiyla kitabi okumaya baslayan bir okuyucu, okudukça bu varsayimi paylasacak ve onun kanitlanmadigini hiç farketmeyecektir. Marx ahlaki sorunlara iliskin düsüncelerin sosyal gelisme ile herhangi bir ilgisi oldugunu kesinlikle reddeder; bu gelismenin Ricardo ve Malthus tarafindan öne sürüldügü gibi acimasiz ekonomi yasalarindan kaynaklandigini varsayar. Ancak Ricardo ve Malthus bu acimasiz yasalarin kendi siniflarina mutluluk, çalisan sinifa da sefalet getirdigini söylemislerdi; Marx ise, Tertullian gibi, kendi sinifi sirklerde gönül eglendirirken burjuvalarin yerlerde köpekler gibi uluyacagi bir gelecekten haberler verir.

Marx her ne kadar insanlari iyi ya da kötü olarak ayirmamis, onlari sadece ekonomik etkenlerin sekillendirdigini ifade etmisse de gerçekte burjuvalari kötü kisiler olarak göstermis, ücret erbabinda onlara karsi siddetli bir nefret uyandirmaya çalismistir. Marx'in Kapital'i temelde, Bryce Raporu gibi, düsmana karsi savas atesini körüklemeyi amaçlayan vahset öykülerinin bir koleksiyonudur. Dogal olarak, düsmanin da savas atesini körükler; böylece de, çikacagini haber verdigi sinif savasini baslatir. Marx büyük bir politik güç olmaya, nefreti körüklemesi ve kapitalistleri ahlaki bakimdan igrenç kisiler olarak göstermeyi basarmasi sayesinde ulasti.

Salter'in Allied Shfipping Control kitabinda ise bununla taban tabana zit bir hava görüyoruz. Salter'in, uluslararasi sosyalizm sisteminin uygulamasiyla bir süre ilgilenmis olmak gibi Marx'da bulunmayan bir avantaji vardir. Bu sistem kapitalistleri öldürmek degil, Almanlari öldürmek arzusundan ortaya çikmistir. Ancak ekonomik konularda Almanlar söz konusu olmadiklarindan, Salter'in kitabinda arka planda kalirlar. Ekonomik sorun, askerlerin, savas gereçlerini imal eden isçilerin ve bu gereçlere hammadde

saglayanlarin çalistirilmayip, toplumun geri kalan bölümünün bütün isleri yapmak zorunda kalmasi gibi bir durumda karsilasilacak olan sorunla ayniydi. Veya baska bir ifadeyle, sanki birdenbire herkesin daha önce çalistiginin yarisi kadar çalismasi emredilmisti.

Savas deneyimi bu soruna teknik bir çözüm getirmisse de psikolojik bir çözüm getirmemisti. Çünkü savas, baris zamaninda yapilacak isbirligi için, savas yillarinda Almanlara karsi duyulan nefret ve korkunun yolaçtigi ölçüde destek verecek bir güdü saglayamamistir. Salter söyle demektedir (sayfa 19):

“Su anda, profesyonel iktisatçilarin, dikkatlerini üzerinde herseyden çok yogunlastirmalari gereken sey herhalde savas döneminin gerçek sonuçlarinin arastirilmasidir; bu soruna devlet kontrollerine ilke olarak yandas veya karsit olma gibi önyargilar tasimadan, tam bilimsel bir açidan yaklasmalidirlar. Ilk agizda ele alacaklari olgular normal ekonomik sisteme en azindan bir meydan okuma olusturacak kadar çarpicidir. Sonuçlarda çesitli etkenlerin katkisi oldugu bir gerçektir... Önyargisiz profesyonel bir arastirma bunlarin ve daha baska etkenlerin agirligni tam olarak saptayabilir; belki de yeni örgütleme yöntemlerinden yana çok seyler bulabilir. Bu yöntemlerin savas kosullarinda sagladigi basari tartisma götürmez. Ilimli bir degerlendirme ile ve savastan önce bos gezen kisilerin üretimini de dikkate alarak denebilir ki, ülkenin üretim gücünün yarisi ile üçte ikisi arasinda bir bölümü savasa veya savasa yardimci hizmetlere ayrilmisti.

Ama yine de bütün savas süresince Ingiltere her türlü askeri çabayi sürdürdü; sivil halkin geçim standardini da dayanilamayacak ölçüde düsük olmayan bir düzeyde, bazi dönem ve bazi siniflar için ise belki de baris zamanindaki kadar rahat olan bir düzeyde tuttu. Ülke bunu, baska ülkelerden hiçbir yardim almadan yapti. Ödünç alinmis para ile Amerika’dan yaptigi disalim, müttefiklerine ödünç verdigi parayla yaptigi dissatimdan çok daha az oldu. Görüldügü gibi, hem cari savas tüketimini hem sivil halkin cari tüketimini üretim gücünün geri kalaniyla, cari üretimiyle karsiladi.”

Baris zamanindaki normal ticaret sistemini tartisirken de sunlari söylüyor (sayfa 17):

“Baris-zamani ekonomik sisteminin temeli, hiçbir bilinçli yönlendirme ve kontrolün olmayisidir. Savas kosullarinin yarattigi zorlayici gereksinimler için bu sistemin, en azindan o kosullarda, ciddi biçimde yetersiz oldugu ortaya çikti. Yeni standartlara göre,

bilinçsiz ve savurgan kaliyordu. Çok az üretiyordu, yanlis seyler üretiyordu ve onlari yanlis kisilere dagitiyordu.”

Savasin baskisiyla yavas yavas olusturulan sistem, 1918’de, bütün önemli özellikleriyle, tam bir uluslararasi sosyalizm haline geldi. Birlikte hareket eden müttefik devletler gida ve hammaddelerin tek alicisi oldu; yalniz kendi ülkelerine degil tarafsiz Avrupa ülkelerine de neyin ithal edilecegi hakkinda tek karar organi haline geldiler. Hammaddeyi kontrolleri altindaki fabrikalara istedikleri gibi dagittiklari için üretimi de kesin olarak kontrolleri altina aldilar. Gida maddeleri konusunda ise perakende dagitimi bile düzenlediler. Yalniz fiyatlari degil miktarlari da onlar saptiyorlardi. Yetkilerini temel olarak Müttefik Deniz Nakliyat Konseyi kanaliyla kullaniyorlardi; bu Konsey de, sonuç olarak hemen hemen tüm deniz nakliyatini yönetiyor, dolayisiyla da disalim ve dissatim kosullarini dikte edebiliyordu. Böylece, bu sistem bütün özellikleriyle daha çok dis ticarette uygulanan bir uluslararasi sosyalizm olusturuyor; ve bu da siyasal sosyalistler için en büyük sikintiyi yaratiyordu.

Bu sistemin tuhaf bir yani da kapitalistlerin muhalefetini çekmeksizin getirilmis olmasiydi. Toplumun hiçbir önemli kesiminin ne pahasina olursa olsun muhalefetini davet etmemek savas dönemi politikasinin gerekli bir özelligiydi. Örnegin, deniz tasimaciliginda en büyük sikisikligin yasandigi dönemde, sivil toplumda hosnutsuzluk yaratmak korkusuyla, gida maddelerinde degil, savas malzemesinde kesinti yapilmasi gerektigi savunuldu.

Kapitalistleri dislamak çok tehlikeli olabilirdi; gerçekten de, yeni sisteme dönüsüm ciddi bir sürtüsme olmadan gerçeklestirildi. Tutum “falan kesimler kötüdür, cezalandirilmalari gerekir” yerine “baris zamanindaki sistem verimsizdi; herkese en az sikinti verecek yeni bir sistem olusturulmalidir” seklinde oldu. Ulusal tehlikenin baskisi altindayken, hükümetin gerekli gördügü önlemlerin onaylanmasini saglamak normal dönemlerdeki kadar zor degildi. Normal zamanlarda bile, eger önlemler sinif karsitligi yerine bir idareci bakisiyla sunulurlarsa kabul görmeleri daha az zorlukla karsilasir.

Savasta edinilen idari deneyimlere göre, sosyalizmden beklenen avantajlarin birçogunun, hükümetin hammaddeleri, dis ticareti ve bankaciligi kontrol altina almasiyla elde edilebilecegi görülmektedir. Bu bakis açisi Lloyd’un Stabilizations (Istikrar) adli degerli kitabinda islenmistir. Bu kitap,

problemin bilimsel açidan incelenmesi konusunda kesin bir ilerleme sayilabilir; savas kosullarinin kamu görevlilerini yapmak zorunda biraktigi deneylerin bu alanda büyük yardimi olmustur.

Pratik açidan Sir Arthur Salter'in kitabindaki en ilginç seylerden biri, uygulamada da en iyi sonuçlari veren uluslararasi isbirligi yöntemlerinin analizidir. Ülkelerin tek tek kendi baslarina her sorunu ele almalari, sonra da diplomatik temsilciler araciligiyla diger devletlerle pazarliga girismeleri usülden degildi. Uygulama her sorun için ayri bir uluslararasi uzmanlar komitesi olusturmak seklindeydi; sonunda görüs ayriliklari uluslar arasinda degil, mal guruplari arasinda oluyordu. Bugday komitesi kömür komitesiyle, vb. mücadele ediyor; ancak her biri hakkindaki tavsiye kararlari müttefik ülkelerin uzman temsilcileri arasinda yapilan müzakereler sonunda aliniyordu.

Gerçekte durum, Yüksek Savas Konseyi'nin olaganüstü yetkileri disinda, hemen hemen bir uluslararasi sendikalizm gibiydi. Bundan alinacak ders sudur: Basarili bir uluslararasi isbirligi isteniyorsa, bu, ulusal kuruluslarin birbiriyle çatisan istemlerini bagdastiracak tek bir uluslararasi yüksek kurulus yerine, her konuda ayri ayri uluslararasi örgütlenmeye gidilerek gerçeklestirilmelidir.

Saltex'in kitabini okuyan herkes, savas sirasinda müttefikler arasinda kurulan böyle bir uluslararasi hükümetin, baris zamaninda dünya çapinda kurulmasi durumunda, hemen tüm dünya nüfusunun maddi, fikri ve ahlaki yönlerden yasam düzeyini yükseltecegini hemen görecektir. Bu, isadamlarina zarar vermez; son üç yilin karlarinin ortalamasi, onlara emekli maasi gibi, sürekli gelir olarak vaadedilebilir. Issizligi, savas korkusunu, yoksullugu, kitligi ve asiri üretimi önler. Bu sav ve yöntem Mr. Lloyd'un kitabinda açiklanmistir. Ancak asikar ve evrensel olan bu avantajlara ragmen, bu tür bir seyin gerçeklesmesi umudu, eger olanakliysa, evrensel devrimci sosyalizmin kurulmasindan da çok daha uzak bir olasiliktir. Devrimci sosyalizmin karsilastigi zorluk onun çok büyük bir muhalefete yol açmasindandir; bürokratlarin sosyalizminin zorlugu ise çok az destek toplamasindadir. Politik bir atilima muhalefet, kisinin kendisinin zarar görmesi korkusundan kaynaklanir; destek ise kisinin düsmanlarinin zarar görecegi umudu (genellikle bilinç-alti) sayesinde elde edilir.

Bu nedenle, hiç kimseye zarar vermeyen bir politika destek görmez; çok fazla destek gören bir politika ise siddetli muhalefet uyandirir. Sanayilesme, dünya çapinda isbirligi için yeni bir gereksinim yaratti; bir yandan da düsmanliklarla birbirimizi incitmek için yeni kolayliklar getirdi. Ancak parti politikasinda içgüdüsel olarak olumlu yanit alan tek hitap tarzi düsmanca duygulara yöneltilen hitaptir; isbirligi geregini idrak eden kisiler ise güçten yoksundurlar. Egitim bir nesil boyunca yeni kanallara yöneltilinceye, basin da nefreti körüklemekten vazgeçinceye kadar, günümüzdeki politik yöntemlerle uygulamada yalnizca zararli politikalarin benimsenme sanslari bulunuyor.

Ancik politik sistem degismeden egitim ve basini degistirmek için belirgin bir yol da mevcut degil. Normal yollarla, en azindan uzun bir süre için, bu ikilemden çikis yoktur. Kanimca, bu konuda umabilecegimiz en iyi sey sudur: olabildigince çogumuzun, zaman zaman önümüze konulan çekici parti programlarina inanmaktan kesinlikle geri durmasi, politik kuskucular olmasidir. Mr. H.G. Wells'den bu yana birçok akli basinda kisi son savasin, savaslari sona erdirecek bir savas olduguna inaniyordu. Simdi düs kirikligina ugramislardir. Yine birçok akli basinda kisi Marx'in sinif savasinin, savaslari sona erdirecek bir savas olacagina inanmaktadir. Eger bu savas gerçeklesirse onlar da düs kirikligina ugrayacaklardir -tabii aralarinda sag kalan olursa. Herhangi güçlü bir siyasal harekete inanan iyi niyetli herkes uygarligimizi mahvetmekte olan bu örgütlü mücadelenin sadece uzamasina yardim etmis olur.

Dogaldir ki, bunu mutlak bir kural olarak öne sürmüyorum; kendi kuskuculugumuz hakkinda bile kuskucu olmaliyiz. Ancak, eger siyasal bir partinin sonuçta elde edilecek yarar ugruna büyük zararlara yol açacak bir programi varsa (ki çogunun vardir), bütün siyasal hesaplarin belirsizligi göz önüne alindiginda, kuskuculuga büyük bir gereksinim var demektir. Psikanalitik -görüs açisindan bakildiginda, bu parti programini gerçekten çekici kilan seyin o arada açtigi kötülükler oldugundan ve sonuçtaki yararin da "rasyonalize etme" türünden birsey oldugundan -kusku duymakta haksiz sayilmayiz.

Yaygin bir politik kuskuculuk mümkündür; psikolojik olarak, düsmanligimizi baska uluslar veya sosyal siniflar yerine politikacilar üzerinde yogunlastirmak anlamina gelir. Düsmanliklar ancak politikacilar yoluyla etkili oldugundan, onlari hedef alan düsmanlik da psikolojik olarak kisiyi tatmin eder; ancak

bunun sosyal açidan bir zarari olamaz. Bunun Willam James'in arzusunu, "savasin manevi esdegerlisi"ni gerçeklestirmek için gerekli kosullari sagladigini düsünüyorum. Politikayi bazi dalaverecilere (yani sizin ve benim hoslanmadigimiz kisilere) biraktigi dogrudur; ama bu bir kazanç da olabilir. The Freeman'in 26 Eylül 1923 s ayisinda siyasal dalaverenin yararlarini gösterebilecek bir yazi okudum. Imparatora danismanlik yapan emekli bir Japon devlet adamiyla arkadas olan bir Ingiliz, ona Çinli tüccarlar dürüst oldugu halde, Japon tüccarlarin neden dürüst olmadigini sorar ve su yaniti alir:

"Bir zamanlar Çin'in siyasal yasaminda pek parlak bir rüsvet dönemi yasandi; mahkemelerde, alay konusu oldular. Ticareti bu kaos ve durgunluk halinden çikarmak için Çinli tüccarlar en siki ahlak ölçülerini uygulamak zorunda kaldilar. O günden bu yana, sözleri senet kadar saglamdir. Japonya'da ise tüccar böyle bir sorunla karsilasmadi; çünkü bizde belki de dünyanin en iyi hukuk yasalari vardir. Bu nedenle, bir Japonla is yaparken riskini de göze almalisin." Bu öykü, dürüst olmayan politikacinin dürüst olandan daha az zarar verebilecegini gösterir.

"Dürüst politikaci" kavrami pek de basit bir kavram degildir. En kabul edilebilir tanimi söyledir: politik eylemleri kendi gelirini artirma arzusuyla yönlendirilmeyen kisi. Bu anlamda, Mr. Lloyd George dürüsttür. Bundan sonra politik eylemleri ne parasal amaçlarla, ne de güç edinme veya mevcut gücünü koruma arzusuyla yönlendirilen kisiler gelir. Bu anlamda, Lord Grey dürüst bir politikacidir. Son ve en dar kapsamli tanim da söyledir: Dürüst politikaci, halkla iliskili eylemlerinde tarafsiz olmanin yaninda, dostlararasi iliskilerde normal sayilan seref ve dürüstlük ölçüsünün de çok altina düsmeyen kisidir. Bu anlamda, Lord Morley dürüst bir politikaciydi; en azindan, her zaman dürüsttü ve dürüstlügü onu politikadan uzaklastirincaya kadar da politikaciydi. Ancak, en iyi anlamda dürüst olan bir politikaci bile çok zararli olabilir; örnek olarak da 3. George gösterilebilir.

Akilsizlik ve bilinçsiz önyargi, çogu kez, görevi kötüye kullanmaktan daha zararli olur; kaldi ki, dürüst bir politikaci, eger Devonshire Dükü gibi fazlaca budala degilse, demokrasilerde pek de makbul degildir; çünkü ancak çok budala bir insan, bir ulusun yarisindan çogunun önyargilarini candan paylasabilir. Bu nedenle, hem yetenekli olan hem de kamunun yararini kollayan bir kisi, eger politikada basarili olacaksa, iki yüzlü olmak durumundadir; ancak bu

ikiyüzlülük zamanla onun kamu yararini kollama niteligini yok eder.

Günümüz demokrasisinin kötü yanlarini hafifletmenin bariz bir yolu, kamu görevlilerini çok daha fazla tanitim yapma ve inisiyatif kullanma yolunda tesvik etmektir. Bu kisilerin kendi baslarina yasa tasarilari hazirlama ve gerekçelerini halka açiklama konusunda yetkileri, bazen de görevleri olmalidir. Bugünlerde finans ve isçi kesimleri uluslararasi toplantilar düzenlemektedirler; ancak, bu yöntemi çok yayginlastirmali ve degisik ülkelerde ayni anda uygulanacak önlemler üzerinde sürekli olarak çalisacak uluslararasi bir sekreterya olusturmalidirlar. Dünya tarim kuruluslari birbirleriyle dogrudan müzakereler yapmak ve ortak bir politika belirlemek için bir araya gelmelidir. Diger konularda da benzer çalismalar yapilabilir. Demokratik parlamentolardan vazgeçmek arzu edilecek birsey degildir; olanagi da yoktur. Çünkü, alinan önlemler basariya ulasacaksa uzmanlarca tartisilip yayinlanmali ve siradan vatandasin benimseyip kabullenebilecegi bir nitelik tasimalidir. Ancak günümüzde, çogu konuda, siradan vatandasin uzmanlarin etraflica degerlendirilmis düsüncelerinden haberleri yoktur; uzmanlarin hepsinin ya da çogunlugunun bir görüs üzerinde birlesmesini saglayacak mekanizma da pek yoktur.

Özellikle de kamu görevlileri bazi durumlar ve politik olmayan yöntemler disinda, görüslerini halka açiklamaktan men edilmislerdir. Eger kararlar uluslararasi müzakereler sonucunda, uzmanlarca alinirsa, bu kisiler parti kademelerini asarlar ve aralarinda, simdi olagan sayilandan çok daha az fikir ayriligi oldugu görülür. Inaniyorum ki, örnegin uluslararasi sermaye ve isçi kesimleri karsilikli güvensizliklerini asabilirlerse, gerçeklestirilmesi su anda ulusal parlamentolarin yillarini alacak olan ve dünyayi sinirsiz ölçüde iyiye götürecek olan bir program üzerinde anlasabilirler. Birlikte hareket ettikleri takdirde onlara direnmek de zordur.

Insanligin birçok önemli ortak çikari vardir; ancak, mevcut politik mekanizma, degisik uluslar ve çesitli partiler arasindaki iktidar mücadelesi sonucu ortaya çikan karmasa, onlari karanlikta birakmaktadir. Hiçbir yasal veya yapisal degisiklik gerektirmeyen ve gerçeklestirilmesi çok zor olmayan farkli bir mekanizma, ulus ve parti hirslarini yok eder; dikkatleri düsmanlara zararli olacak kararlar üzerinde degil, herkese yararli olacak kararlar üzerinde toplar. Uygarligi halen tehdit etmekte olan tehlikeden çikis yolunun yukarida belirtilen dogrultularda hareket

etmekle bulunacagini saniyorum; yurt içinde parti hükümetleri, yurt disinda da disisleri diplomasisi ile degil. Bilgi ve iyi niyet olsa da, kendilerini duyuracak uygun araçlara sahip oluncaya kadar, bunlarin ikisi de aciz kalmaktadir.

# ÖZGÜR DÜSÜNCE VE RESMI PROPAGANDA

(1922 Moncure Conway konferansi)

Bugün onuruna toplanmis oldugumuz Moncure Conway yasamini iki amaca vakfekmisti: düsünce özgürlügü ve bireyin özgürlügü. O zamandan bu yana bu iki konuda bazi seyler kazanilmis, ancak bazi seyler de kaybedilmistir. Geçmis dönemlerdekinden biraz degisik sekillerde olmakla beraber bugün bazi yeni tehlikeler bu iki tür özgürlügü tehdit etmektedir; ve bunlari savunacak güçlü ve uyanik bir kamuoyu olusturulamazsa, bundan yüz yil kadar sonra, her iki özgürlükten de simdikine göre çok daha azi kalmis olacaktir. Bu makalede yeni tehlikeleri vurgulamak ve onlarla nasil basa çikilacagini tartismak istiyorum.

Önce, „özgür düsünce" ile ne kastettigimizi açiga kavusturmaya çalisalim. Bu deyimin iki anlami vardir. Dar anlamiyla, geleneksel dinsel dogmalari kabul etmeyen düsünce demektir. Bu anlamda, hiristiyan veya müslüman veya budist veya sintoist olmayan; ya da herhangi bir akideyi benimsemis bir toplulugun üyesi olmayan bir kimse „özgür düsünür"dür. Hiristiyan ülkelerde „özgür-düsünür" diye, Tanri'ya kesin bir sekilde inanmayan insana denir; ancak bu nitelik budist bir ülkede insani „özgür-düsünür" yapmaya yeterli degildir.

Bu anlamdaki özgür düsüncenin önemini küçümsemek istemiyorum. Ben sahsen bilinen dinlerin hiç birini kabul etmem ve her tür dinsel inancin giderek yok olmasini ümidederim. Dinsel inancin, sonuçta yarar sagladigina inanmiyorum. Bazi zamanlarda ve bazi durumlarda birtakim yararli etkiler yapmis oldugunu kabul etmekle beraber, insan aklinin bebeklik dönemine, simdi geride birakmaya basladigimiz bir evresine ait oldugu kanisindayim.

„Özgür düsünce"nin bir de, daha da önemli buldugum, daha genis bir anlami vardir. Geleneksel dinlerin yol açtigi zararlar bu genis anlamdaki özgür düsünceyi engellemis olmalariyla bagintilidir. Bu genis anlam, dar anlam kadar kolaylikla tanimlanamaz; özüne varmak için biraz zaman harcamak yerinde olur.

„Özgür" olan bir seyden söz ederken onun hangi seyden özgür oldugunu belirtmezsek söylediklerimizin tasidigi anlam belirsizlesir. „Özgür" olan sey veya kisi bir dis zorlamayla karsi karsiya degildir. Ne demek istedigimize kesinlik kazandirmak için de bu dis zorlamanin ne türden oldugunu belirtmemiz gerekir. O halde düsünce, çogu zaman var

olan birtakim dis yönlendirici etkenlerden bagimsiz ise özgür olur.

Düsüncenin özgür olabilmesi için yok olmalari gereken yönlendirici etkenlerin bazilari kendilerini açikça gösterirler; bazilari ise daha yaniltici ve belirsiz, daha karmasiktirlar.

En belirgin olanlarindan baslayalim: bazi fikirleri benimsemek veya onlara karsi olmak; ya da bazi konularda birseye inandigimizi veya inanmadigimizi dile getirmek ceza yaptirimlarina yol açiyorsa düsünce „özgür" degildir. Bu ilkel tür özgürlük bile bugün çok az ülkede vardir. Ingiltere'de, küfür yasalarina göre, hiristiyan dinine inançsizligi dile getirmek yasalara aykiridir -her ne kadar uygulamada varlikli kisiler için bu yasa isletilmese de. Isa'nin pasif direnis konusundaki ögütlerini ögretmek de yasalara aykiridir. O halde, bir kimse eger suçlu durumuna düsmek istemiyorsa, Isa'nin ögretilerine inandigini kabul etmeli, ama bu ögretilerin ne oldugunu söylemekten kaçinmalidir.

Amerika'da hiç kimse anarsiye ve poligamiye karsi oldugunu kesin biçimde beyan etmeden ülkeye giremez; girdikten sonra, komünizme inanmaktan da vazgeçmesi gerekir. Japonya'da Mikado'nun tanrisalligina inanmamak yasaya aykiridir. Görülüyor ki dünya çevresinde yapilacak yolculuk tehlikeli bir yolculuktur. Bir müslüman, bir Tolstoy yanlisi, bir bolsevik veya bir hiristiyan bir yerde suçlu durumuna düsmeden veya önemli gerçekler saydigi seyler hakkinda dilini tutmadan böyle bir yolculuk yapamaz. Dogaldir ki bu kural yalnizca güverte yolcularina özgüdür; yoksa kamara yolculari istedikleri seylere inanabilirler; yeter ki patavatsizca saldirilarda bulunmasinlar.

Görülüyor ki, eger düsünce özgür olacaksa bunun ilk kosulu düsünceyi açiklamaya karsi konmus olan yasal cezalarin kaldirilmasidir. Her ne kadar çogu öyle düsünmüyorsa da, büyük ülkelerin hiç biri henüz bu düzeye erismemistir. Halen kovusturma konusu olan fikirler topluma öylesine korkunç ve ahlaksizca geliyor ki, genel hosgörü ilkesinin onlar için geçerli olmasi düsünülemez. Ancak bu Engizisyon iskencelerine yol açan bir bakis açisinin aynisidir. Bir zamanlar protestanlik simdiki bolseviklik kadar günah sayiliyordu. Bu söylediklerimden dolayi benim bir protestan ya da bolsevik oldugum sonucunu lütfen çikarmayiniz.

Bütün bunlara karsin çagdas dünyada yasal cezalar düsünce özgürlügüne engel olan seylerin en önemsizidir. Iki büyük engel ekonomik cezalar ve kanitlarin çarpitilmasidir. Eger bir fikrin açiklanmasi insanin geçimini kazanmasini olanaksiz kiliyorsa düsüncenin özgür olmadigi açiktir. Eger bir tartismada taraflardan birinin bütün argümanlari sürekli olarak olabildigince çekici gösteriliyor, karsi tarafta olanlarinki ise ancak büyük çabalarla ortaya konabiliyorsa, yine düsüncenin özgür olmadigi açiktir. Bu iki engel özgürlügün son siginagi olan (ya da olmus olan) Çin'in disinda, bildigim bütün büyük ülkelerde mevcut bulunuyor. Simdi bu engeller üzerinde; bunlarin günümüzdeki boyutlari, büyüme olasiliklari ve hafifletilme olasiliklari üzerinde durmak istiyorum.

Eger düsünce inançlar arasi rekabete açiksa, yani bütün inançlar açikça dile getirilebiliyor ve hiçbir yasal veya parasal çikara ya da kayba konu olmuyorsa düsünce özgürdür diyebiliriz. Bu, degisik nedenlerle, tam olarak gerçeklesemeyecek bir idealdir; ama yine de, ona simdi oldugundan çok daha fazla yakinlasma olanagi vardir.

Kendi yasamimdaki üç olay, günümüz Ingilteresinde, terazinin hiristiyanlik kefesinin nasil agir bastigini göstermeye yardim edecektir. Bunlardan söz etmemin nedeni, çogu kimsenin, agnostik (Maddi seyler disinda, Tanri hakkinda hiçbir sey bilinemeyecegi yolundaki düsünce sistemi. (Ç.N)) fikirlerini açikça söyleyenlerin hala karsilastiklari olumsuzluklarin hiç farkinda olmamasidir.

Ilk olay yasamimin ilk dönemlerine aittir. Babam bir özgür-düsünürdü. Ben daha üç yasindayken ölmüs. Bos-inanlara bagli olmadan yetismemi istediginden iki özgür-düsünürü bana vasi tayin etmis. Ancak mahkeme onun vasiyetini bir yana birakip benim hiristiyan inancina göre egitilmemi saglamis. Korkarim sonuç beklendigi gibi olmadi; ancak bu yasanin suçu degildir. Eger benim bir Isa veya Muggleton yanlisi olarak, ya da Seventh Day Adventist (protestanligin bir mezhebinin Isanin dünyaya gelmesinin yakin olduguna inanan kolu.) olarak yetistirilmemi isteseydi, ona engel olmak mahkemenin aklindan bile geçmezdi. Bir baba her türlü bos-inanin kendi ölümünden sonra çocuklarina asilanmasina izin verebilir; ama bos-inandan, olanak varsa, uzak tutulmalarini söylemeye hakki yoktur.

Ikinci olay 1910'da oldu. O tarihte bir liberal olarak Parlamento seçimlerine katilmak istedim. Parti yöneticileri de beni bir seçim bölgesi için önerdiler.

Liberaller Birligi’nde yaptigim konusma olumlu karsilandi. Bu durumda adayligimin kabulü kesin görünüyordu. Ancak ben küçük bir parti yetkili kurulu toplantisinda agnostik oldugumu dogruladim. Bana bunun açiga çikip çikmayacagi soruldugunda, duyulmasinin olasi oldugunu söyledim. Ara sira kiliseye gitmeye istekli olup olmayacagim soruldu; olmayacagimi söyledim. Sonunda baska bir adayi seçtiler; o da beklendigi gibi seçimi kazandi. O günden bu yana Parlemento’dadir ve simdiki (1922) hükümetin de bir üyesidir.

Üçüncü olay bundan hemen sonra yer aldi. Cambridge Üniversitesi’nde Trinity College’e okutman olarak çagrildim; fellow olarak degil. Aradaki fark parasal degildir. Fellow fakültenin yönetiminde söz sahibidir ve çok agir ahlaki suçlar disinda sözlesme süresince isten çikarilamaz. Bana fellow’luk teklif edilmemesinin nedeni dinci grubun, muhaliflerinin oylarinin artmasini istemeyisiydi. Sonunda, savas konusundaki görüslerimden hoslanmayarak 1916’da isime son verdiler. Geçimim için okutmanliga bagimli olsaydim açliktan ölmüstüm.

Bu üç olay günümüz Ingilteresinde bile özgür-düsünür oldugunu açiklayanlarin karsilastiklari çesitli olumsuzluklari göz önüne sermektedir. Özgür-düsünür oldugunu açiga vuran baska kimseler de, çogu kez çok daha ciddi nitelikte olan benzer olaylarin örneklerini verebilir. Açik sonuç sudur ki, mali durumlari iyi olmayan insanlar dinsel inançlari konusunda açik sözlü olmaya cesaret edemezler.

Kuskusuz, özgürlügün tam olmadigi tek alan, ve hatta baslica alan, din ile sinirli degildir. Komünizm veya serbest ask yanlisi bir inanç, kisiyi agnostisizmden çok daha fazla engeller. Böyle görüslere sahip olmak bir kusurdur; lehlerindeki argümanlari ortaya koymak ise çok daha güçtür. Öte yandan, bunlarin olumlu ve olumsuz yönleri Rusya’da tam tersinedir; ateist, komünist, özgür ask yanlisi oldugunu beyan etmekle rahat bir yasama erisilir, güç kazanilir; bu görüslere karsit propaganda olanagi ise hiç yoktur. Sonuçta, Rusya’dan bazi fanatikler aslinda çok kusku götüren bazi önermelerin dogrulugundan kesinlikle emindirler. Bu arada, dünyanin geri kalan bölümünde baska bazi fanatikler de ayni ölçüde kusku götüren, taban tabana zit önermelerin dogrulugundan kesinlikle emindirler. Böyle bir durumun, her iki tarafta da savasi, öfkeyi ve zulmü körüklemesi kaçinilmaz olmaktadir.

William James „inanma arzusu“ konusunda ögütler vermistir. Ben, sahsen „kusku duyma arzusu“nu ögütlemek isterdim. Inançlarimizin hiçbiri tam olarak dogru sayilmaz; hepsinde en azindan bir belirsizlik, bir hata gölgesi mevcuttur. Inançlarimizdaki dogruluk payini artirma yöntemlerini herkes bilir. Bunlar da, ilgili bütün taraflari dinlemek, konuya iliskin bütün olgulari saptamaya çalismak, karsit görüste olan kisilerle tartisarak kendi önyargilarimizi kontrol altinda tutmak ve yetersiz oldugu ortaya çikan herhangi bir hipotezi bir yana birakmaya kendimizi alistirmaktir. Bu yöntemler bilimde uygulanmaktadir ve bilimsel bir bilgi birikimini olusturmakta basarili olmuslardir.

Bakis açisi gerçekten bilimsel olan bir bilim adami günümüzde bilimsel bilgi sayilan seylerde, kesiflerin gelismesiyle düzeltmelere gerek olacagini tereddütsüz kabul eder. Ama yine de bu bilgi, tümüyle olmasa da, günlük uygulamada yararlanma bakimindan, gerçege yeterince yakindir. Gerçek bilgiye en yakin seylerin yalniz bilim alaninda bulunabilmesine ragmen, bilimcilerin tutumu kusku doludur ve zamanla degisebilir.

Din ve politikada ise tam tersi söz konusudur; bilimsel bilgi denebilecek hiç bir sey olmadigi halde, herkes dogmatik bir inanca sahip olmaya kendini zorunlu hisseder ve bu inancin açlik, hapis, savas pahasina desteklenmesi ve farkli düsüncelerle tartismali rekabetten korunmasi gerektigine inanir. Eger bu konularda insanlara geçici olarak agnostik düsünce yapisi benimsetilebilseydi çagdas dünyadaki kötülüklerin onda dokuzuna çare bulunabilirdi. Savaslar da olanaksiz olurdu; çünkü her iki taraf da hatalarin karsilikli oldugunu görürdü. Zulüm sona ererdi. Egitim zihni daraltmayi degil, genisletmeyi amaçlardi.

Kisiler, yöneticilerin irrasyonel duygularini kabul ettikleri için degil, o isin ehli olduklari için ise alinirlardi. Rasyonel kusku tek basina, eger olusturulabilseydi, kiyamet öncesinde gelecegine inanilan, Incil’deki bin yillik refah çagini getirmeye yeterli olabilirdi.

Son yillarda, görecelik teorisi ve onun bütün dünyada gördügü kabul, bize, bilimsel kafanin dogasi hakkinda parlak bir örnek vermistir. Savas karsiti bir Alman-Isviçreli-musevi olan Einstein savasin ilk yillarinda Alman hükümetince arastirmaci profesör olarak atanmisti. Onun günes tutulmasi hakkindaki hesaplamalari Ateskes’ten hemen sonra, 1919’da, bir Ingiliz gözlem heyeti tarafindan dogrulandi. Teorileri geleneksel fizigin bütün teorik yapisini altüst etti;

geleneksel dinamige indirdigi darbe hemen hemen Darwin'in Yaradilis'a indirdigi darbe ölçüsünde siddetli oldu. Kanitlarin da teorisini desteklediginin görülmesi üzerine bütün fizikçiler bu teoriyi hemen benimsediler. Ancak bu fizikçilerin hiç biri, özellikle de Einstein'in kendisi, onun söylediklerinin bir son söz oldugunu iddia etmedi. Einstein, sonsuza kadar ayakta kalacak bir dogma aniti dikmedi. Çözemedigi bazi sorunlar hala var. Onun savlari da, zamani gelince, Newton'unkiler gibi, muhakkak bazi degisikliklere ugrayacak. Bilimin gerçek tutumu da dogmatik olmayan bu elestirel yaklasimdir.

Eger Einstein din ve politika alaninda, ayni ölçüde yeni olan birseyler öne sürseydi ne olurdu? Ingilizler onun teorisinde Prusyalilik ögeleri bulurlar, yahudi düsmanlari buna bir siyonist entrika olarak bakarlar, bütün ülkelerdeki milliyetçiler de bu teoride korkakça bir barisseverligin izlerini sezip onun askerlikten kaçmak için bir bahane oldugunu ilan ederlerdi. Bütün eski kafali profesörler ise, yazdiklarinin yurda sokulmasini yasaklatmak için Scotland Yard'a basvururdu. Onun tarafini tutan ögretmenler isten atilirdi. Bütün bunlar olurken o da geri kalmis bir ülkenin hükümetini ele geçirir, orada kendisininki disinda bir doktrin ögretilmesinin yasalara aykiri sayilmasini saglardi; böylece doktrini de kimsenin anlamadigi gizemli bir dogmaya dönüsürdü.

En sonunda doktrinin dogru veya yanlis oldugu, yaninda ve karsisinda toplanan yeni kanitlarla degil, savas alanlarinda saptanirdi. Bu yöntem William James'in, „inanma arzusu" kavraminin mantiksal bir sonucudur. Gerekli olan ise inanma arzusu degil, tam tersi olan ögrenme arzusudur.

Eger rasyonel kusku kosulunun iyi bir sey oldugu kabul ediliyorsa, dünyada bu kadar çok irrasyonel kesinligin var olma nedenlerinin arastirilmasi büyük önem kazanir. Bu kesinligin büyük kismi, normal insanda var olan irrasyonellikten ve safdillilikten kaynaklanir. Ancak dogustan var olan bu zihinsel ilk-günah tohumu baska faktörlerce de beslenip gelistirilir. Bu faktörlerden üçü içlerinde en etkili olanlaridir: egitim, propaganda, ekonomik baski.

(1) Egitim. Gelismis bütün ülkelerde ilk ögretim devletin sorumlulugundadir. Ögretilenlerden bazilarinin dogru olmadigi, onlari düzenleyen yetkililerce de bilinir. Yine birçogunun yanlis oldugu, en azindan kusku götürür oldugu, önyargisiz herkes tarafindan bilinir. Tarih egitimini ele alalim. Tarih ders kitaplarinda her ulus yalnizca kendini yüceltmeyi

amaçlar. Bir kimse kendi yasam öyküsünü yazarsa, ondan biraz alçakgönüllü olmasi beklenir; ama bir ulus kendi yasamini yazarken, övüncün ve asiri kendini begenmisligin artik siniri yoktur. Benim çocuklugumda okul kitaplari Fransizlarin fesat, Almanlarin erdemli oldugunu ögretirdi; simdi tam tersini ögretiyorlar. Her iki durumda da gerçege en ufak bir saygi gösterilmemektedir. Waterloo Savasi hakkindaki Alman kitaplarinda, Wellington'un (Wellington Dükü (1769-1852): Napolyon'a karsi yapilan Waterloo Savasi'nda Ingiliz komutan, general; daha sonra basbakan. (Ç.N.)) savasi hemen hemen kaybettigi bir sirada Blücher'in (Gebhard Leberecht von Blücher (1742-1819): Waterloo Savasinda Prusyali general. (Ç.N.)) gelip durumu kurtardigi anlatilir; Ingiliz kitaplarinda da Blücher'in pek önemli bir rol oynamadigi. Bu Ingiliz ve Alman kitaplarinin yazarlari gerçegi söylemediklerini kendileri de bilirler. Amerikan okul kitaplari eskiden asiri derecede Ingiliz karsitiydilar; savastan bu yana ayni ölçüde Ingiliz yanlisi oldular.

Her iki durumda da amaçlanan sey gerçek degildi. Baslangiçta oldugu gibi simdilerde de amaç Birlesik Amerika'da karisik kökenli göçmen çocuklari kütlesini "iyi Amerikali"ya dönüstürmek olmustur. Bir "iyi Alman" veya bir "iyi Japon" gibi, bir "iyi Amerikali"nin da daha çok kötü bir insan olmasi gerektigi kimsenin aklina gelmez. "Iyi Amerikali" dünyadaki en güzel ülkenin Amerika oldugu ve her kavgada coskuyla desteklenmesi gerektigi inanciyla sisirilmis bir kadin ya da bir erkektir. Bu önermelerin dogru olmasi da pekala olasidir; o zaman rasyonel hiç kimse ona karsi gelmez. Ancak, eger dogru iseler yalniz Amerika'da degil her yerde ögretilmelidirler. Bu tür önermelere, yücelttikleri ülkeler disinda hiçbir yerde inanilmamasi kusku uyandirici bir durumdur. Bu arada, bütün ülkelerde devlet mekanizmalari savunmasiz çocuklarin böyle saçma önermelere inandirilmasi yolunda isletilmektedir. Bunun sonucu, bu çocuklari dogruluk ve hak ugruna savastiklari sanisiyla, sinsi çikarlari korumak ugruna ölmeyi göze almaya hazir yapmaktir.

Bu da egitimi gerçek bilgi vermek yerine, insanlarin efendilerinin arzularina boyun egmesini saglayacak sekilde düzenlemenin sayisiz yollarindan birisidir. Ilkokullarda inceden inceye düzenlenen bir kandirmaca sistemi olmadan, demokrasinin kamuflajini korumak olanaksiz olurdu.

Egitim konusunu bitirmeden önce Amerika'dan bir örnek daha verecegim. -Amerika'nin öteki

ülkelerden daha kötü olmasi nedeniyle degil; onun, en çagdas ülke olmasi ve oradaki tehlikelerin hafiflemek yerine agirlasma egilimi göstermeleri nedeniyle. New York eyaletinde, tümüyle özel sermaye ile desteklense bile, eyalet izni alinmadan okul açilamaz. Yeni çikan bir yasa “is basindaki hükümetlerin kuvvet, siddet veya yasal olmayan yollar ile düsürülmesini ögütleyen doktrinlerin ögretilmesine egitim programlari içinde yer verdigi anlasilan” hiç bir okula bu iznin verilmemesini hükme baglamistir. The New Republic dergisi, is basindaki hükümet derken, su veya bu hükümet diye bir sinirlama yapilmadigina dikkat çekmektedir. Bu nedenle, savas sirasinda Kaiser hükümetinin güç kullanarak devrilmesini veya, daha sonra, Sovyet hükümetine karsi Kolchak ve Denikin’in desteklenmesini ögreten doktrin de, bu yasaya göre, illegal olacaktir. Bu tür sonuçlar, kuskusuz, amaçlanmamis, sadece kötü kaleme alinma yüzünden ortaya çikmisti.

Gerçekte neyin amaçlanmis oldugu, devlet okullarindaki ögretmenlerle ilgili olarak ayni dönemde çikarilan bir baska yasadan anlasilmaktadir. Bu yasa devlet okullarinda ögretmenlik yapmak için gerekli olan izin belgelerinin yalnizca “eyalet ve Birlesik Devletler hükümetlerine sadik ve itaatkar” olduklarini tatmin edici bir sekilde kanitlayan” kisilere verilecegini; nerede ve ne kosulla olursa olsun “eyaletin ya da Birlesik Devletler’in hükümet seklinden farkli bir hükümet seklini” savunanlara verilmeyecegini hükme baglamaktadir. The New Republic dergisinde yer alan alintiya göre, bu yasalari hazirlayan komite “simdiki sosyal sistemi onaylamayan ögretmenin ise devam etmemesi” ve “sosyal degisiklik teorilerine karsi koymaya amade olmayan kimselere, genç ve yasli insanlari vatandaslik sorumluluguna hazirlama görevinin emanet edilmemesi” kuralini koymustur.

Demek oluyor ki, New York eyaletinin bu yasasina göre, ne Isa ne de George Washington, ahlaki yönden uygun kimselerdir. Isa New York’a gidip “Küçük çocuklarin bana gelmesine izin verin,” deseydi New York Okullar Yönetim Kurulu baskanindan su yaniti alirdi: “Bayim, sosyal degisim teorilerine karsi koymaya istekli oldugunuzun hiçbir kanitini göremiyorum. Üstelik bana söylendigine göre siz, kendi deyiminizle, semavi krallik diye bir seyi savunuyormussunuz. Halbuki, Tanri’ya sükürler olsun, bu ülke bir cumhuriyettir. Görülüyor ki sizin semavi kiralliginizin hükümet sekli New York eyaletininkinden esasli sekilde farklidir. Bu nedenle, hiçbir çocugun size gelmesine izin verilemez.” Eger baskan böyle bir yanit vermekte kusur ederse, yasanin

uygulanmasindan sorumlu bir görevli olarak, görevini yerine getirmemis olurdu.

Bu tür yasalarin etkileri çok ciddidir. New York eyaletindeki hükümet sekli ve sosyal sistemin bu gezegende var olmus olanlarinin en iyisi oldugunu kabul etsek bile, her ikisinin de daha iyi hale gelmesi olanakli olabilir. Çok asikar olan bu savi kabul eden bir kisinin bir eyalet okulunda ögretim yapmasi yasal olarak olanaksizdir. Görüldügü gibi, yasa ögretmenlerin ya iki yüzlü, ya da aptal olmalarini emretmektedir. New York yasasi otoritenin tek bir örgüt elinde toplanmasinin giderek artmakta olan tehlikesine bir örnek olusturmaktadir; bu örgütün bir devlet, bir vakif ya da bir vakiflar federasyonu olmasi farketmez. Egitim konusunda otorite, benimsemedigi doktrinlerin gençlerce duyulmasini engelleyebilen devletin elindedir. Demokratik bir devletin halktan pek farki olmadigini düsünen kisilerin hala var oldugunu saniyorum. Ancak bu bir hayalden baska bir sey degildir.

Devlet degisik amaçlarla bir araya gelmis olan ve statüko korundugu sürece iyi bir gelir elde eden çesitli görevlilerden olusan bir topluluktur. Statükoda isteyebilecekleri tek degisiklik bürokrasinin genislemesi ve gücünün artmasidir. Bu nedenle, örnegin savaslarin yarattigi heyecani firsat bilip, kendilerine karsi gelenleri açliga mahkum etme hakki da dahil olmak üzere, emirleri altindaki kimseler üzerinde engizisyon benzeri güçler elde etmeleri dogaldir. Zihinsel konularda, örnegin egitimde, bu durum bir felakettir; gelisme, özgürlük ve entellektüel girisim olanaklarini kökünden yok eder. Bütün bunlar ilkögretimi tümüyle tek bir örgütün idaresine birakmanin dogal sonucudur.

Dinsel hosgörüye, bir ölçüde erisilmistir; çünkü artik insanlar dini eskiden sanildigi kadar önemli bulmamaya baslamislardir. Bir zamanlar dinin isgal ettigi yeri alan politika ve ekonomi alanlarinda gittikçe artan, ve su veya bu parti ile sinirli olmayan bir cezalandirma egilimi basgöstermistir. Rusya'da düsünceye yapilan baski bütün kapitalist ülkelerdekinden çok daha agirdir.

Petersburg'da, daha sonralari yoksulluktan ölen ünlü Rus ozani Alexander Block ile tanismistim. Bolsevikler onun estetik dersleri vermesine izin vermislerdi; ancak konuyu "Marx'çi bakis açisindan" ögretmesi kosulundan sikayet ediyordu.

Ritm teorisinin Markisizmle olan bir bagintisini bulmakta zorlaniyordu; yine de, açliktan ölmemek için, elinden geleni yapmaya çalismisti. Dogal olarak, bolseviklerin iktidara gelmesini izleyen uzun yillar boyunca rejimlerinin temelini olusturan dogmalari herhangi bir sekilde elestiren bir sey yayinlamak olanaksizdi.

Amerika ve Rusya örnekleri, varmakta oldugumuz sonucu bize açikça göstermektedir: insanlar politikanin önemi hakkindaki simdiki fanatik inançlarini devam ettirdikleri sürece, politik konularda özgür düsünce olanaksizdir; Rusya'da oldugu gibi, özgürlük kisitlamasinin bütün öteki alanlara yayilma tehlikesi çok büyüktür. Bizi bu felaketten ancak bir ölçüde politik kuskuculuk kurtarabilir.

Egitimden sorumlu bürokratlarin gençlerin egitilmesini arzuladiklari sanilmamalidir. Tersine, onlarin sorunlari, zihinsel yetenek kazandirmaksizin, sadece bilgi aktarmaktir. Egitimin iki amaci olmalidir: birincisi okuma-yazma, dil bilgisi, matematik gibi alanlarda kesin bilgiler vermek; ikincisi de, kendi baslarina bilgi edinmeye ve saglikli degerlendirme yapmaya olanak veren zihinsel aliskanliklar kazandirmaktir. Bunlardan birincisine bilgi, ikincisine de zeka (intelligence) diyebiliriz. Bilginin gerek teorik gerek pratik yararliligi, bilinen birseydir.

Okumus bir halk olmadan modern devlet olanaksizdir. Ancak, zekanin sadece teorik yarari oldugu, pratik bir yarari olmadigi kabul edilmektedir. Siradan kisilerin kendi baslarina düsünmeleri istenmez; çünkü düsünen insanlari yönetmek güçtür; yönetimde sorunlar çikarirlar. Platon'un deyisiyle, yalniz yöneticiler düsünmeli, geri kalanlar sadece itaat etmeli, koyun sürüsü gibi liderlerini izlemelidirler. Bu doktrin, siyasal demokrasinin kabulünden sonra da, çogu kez bilinç-disinda varligini sürdürmüs ve bütün ulusal egitim sistemlerini temelden sarsmistir.

Zekayi gelistirmeden bilgi vermeyi en iyi basaran ülke çagdas uygarliga son katilan ülke olan Japonya'dir. Japonya'daki ilkögretimin egitim açisindan övgüye deger oldugu söylenir. Ancak, bilgi vermenin yanisira, Mikado'ya tapmayi ögretmek gibi bir baska amaci daha vardir; bu da, günümüzde çagdaslasma öncesi Japonyasinda oldugundan çok daha güçlü bir itikattir. Böylece, okullar ayni zamanda hem bilgi vermek hem de bos-inani gelistirmek için kullanilmis olmaktadir. Biz Mikado'ya tapmaya pek hevesli olmadigimiz için, Japon egitiminde nelerin abes oldugunu açikça görebiliyoruz. Bizim ulusal bos-

inanlarimiz bize dogal ve akla uygun geliyor. Bu nedenle onlari Japon bos-inanini degerlendirdigimiz gibi degerlendirmiyoruz. Fakat, dünyayi dolasmis bir Japon, bizim okullarimizda, Mikado'nun tanri oldugu inanci kadar akla ters düsen bos-inanlar ögretildigini söylerse, sanirim yerinde bir gözlem yapmis olur.

Ben simdilik bu duruma çare aramiyorum; sadece hastaliga bir tani koymak istiyorum. Egitimin, rasyonalizmin ve düsünce özgürlügünün önündeki baslica engellerden biri olmasi gibi paradoksal bir durumla karsi karsiyayiz. Bu durum, temel olarak devletin egitim tekelini elinde tutmasi yüzünden ortaya çikmaktadir; ancak bu yegane neden degildir.

(2) Propaganda. Bizim egitim sistemimiz okuyabilen, ancak çogunlukla olaylari degerlendirmeyi ve bagimsiz bir görüs edinmeyi beceremeyen gençler yetistirir. Daha sonra, bu genç insanlar, yasamlari süresince, onlari her türlü saçma önermelere inandirmaya yönelik ifadelerin saldirisina ugrarlar. Örnegin Blanks'in haplari her türlü hastaligi iyilestirir; Spitzbergen adalari sicak ve verimlidir; Almanlar ölülerin cesetlerini yerler. Günümüz politikacilari ve hükümetleri tarafindan uygulandigi sekliyle propaganda sanati reklamcilik sanatindan türemistir. Psikoloji bilimi reklamcilara çok sey borçludur. Bir insanin, kendi mallarinin kusursuz oldugunu israrla dile getirmekle birçok kisiyi onlarin kusursuz olduguna ikna etmesi, eskiden psikologlarca pek olanakli sayilmazdi. Ancak, deneyimler onlarin bu konuda yanildiklarini ortaya koymaktadir.

Halkin topluca bulundugu bir yerde ayaga kalkip dünyadaki en alçakgönüllü insan oldugumu bir kez söylesem herkes bana güler. Ama yeterince para bulabilirsem, ve bu sözleri bütün otobüslerde tekrarlar, demiryollari boyunca pankartlara geçirirsem; insanlar, çok geçmeden, benim reklamdan anormal sekilde kaçinan bir kimse olduguma inanmaya baslarlar. Küçük bir dükkan sahibine “Karsidaki rakibine dikkat et: senin müsterilerini çeliyor. Dükkandan çikip yolun ortasinda dursan ve o seni vurmadan sen onu vurmaya çalissan iyi olmaz mi?” desem, dükkan sahibi benim deli oldugumu düsünür. Fakat ayni sözleri devlet bando esliginde israrla söylerse küçük dükkan sahipleri gayrete gelirler; sonra da, islerinin bozuldugunu farkedip sasirirlar.

Reklamcilarca basarili oldugu saptanmis yöntemlerle yapilan propaganda, simdilerde, bütün gelismis ülkelerin yönetimlerince benimsenen yöntemlerden biri haline gelmistir; buna, özellikle de

demokratik yollarla kamuoyu olusturulmasinda basvurulur.

Propagandanin, simdi uygulandigi sekliyle, birbirinden çok farkli iki kötülügü vardir. Bir kere, ciddi kanitlar öne sürmekten çok, inançlarimizin irrasyonel kaynaklarini harekete geçirir. Ikinci olarak da, para veya güç kullanarak en çok reklam yapana haksiz bir üstünlük saglar. Bana gelince, ben propagandanin mantiktan çok duygulara hitap ettigi konusunun gereginden çok abartildigini saniyorum. Duygu ve mantik arasindaki çizgi bazilarinin düsündügü kadar kesin degildir. Dahasi, kurnaz bir adam, benimsenme olanagi gördügü herhangi bir konuda, o konu lehinde yeterince rasyonel olan kanitlar bulabilir.

Gerçek yasamda karsilasilan herhangi bir sorunda, lehte ve aleyhte geçerli argümanlar her zaman öne sürülebilir. Gerçegin göz göre göre saptirilmasina hakli olarak karsi gelmek olanaklidir; ancak gerçegin saptirilmasina her zaman gerek de olmayabilir. “Pears sabunu’ sözcükleri, hiçbirsey iddia etmedikleri halde insanlarin bu sabunu satin almalarina neden olmaktadir. Eger bu sözcüklerin yazildigi yerlere onlarin yerine “Isçi Partisi” yazilsa, ilan parti lehine hiçbir iddiada bulunmadigi halde, milyonlarca insan Isçi Partisine oy vermeye yönelir. Bir anlasmazliktaki karsit taraflar, ünlü mantikçilardan olusan bir komite tarafindan uygun ve dogru olduklari saptanan deyimler kullanmaya yasa emriyle zorlansalar bile, propagandanin günümüzde uygulandigi sekliyle ortaya çikan temel sakinca yine de var olurdu. Böyle bir yasanin oldugunu ve ayni ölçüde geçerli önerileri ileri süren iki partiden birinin propaganda giderleri için bir milyon sterlini, ötekinin de yüz bin sterlini oldugunu varsayalim. Daha zengin olan partinin lehindeki kanitlarin yoksul olan partinin lehine olanlara göre daha genis bir kütle tarafindan duyulacagi açiktir. Bu nedenle de kazanan, zengin parti olacaktir. Dogaldir ki, partilerden birisi iktidarda ise bu durum daha da belirgin olur. Rusya’da propaganda hemen tümüyle devlet tekelindedir; ama bu gerekli de degildir. Eger olaganüstü kötü bir durum yoksa, rakiplerine karsi sahip oldugu avantaj onun kazanmasi için genellikle yeterlidir.

Propagandaya yapilan itirazlar sadece onun, insanlarin irrasyonel düsüncelerine seslenmesine degil, daha çok, zenginlere ve güçlülere haksiz avantajlar saglamasina yöneliktir. Eger gerçek düsünce özgürlügü var olacaksa, degisik görüsler arasinda firsat esitliginin olmasi da zorunludur; fikirler arasi firsat esitligi de ancak bu amaca yönelik titiz

yasalarla elde edilebilir. Bu yasalarin çikmasini beklemek için ise akla uygun hiçbir neden yoktur. Çare, öncelikle böyle yasalarda degil, daha iyi bir egitim ve daha kuskucu bir kamuoyunda aranmalidir. Simdilik çareler üzerinde durmak istemiyorum.

(3) Ekonomik Baski. Düsünce özgürlügü önündeki bu engelin bazi yönlerini daha önce ele almistim. Simdi, bu konuyu, önleyici önlemler alinmadigi takdirde gittikçe büyüyen bir tehlike olarak, daha genel hatlariyla ele almak istiyorum. Düsünce özgürlügüne karsi ekonomik baski uygulamanin en çarpici örnegi Rusya'dir.

Rusya'da, çalisma anlasmasi öncesinde devlet, düsüncelerini begenmedigi kisileri açliga mahkum edebilirdi; ve etti de, örnegin Kropotkin'i. (Rus cografyacisi; anarsist) Ancak bu konuda Rusya öbür ülkelerden sadece biraz daha baskindir. Fransa'da Dreyfus (Alfred Dreyfus (1859-1935): Vatana ihanet suçuyla önce mahkum olan, sonra serbest birakilip haklari geri verilen Fransiz subay. (Ç.N)) davasi sirasinda herhangi bir ögretmen baslangiçta Dreyfus yanlisi, isin sonunda da karsiti ise isinden olabilirdi. Günümüz Amerikasinda Standard Petrol Sirketi'ni elestiren bir üniversite profesörünün, ne denli ünlü olursa olsun, is bulabilecegini pek sanmam. Çünkü bütün üniversite rektörleri Mr. Rockefeller'den ya mali destek alir ya da almayi umar. Amerika'nin her yerinde sosyalistler damgalanmistir ve çok yetenekli degillerse, is bulmalari son derece güçtür.

Sanayilesmenin iyice gelismis oldugu yerlerde kendini gösteren, tröstlerin ve tekellerin bütün is kollarini kontrol etme egilimi isverenlerin sayica azalmasina yol açmaktadir. Sonuçta, büyük sirketlere boyun egmeyen kisilerin açliga sürüklenmesini saglayan gizli kara-defterler tutmak gittikçe kolaylasmaktadir. Tekellerin güçlenmesi Rusya'daki devlet sosyalizmine iliskin kötülüklerin birçogunu Amerika'da da ortaya çikarmaktadir. Tek isverenin devlet veya bir tröst olmasi kisinin özgürlügü açisindan bir fark yaratmaz.

Sanayilesmede en ileri ülke olan Amerika'da ve kosullari Amerika'dakilere benzer olan öteki ülkelerde ise biraz daha az ölçüde olmak üzere, siradan bir vatandas, eger geçimini saglamak istiyorsa bazi büyük adamlarin düsmanligini kazanmaktan kaçinmalidir. Bu büyük adamlarin dinsel, siyasal, ahlaki- bazi görüsleri vardir ve kendi çalisanlarinin bunlari kabul etmelerini, en azindan kabul etmis görünmelerini beklerler. Hiristiyanligi açikça inkar eden, veya evlilik yasalarinin

biraz yumusatilmasi gerektigine inanan, ya da büyük sirketlerin sahip olduklari güce karsi olan bir kisi için Amerika, eger çok ünlü bir yazar degilse, hiç de huzurlu bir ülke degildir.

Ekonomik örgütlenmenin uygulamada tekellesme noktasina vardigi bütün ülkelerde, düsünce özgürlügü üzerinde ayni kisitlamalarin ortaya çikmasi kaçinilmazdir. Bu nedenle, gelisen dünyamizda özgürlüklerin korunmasi, serbest rekabetin gerçekten var oldugu ondokuzuncu yüzyila göre çok daha güçtür. Aklin özgürlügüne önem veren herkesin bu durumla tam olarak ve içtenlikle yüzlesmesi; sanayilesme henüz baslangiç çagindayken yeterli olan önlemlerin artik geçersiz oldugunu anlamasi gerekir. Iki basit ilke, benimsendikleri takdirde, hemen hemen bütün sosyal sorunlari çözebilir. Birincisine göre egitimin amaçlarindan biri, insanlara, sadece dogru olduklarina dair bazi mantiksal nedenler bulunan önermelere inanmalarini ögretmek olmalidir. Ikincisi de, bir ise adam alinirken, sadece, o ise uygun olup olmadigina bakilmasi gerekliligidir.

Bunlardan önce ikincisini ele alalim: bir kimseye bir görev verilirken, ya da o kisi bir ise alinirken onun dinsel, siyasal, ve ahlaki düsüncelerini dikkate alma aliskanligi, insanlara fikirlerinden dolayi zulmetmenin çagdas biçimidir; sonunda da Engizisyon kadar etkili olabilir. Eski özgürlükler, yasal olarak var olsalar da hiçbir ise yaramazlar. Eger uygulamada bazi fikirler insani açliga mahkum ediyorsa, bu fikirlerinin yasalarca cezalandirilmamalari pek zayif bir tesellidir. Ingiltere Kilisesi’ne bagli olmayan veya politikada alisilagelmisin biraz disinda kalan fikirlere sahip insanlarin açliktan ölmelerine karsi toplumda, bir ölçüde duyarlik vardir.

Ancak ateistlerin, Mormonlarin, (1830’da Amerika’da kurulmus bir dinsel örgütün üyeleri. (Ç.N.)) asiri komünistlerin, serbest aski savunan kisilerin toplumdan dislanmasina karsi toplumsal bir duyarlik yok gibidir. Böyle kisilerin zararli olduklari, onlari ise almamanin dogal oldugu kabul edilir. Ileri derecede sanayilesmis bir ülkede, böyle bir tutumun çok etkili bir zulüm olusturdugunu insanlar henüz pek farketmemektedirler.

Bu tehlike yeterince anlasilirsa kamuoyunun harekete geçirilmesi, bir kimsenin ise alinmasinda onun inançlarinin dikkate alinmamasi saglanabilir. Azinliklarin korunmasinin yasamsal önemi vardir. Kurallara en bagli olanlarimiz bile birgün kendilerini azinlikta bulabilirler. O nedenle, çogunlugun zulmünün

sinirlanmasinda hepimizin yarari vardir. Kamuoyundan baska hiçbir sey bu sorunu çözemez. Sosyalizm sorunu biraz daha belirgin hale getirir; çünkü, ender de olsa, bazi isverenlerce saglanabilen firsatlar sosyalizmde söz konusu degildir. Sanayi isletmelerinde gerçeklestirilen her büyüme, bagimsiz isveren sayisini azalttigindan, durumu daha da kötülestirir. Bu konuda dinsel hosgörü için verilen savasla ayni türden bir savas verilmelidir. Fikirlerdeki sivriliklerin azalmasi bu savasta da, öncekinde oldugu gibi, belirleyici etken olabilir. Insanlar katolikligin veya protestanligin mutlak dogru olduguna inanirlarken onlar ugruna zulüm yapmaktan kaçinmamislardir.

Insanlar, bulunduklari çagda geçerli olan inanlarin dogrulugundan kuskulanmadiklari sürece, onlar ugruna zulüm de yaparlar. Hosgörülü olmak için, teoride olmasa da, uygulamada bir ölçüde kusku gereklidir. Bu da bizi egitimin amaçlari hakkindaki ikinci ilkeye götürür.

Eger dünyada hosgörü olacaksa, okullarda ögretilmesi gereken seylerden biri de, kanitlari degerlendirme aliskanligi, dogru olduklarina dair bir kanit bulunmayan önermeleri oldugu gibi kabul etmeme aliskanligi olmalidir. Örnegin, gazete okuma sanati ögretilmelidir. Ögretmen, yillar önce geçmis ve politik tartismalara yol açmis olan bir olayi ele almali; çocuklara önce bir tarafi destekleyen gazetelerde yazilanlari, sonra karsi taraftakileri destekleyenlerin yazdiklarini, en sonra da gerçekten ne olup bittigini tarafsiz bir sekilde aktaran yazilari okumalidir. Deneyimli bir okuyucunun her iki taraftaki önyargili haberlerden gerçekte ne oldugunu nasil çikarabilecegini göstermeli; gazetelerde yazilanlarin az veya çok gerçek disi oldugunu ögrencilerin anlamasini saglamalidir. Bu ögreti sonunda edinilen kuskuculuk, iyi niyetli insanlarin idealist yönlerine seslenen bu türden soytarilarin dalaverelerine karsi, ilerideki yillarda ögrencilere bagisiklik kazandiracaktir.

Tarih de buna benzer bir yöntemle ögretilmelidir. Örnegin, Napolyon'un bütün çarpismalarda perisan ettigi -resmi bültenlere göre Müttefiklerin Paris surlarina dayanmasiyla Paris halkini saskinliga ugratan 1813 ve 1814 seferleri Moniteur'den okutulmalidir. Daha ileri siniflarda, ölümden korkmamayi ögretmek için, çocuklardan Trotsky'nin Lenin'e kaç kez suikast düzenledigini saymalari istenmelidir.

Son olarak da ögrencilere hükümetçe onaylanmis bir tarih kitabi verilmeli; Fransizlarla

yaptigimiz savaslar hakkinda bir Fransiz tarih ders kitabinda neler yazilmis olabilecegini tahmin etmeleri istenmelidir. Bütün bunlar, bazi kisilerin kamu sorumlulugu asilayabilecegini sandigi, basmakalip ahlaki sloganlardan çok daha iyi bir vatandaslik egitimi saglar.

Sanirim, dünyadaki kötülüklerin, akil kullanmamak kadar ahlaki kusurlardan da kaynaklandigini kabul etmek gerekiyor. Ancak insanoglu ahlaki kusurlari giderecek bir yöntemi simdiye kadar bulamamistir; vaazlar ve ögütler eski kötülükler listesine bir de ikiyüzlülügün eklenmesinden baska bir ise yaramamistir. Buna karsilik, akil kullanmak, isinin ehli her egitimcinin bildigi yöntemlerle kolayca gelistirilebilecek bir özelliktir. Bu nedenle, erdemli olmayi ögretecek bir yöntem kesfedilinceye kadar, ilerleme ahlaktan çok aklin gelistirilmesinde aranmalidir. Rasyonalizmin önündeki baslica engellerden biri de kolayca kandirilabilir olmak ve bu anlamdaki bir safliktir; bu da yaygin kandirma yöntemlerinin ögretilmesiyle büyük ölçüde giderilebilir. Günümüzde bu türden saflik eskiye göre çok daha önemli bir illet haline gelmistir ve büyük bir sakincadir. Çünkü egitimin yayginlasmasiyla haber yaymak da çok daha kolaylasmis; demokrasi sayesinde yanlis haberler çikarilmasi iktidardakiler için daha büyük bir önem tasir olmustur. Gazete tirajlarindaki artisin nedeni de budur.

Eger, bu iki ilkenin, yani (1) islerin insanlara yalnizca o isi yapma yetilerine bakilarak verilmesi, (2) egitimin insanlari, kaniti olmayan önermelere inanma aliskanligindan kurtarmayi amaçlamasi ilkelerinin bütün dünyada kabulünün nasil saglanacagi sorulursa, bunun yalnizca aydin bir kamuoyu olusturulmasiyla gerçeklesebilecegini söyleyebilirim. Aydin bir kamuoyu da ancak onun var olmasini isteyenlerin çabalariyla olusturulabilir. Sosyalistlerin öne sürdükleri ekonomik degisikliklerin, söz etmekte oldugumuz sakincalari gidermek konusunda, kendi baslarina etkili olacaklarini sanmiyorum. Kanimca kamuoyu, isverenin, isçisinin is disindaki yasamina karismamasinda israrli olmadigi sürece, politikada ne olursa olsun, ekonomik kalkinma düsünce özgürlügünü daha da zorlastiracaktir. Eger istenirse, egitim özgürlügü, devletin islevini denetleme ve ödenek saglama ile sinirlayarak, denetimi de kesin seylerin ögretimine hasretmekle kolaylikla saglanabilir.

Ancak bugünkü kosullarda bu da, egitimi kilisenin ellerine birakmak demek olur; çünkü, ne yazik ki, onlarin kendi inançlarini ögretme arzusu, özgür-

düsünürlerin kuskularini ögretme arzusundan çok daha kuvvetlidir. Ancak böyle bir uygulama yine de özgür bir ortam yaratir ve eger gerçekten isteniyorsa, açik fikirli bir egitime olanak saglar. Bundan fazlasi da yasalardan beklenmemelidir.

Bu makale boyunca bilimsel bakis açisinin yayginlastirilmasi konusunu savundum. Bu da, bilimsel sonuçlarin bilinmesinden çok farkli birseydir. Bilimsel görüs insanligi yeni bastan sekillendirmeyi olanakli kilar ve bütün sikintilarimiza bir çikis yolu saglar. Makinelesme, zehirli gazlar, çigirtkan basin gibi bilimin getirdigi bazi seyler bütün uygarligimizi yerle bir edecek gibi görünüyor. Bu, bir Marslinin aldirmadan gülümseyerek seyredecegi bir çeliski olabilir; ancak, bizim için bir ölüm-kalim sorunudur. Torunlarimizin daha mutlu bir dünyada mi yasayacaklari, yoksa birbirlerini bilimsel yöntemlerle yokedip insanligin kaderini Papualilara mi birakacaklari, bu sorunun çözümüne baglidir.

## TOPLUM IÇINDE ÖZGÜRLÜK

Topluluklar halinde yasayan insanlar için özgürlük ne ölçüde olanakli ve ne ölçüde arzu edilir bir seydir? Bu genel sorun üzerinde durmak istiyorum.

Konuya tanimlarla baslamak yerinde olacaktir. „Özgürlük" birçok anlamda kullanilan bir sözcüktür; tartismanin yararli olmasi için bunlardan biri üzerinde karar kilmak gerekir.

„Toplum" sözcügü daha az belirsizdir; ancak onun da bir tanimini yapmak fena olmaz. Sözcükleri hosumuza giden anlamlarda kullanmanin iyi bir sey oldugunu sanmiyorum. Örnegin, Hegel ve onun ardillari „gerçek" özgürlügün genelde „ahlak yasasi" olarak adlandirilan polise itaat hakkindan ibaret oldugunu düsünürler. Kuskusuz, polis de kendi üstlerine itaat etmelidir. Ancak, bu tanim bize devletin kendisinin nasil hareket edecegi konusunda yardimci olmuyor. Bu görüsü savunanlar devletin de temelde ve tanimi geregi kusursuz oldugunu ileri sürerler. Bu anlayis, demokrasinin var oldugu ve hükümet seklinin siyasal partilere dayandigi ülkelere uygun düsmüyor. Çünkü böyle ülkelerde ulusun belki yarisi hükümetin kötü oldugu kanisindadir. Öyleyse, özgürlük yerine „gerçek" özgürlügü koyarak isin içinden çikamayiz.

Özgürlük, en soyut anlamiyla, isteklerin gerçeklesmesini önleyen dis engellerin yoklugu demektir. Bu soyut anlamda, gücü en üst düzeye çikararak, veya istekleri en alt düzeye indirerek özgürlük artirilabilir. Birkaç gün yasayip sonra da soguktan ölen bir böcek bu tanima göre tam özgür sayilabilir. Soguk onun isteklerini degistirebilecegi için, olanaksizi basarmak gibi bir istegi bir an bile olmayacaktir. Bu tür bir özgürlüge kavusmak insanlar için de olanaklidir. Sonradan komünizmi benimseyip Kizil Ordu'da Komiser olan genç bir Rus aristokrat bana Ingilizlerin Ruslar gibi fiziksel bir deli-gömlegine gerekleri olmadigini; çünkü onlara zihinsel bir deli-gömlegi giydirilmis bulundugunu, ruhlarinin eli kolu bagli oldugunu söylemisti.

Galiba bunda bir gerçek payi var. Dostoyevsky'nin konu aldigi kisiler, kuskusuz, gerçek Ruslara tami tamina benzemezler. Ancak onlar sadece bir Rusun yaratabilecegi kisilerdir; her türlü garip ve siddetli isteklere sahiptirler, normal bir Ingiliz ise bunlardan bagimsizdir -en azindan bilinçli yasaminda. Herkesin birbirini bogazlamak istedigi bir toplumun daha barisçil istekleri olan bir toplum kadar özgür olamayacagi ortadadir. O halde, istekleri

degistirmekle de güç artisi kadar özgürlük artisi saglanabilir. Bu görüsler siyasal düsüncenin her zaman karsilayamadigi bir gereksinime, yani „psikolojik dinamikler“ denilebilecek bir gereksinime isaret ediyor. Politikada, insan dogasi hep dis kosullarin ona uydurulmasi gereken bir baslangiç noktasi olarak kabul edilegelmistir. Gerçekte ise, dis kosullar insan dogasini degistirir; karsilikli etkilesim ile aralarinda bir uyum saglamaya çalisilir. Bir ortamdan alinip birdenbire bir baska ortama konulan bir kimse özgür degildir. Ama bu yeni ortam, ona alismis olanlara özgürlükler saglayabilir. Bu nedenle, özgürlük konusunu, degisen ortamla birlikte isteklerin de degisebilecegini hesaba katmadan ele alamayiz.

Bu durum, bu özgürlüge ulasmayi bazen daha da güçlestirir. Çünkü yeni bir ortam, eski istekleri gerçeklestirse bile, karsilanmasi olanaksiz yeni isteklere yol açabilir. Birçok yeni gereksinime yol açan sanayilesmenin dogurdugu psikolojik etkiler bu olasiliga örnektir. Kisi bir otomobil alamadigi için hosnutsuz olabilir; yakinda hepimiz birer özel uçagimiz olmasini isteyecegiz. Kisi bilinç-disi isteklerden dolayi da hosnutsuz olabilir. Örnegin Amerikalilarin da dinlenmeye gereksinimleri vardir; ama onlar bunun farkinda degildirler. Bu durumun, Amerika’daki suç dalgasinin önemli bir nedeni oldugu kanisindayim.

Insanlarin özlemleri degisir nitelikte olsa da, evrensel diyebilecegimiz bazi temel gereksinimler vardir: yemek, içmek, saglik, giyinme, barinma, seks ve çocuk sahibi olma bunlarin baslicalaridir. Giyinme ve barinma sicak iklimlerde mutlaka gerekli degildir; ancak tropik bölgeler disindaki yerlerde listeye alinmalidirlar. Özgürlük baska seyler de içerse bile, özgürlük için zorunlu olan bu listedekilerin birinden yoksun olan kisi kesinlikle özgür degildir.

Bu da bizi “toplum”un tanimina götürüyor. Yukarida sözü edilen asgari özgürlügün toplum içinde yasayan bir insan için, bir Robinson Crusoe’dan daha iyi bir sekilde saglanabilecegi açiktir. Gerçekten, cinsellik ve çocuk sahibi olmak temelde toplumsal olaylardir. “Toplum” bazi ortak amaçlar için isbirligi yapan bireylerin toplulugu olarak tanimlanabilir. Insanlar açisindan en ilkel toplumsal grup ailedir. Ekonomik toplumsal gruplar oldukça eskidir; savasta isbirligi içinde olan gruplar pek o kadar ilkel sayilmaz. Ekonomi ve savas, çagdas dünyada toplumsal birlesmenin baslica nedenleridir. Aile veya kabileden daha büyük toplumsal birimler sayesinde hemen hepimiz fiziksel gereksinimlerimizi daha iyi karsilayabiliyoruz.

Toplum bu anlamda özgürlügü artirmistir. Örgütlü devletin düsmanlarimizca öldürülmemiz olasiligini azalttigi da düsünülür; ancak bu kusku götürür bir konudur.

Bir insanin isteklerini bir baslangiç noktasi olarak alirsak, yani psikolojik dinamikleri gözardi edersek, onun özgürlügüne karsi olan engellerin iki tür oldugunu görürüz: fiziksel ve toplumsal. Çok basit bir örnek alalim: Toprak insanlarin yasamasi için yeterli miktarda ürün vermeyebilir; ya da öbür insanlar onlarin yiyecek bulmalarina engel olabilir. Toplum özgürlük önündeki bu fiziksel engelleri azaltir; buna karsi toplumsal engeller koyar. Ancak burada toplumun isteklerimiz üzerinde yaptigi etkileri dikkate almazsak yanilgiya düseriz. Karincalarin ve arilarin, her ne kadar örgütlenmis toplumlarda yasiyorlarsa da, toplumsal görevleri olan eylemleri her zaman kendiliginden gerçeklestirdikleri varsayilabilir. Ayni sey sürü halinde yasayan üst türden hayvanlarin çogu için geçerlidir. Rivers'a göre Melanesia yerlileri için de geçerlidir. Bu durum büyük ölçüde kolay-etki-altinda-kalma ile, ve az çok ipnotizma olayina benzeyen etkenler ile bagintiliymis gibi görünüyor.

Bu yapidaki insanlar özgürlüklerini yitirmeden isbirligine girebilirler; yasalara da pek gerek duymazlar. Tuhaftir ki, yerlilerden çok daha ileri toplumsal örgütlenmeye sahip olduklari halde, uygar insanlar içgüdüsel eylemlerinde daha az toplumsal davranmaktadirlar. Toplumun onlarin eylemleri üzerindeki etkisi yerlilerde oldugundan çok daha yüzeyseldir. Özgürlük sorununu tartismalarinin nedeni de budur.

En uygar toplumlarda bile toplumsal isbirliginin içgüdüsel bir nedeni oldugunu yadsimiyorum. Insanlar komsulari gibi olmak, onlar tarafindan sevilmek isterler; taklit ederler ve etki altinda kalarak yaygin olan davranis tarzlarini onlar da benimserler. Bununla beraber, insanlarin uygarlik düzeyi yükseldikçe bu etkenlerin gücü azaliyor gibi. Söz konusu etkenler okul çocuklarinda büyüklerde oldugundan çok daha güçlüdürler; genellikle de zeka düzeyi en düsük olanlar üzerinde en büyük güce sahiptirler. Toplumsal isbirligi, sürü içgüdüsü diye adlandirilan sey yerine, bu isbirliginin yararlarinin kavranmasina gittikçe daha çok bagli olmaktadir. Ilkel yerliler arasinda kisisel özgürlük sorunu yoktur; çünkü öyle bir gereksinimleri yoktur. Bu sorun uygar insanlar için vardir ve uygarlik arttikça sorun da daha acil bir hal almaktadir. Özgürlük önündeki fiziksel engellerden kurtulmada devletin yardimci olabileceginin giderek açiklik kazanmasina

paralel olarak, insanlarin yasamlarini düzenlemede devletin oynadigi rol de sürekli artmaktadir. Uygarlasmayi durdurmadigimiz sürece, toplum içinde özgürlük sorununun daha da agirlasmasi olasidir.

Yalnizca devleti küçültmekle özgürlügün artirilamayacagi ortadadir. Bir kimsenin istekleri çogu zaman bir baskasininkiyle bagdasmaz; anarsi güçlü için özgürlük, zayif için de kölelik demektir. Devlet olmasaydi açlik ve çocuk ölümleri nüfus artisini önler, dünya nüfusu simdikinin onda biri kadar bile olamazdi. Bu da uygar toplumlarda normal zamanlarda var olan toplumsal köleligin en kötüsünden çok daha vahim olan fiziksel köleligi getirmek demek olurdu. Üzerinde durmamiz gereken sorun devletten nasil kurtulunacagi degil, onun yararlarinin, özgürlükleri en az zedeleyecek sekilde nasil güvenceye alinabilecegidir. Bu da fiziksel ve toplumsal özgürlükler arasinda bir denge saglamak demektir. Daha yalin olarak ifade edersek: daha iyi beslenme ve saglik için ne ölçüde devlet baskisini göze almaliyiz?

Bu sorunun yaniti, uygulamada, çok basit olan bir baska soruya dönüsür: Saglik ve yiyecege biz mi sahip olacagiz, yoksa bir baskasi mi? Kusatma altindaki 1917 Ingilteresindeki halkin ne ölçüde olursa olsun devlet baskisina razi olduklari görülür. Çünkü bunun herkesin yararina oldugu ortadaydi. Ancak bir kimse devlet baskisi altinda kalir, yiyecek de bir baskasina giderse soru çok degisik bir görünüm alir. Bu da bizi kapitalizm ile sosyalizm arasindaki tartismalara götürür. Kapitalizmi savunanlar hep liberalizmin kutsal ilkelerini öne sürerler; bunlar da su düsturda ifadesini bulur: Sanslilar Sanssizlara zulüm yapmaktan alikonulmamalidir.

Bu düstura dayanan laissez-faire (birakiniz yapsinlar) liberalizmi anarsi ile karistirilmamalidir. Liberalizm sanssizlarin cinayet islemelerini ve silahli ayaklanmalarini önlemek için yasalara sigindi; cesaret edebildigi ölçüde de sendikalasmaya karsi geldi; devletin hareket alanini en aza indirdikten sonra, gerisini de ekonomik güç kullanarak basarmayi amaçladi. Liberalizm isverenin isçisine “açliktan öleceksin” demesine ses çikarmadi; ama bir isçinin “önce sen bir kursunla öleceksin” yanitini hakli bulmadi. Bu iki tehdit arasinda, yasal bilgiçlik taslamak disinda, bir ayirim yapmanin saçmaligi ortadadir. Her ikisi de asgari temel özgürlügü ayni ölçüde ihlal etmektedir; biri ötekinden daha az veya daha çok degil. Bu esitsizlik yalniz ekonomik alanda var olmakla kalmadi. Kocalarin esleri üzerindeki, babalarin çocuklari üzerindeki zorbaligini hakli çikarmak için de

özgürlügün kutsal ilkelerine basvuruldu. Ancak, liberalizmin bu zorbaliklardan birincisini hafifletmeye yöneldigini de eklemek gerekir. Babalarin çocuklari üzerindeki, onlari fabrikalarda çalistirmak seklindeki zorbaligi ise, liberallerin karsi gelmesine ragmen azalmistir.

Bunlar bilinen seylerdir; ben de üzerinde uzun boylu durmayacagim. Simdi su genel soruya geçmek istiyorum: Toplum bir bireye, baska bir bireyin yarari için degil, toplumun yarari için ne ölçüde karismalidir? Ve hangi amaçlar için karismalidir?

Her seyden önce, asgari özgürlüklere sahip olma isteminin, yani yeme, içme, saglik, barinma, giyim, seks ve çocuk sahibi olma özgürlüklerinin, bütün digerlerinden öncelikli oldugunu söylemeliyim. Asgari istemler biyolojik yasami sürdürmek için, yani arkada çocuklar, torunlar birakmak için zorunludur. Öyleyse bu saydiklarima zorunlu olanlar denebilir. Bunlarin ötesinde olanlara da, kosullara göre, rahatlik ya da lüks yasam saglayanlar diyebiliriz. Bir kisinin zorunlu gereksinimleri için baska bir kisinin rahatlik saglayan olanaklardan mahrum edilmesini a priori hakli buldugumu belirtmek isterim. Bu, belli bir toplumda, belli bir zamanda politik bakimdan akillica, ekonomik bakimdan da olanakli olmayabilir; ancak özgürlükler öne sürülerek reddedilemez. Çünkü bir kimsenin zorunlu gereksinimlerinden mahrum edilmek yoluyla özgürlügünü sinirlamak, onu birçok gereksiz sey biriktirmekten alikoyma ile yapilandan çok daha büyük bir sinirlamadir.

Eger kabul edilirse, bu bize çok sey saglar. Örnegin sagligi ele alalim. Belediye seçimlerinde dikkate alinan hususlardan biri kamu sagligi, ana ve çocuk sagligi gibi konulara ne kadar kamu parasi harcanacagidir. Istatistikler bu amaçla yapilan harcamalarin hayat kurtarmada önemli etkisi oldugunu göstermektedir. Londra'nin her ilçesinde varlikli kesimler bir araya gelmis; bu yöndeki harcamalarin artmasini önlemeye, olanak varsa da bir kesintiye gidilmesine çalismislardir. Bu, kendi güzel sofralarinin ve otomobillerinin sefasini sürdürebilmek için binlerce insani ölüme mahkum etmekten çekinmedikleri anlamina gelmektedir.

Basin da hemen tümüyle onlarin kontrolünde oldugundan, kurbanlarinin gerçekleri ögrenmesini önlerler. Psikanalizcilerin çok iyi bildikleri yöntemlerle, kendilerini bile gerçegi ögrenmekten alikoyarlar. Bütün çaglarda bütün aristokrasilerin uyguladigi bu davranista sasilacak bir sey yoktur. Benim tek

söylemek istedigim, eylemlerinin özgürlük gerekçesiyle savunulamayacagidir.

Seks ve çocuk sahibi olma hakkini tartismayacagim. Sadece, bir cinsin digerinden çok fazla oldugu bir ülkede, mevcut kurumlarin bu haklari güvence altina almayi pek düsünmedigini, hiristiyanliktaki asetisizm (din ugruna dünya zevklerinden vazgeçme) geleneginin, insanlari, bu hakki beslenme hakki gibi kabul etmekten ne yazik ki alikoydugunu söylemekle yetinecegim. Insan dogasini tanimaya zamani olmayan politikacilar ise normal kadinlari ve erkekleri etkileyen isteklerden akilalmaz ölçüde habersizdirler. Liderleri biraz psikoloji bilen herhangi bir parti seçimleri silme kazanabilir.

Toplumun, herkesin zorunlu biyolojik gereksinimlerini karsilamak için bireylere müdahalesini bir hak olarak kabul etsem de; bir kisinin, baskasinin zarari pahasina olmadan sahip oldugu seyler konusunda müdahale hakkini kabul edemem. Fikir, bilgi, sanat türü seyleri kastediyorum. Bir toplumdaki çogunlugun bir fikri benimsememesi, onlara, o fikri benimseyenlere müdahale hakkini vermez. Ayni sekilde, toplumun çogunlugu bazi gerçekleri bilmek istemiyorsa, bu, bilmek isteyenleri hapse atma hakkini onlara vermez. Texas'taki aile yasami üzerinde, toplum açisindan çok degerli buldugum, uzun bir kitap yazmis olan bir hanim taniyorum. Ingiliz polisi hiç kimsenin hiçbir sey hakkinda bir sey bilmesini istemez; bu nedenle sözü geçen kitabi posta ile göndermek yasalara aykiridir. Psikanalizcilerin, bastirdiklari bazi gerçekleri su yüzüne çikararak hastalarini çogu kez iyilestirdiklerini hepimiz biliriz. Toplum da bazi bakimlardan bu hastalara benzer; ancak tedaviye izin vermek yerine, bazi tatsiz gerçeklere dikkat çeken doktoru hapse atar. Bu, özgürlüklere müdahalenin en istenmeyen seklidir. Kisisel ahlak kurallarina müdahale konusunda da ayni sey geçerlidir: bir adam iki kadinla, veya bir kadin iki erkekle evlenmek istiyorsa bu onlarin sorunudur; baska hiç kimse kendini bu konuda önlem almakla görevli saymamalidir.

Buraya kadar, özgürlüklere getirilen hakli kilinabilir müdahalelerin hangi sinirlar içinde kalmasi gerektigine iliskin tamamen soyut bazi savlari gözden geçirdik. Simdi de psikolojik yönleri daha agir basan bazi tartismalari ele alacagiz.

Gördügümüz gibi, özgürlügün önündeki engeller iki çesittir: toplumsal ve fiziksel. Ayni ölçüde özgürlük yitimine yol açan sosyal ve fiziksel engellerden sosyal nitelikte olani daha zarar vericidir;

çünkü insanda öfke uyandirir. Bir çocuk bir agaca çikmak ister ve siz de yasaklarsaniz çok öfkelenir. Eger tirmanamayacagini kendisi anlarsa fiziksel olanaksizligi kabullenir. Öfkeyi önlemek için, özü itibariyle zararli olan seylere -bir salgin hastalik sirasinda kiliseye gitmek gibi- izin vermek çogu kez yerinde olur. Öfkeyi önlemek için hükümetler kötü sonuçlari dogal nedenlere; muhalefet de, hosnutsuzluk yaratmak için, insan kökenli nedenlere atfederler.

Ekmek fiyatlari arttiginda, hükümet neden olarak o yil hasatin iyi olmamasini, muhalefet ise vurguncülari gösterir. Sanayilesmenin etkisiyle insanlar kisinin her seye kadir olduguna gittikçe daha çok inanir olmuslardir. Dogal afetleri önlemede insanin yapabileceklerinin siniri olmadigini düsünürler. Sosyalizm de bu türden bir inançtir: yoksullugu artik Tanri'nin bir takdiri olarak degil, insanlarin budalalik ve acimasizliginin bir sonucu olarak algiliyoruz. Bu durum dogal olarak, isçi sinifinin „üsttekiler"e olan tavrini da etkilemistir. Insanin kudretine olan bu inanç bazen çok asiri olabilir. Aralarinda Saglik Bakani'nin da bulundugu birçok sosyalist, nüfus artisi nedeniyle yeryüzünde sadece ayakta durmaya yetecek kadar yer kalsa bile, sosyalizm sayesinde herkes için bol yiyecek bulunacagina inanmis görünüyor. Korkarim, bu bir abartmadir. Ne olursa olsun, insanin mutlak gücüne olan çagdas inanç, isler ters gittigi zaman duyulan öfkeyi artirmistir. Çünkü talihsizlikler Tanri'dan veya Doga'dan gelmis olsalar bile artik onlara atfedilmemektedir. Bu durum çagdas toplumlari yönetmeyi eski toplumlara kiyasla daha zorlastirmistir.

Yönetici siniflarin olaganüstü dindar olma egilimleri de bu yüzdendir: Kurbanlarinin talihsizliklerini Tanri'nin takdiri olarak görmek isterler. Bu durum, asgari özgürlüge müdahaleye gerekçe bulmayi eski günlere göre daha zorlastirmaktadir. Her ne kadar The Times gazetesi, eski oyunbazliklari canlandirmaya çalisan ruhban sinifinin gönderdigi mektuplari her gün yayinliyorsa da, bu müdahaleler artik degismez yasalar seklinde kamufle edilemezler.

Sosyal özgürlüge müdahalenin öfke yaratmasi yaninda, onu istenmez kilan iki neden daha vardir. Birincisi, insanlarin baskalarinin iyiligini istememesi; ikincisi de, bu iyiligin neleri içerdigini bilmemeleridir. Belki bu nedenlerden ikisi de temelde ayni seydir. Çünkü biz bir insanin iyiligini gerçekten istiyorsak onun nelere gereksinimi oldugunu ögrenmeyi de basaririz. Insanlar hem kötü, hem bilgisiz olduklari için de zarar verseler, sonuç aynidir. Öyleyse ikisini birlikte ele alabilir ve hiçbir kisiye veya sinifa bir baskasinin

çikarlarinin emanet edilemeyecegini söyleyebiliriz. Demokrasi lehindeki savin temelinde yatan da kuskusuz budur. Çagdas devlette demokrasi resmi görevliler eliyle yürütülür; yani birey açisindan dolayli ve uzaktir. Resmi görevliler, genellikle, yasamlarina yön verdikleri halktan uzak bürolarda masa basinda çalistiklari için özel bir tehlike olustururlar. Örnek olarak egitimi ele alalim. Ögretmenler çocuklarla temas halinde olduklari için genellikle onlari anlarlar ve onlarla ilgilenirler. Ancak ögretmenler, uygulamada deneyimleri olmayan, çocuklari belki de küçük basbelasi yumurcaklar olarak gören yöneticilerin kontrolü altindadirlar. Bu nedenle yöneticilerin ögretmenlerin özgürlügüne müdahalesi genellikle sakincalidir. Ayni sey baska alanlarda da geçerlidir: Güç paranin nereye sarfedilmesi gerektigini bilende degil, parayi elinde tutanlardadir.

Buna göre gücü elinde tutanlar genellikle bilgisiz ve kötü niyetlidirler ve bu gücü ne kadar az kullanirlarsa o kadar iyi olacaktir. Zorlamayi en çok hakli gösteren sey, zorlamaya ugrayan kisinin bu zorlamayi kabullenmesi durumudur. Bu kisi, elinden gelse, görev bildigi seyi ihmal edecektir. Hepimiz vergi ödemeyi yollarin yapilmamasina tercih ederiz; ama eger bir mucize olur ve vergi tahsildari bizi gözden kaçirirsa çogumuz onu varligimizdan haberdar etmeyiz. Ayrica, kokainin yasaklanmasi gibi bazi önlemleri kabul ederiz. Alkol yasagi ise daha kusku götürür bir önermedir. En iyi örnek çocuklarin tutumudur. Çocuklar otorite altinda olmalidirlar. Her ne kadar arada bir karsi gelme oyunu oynamaktan hoslanirlarsa da, bunu kendileri de bilir. Çocuklarin durumu su yönden benzersizdir ki, onlar üzerinde otorite sahibi olanlar bazen onlari severler de. Durum böyle olunca çocuklar, bazi özel durumlarda karsi gelseler bile, genelde öfkeye karsi öfke duymazlar. Ögretmenlerin tersine, egitimden sorumlu makamlar bu meziyetten yoksundurlar ve gerçekte çocuklara “yurtseverligi”, yani önemsiz nedenlerle ölmeye ve öldürmeye gönüllü olmayi ögreterek, devletin yararina oldugunu düsündükleri seyler için çocuklari feda ederler.

Otorite, kontrol ettigi insanlarin iyiligini düsünenlerin elinde olsaydi göreceli olarak zararsiz olurdu. Ancak böyle bir durumu güvence altina alacak bir yöntem henüz bilinmemektedir. Zorlamanin en kötü oldugu durum, kurbanin emredilen isin kötü ve zararli olduguna kesin inanmasi halidir. Bir müslümani domuz eti, bir hinduyu dana eti yemeye zorlamak, eger mümkün olsa bile, igrenç olurdu. Asi karsitlari asilanmaya zorlanmamalidir; bebeklerine asi

yapilmasina zorlanmalari ise baska bir sorudur; ben zorlanmasinlar derdim. Ancak burada söz konusu olan özgürlük sorunu degildir; çünkü her iki durumda da bebegin fikri sorulmuyor. Sorun devletle ana-baba arasindadir ve hiçbir genel ilke ile bir sonuca varilamaz. Vicdani inançlar nedeniyle egitime karsi olan ana-babalarin çocuklarini egitimsiz birakmalarina izin verilmez; ancak yine de genel ilkeler bakimindan her iki durum birbirinin aynidir.

Bir kimsenin, bir baskasinin zararina sahip oldugu degerler ile o kimsenin baskasinin zararina olmaksizin sahip oldugu degerler arasinda ayirim yapmak özgürlük konusundaki en önemli husustur. Eger hakkim olandan fazla yiyecek tüketirsem bir baskasi aç kalir.

Ama eger anormal denebilecek bir düzeyde matematik ögrenirsem, ve eger egitim firsatlarini tekelime almamissam, hiç kimseye zararim dokunmaz. Bir nokta daha var: Yiyecek, barinak, giyecek gibi seyler yasam için zorunludur; bunlarin gerekliligi konusunda insanlar arasinda fikir ayriligi ve anlasmazlik pek yoktur. Bu nedenle demokrasilerde bu konular devlete birakilmaya elverislidir. Bütün bu konularda adalet ilkesi egemen olmalidir. Çagdas bir demokratik toplumda, adalet esitlik anlamina gelir. Ancak sinif hiyerarsisinin var oldugu ve bunun yukaridakiler kadar asagidakilerce de kabul gördügü toplumlarda adalet, esitlik anlamina gelmez. Kralin kendilerinden daha çok satafata sahip olmamasi gerektigini öne sürsem, çagdas Ingiltere’de bile, çalisan kesimin büyük çogunlugu soke olur. Bu nedenle adaleti en az haset uyandiracak düzen olarak sinirlamak isterim. Bu, önyargisiz toplumlarda esitlik anlamina gelir; toplumsal esitsizlige sikica inanan toplumlarda ise bu anlami tasimaz.

Ancak görüsler, düsünce, sanat, vb. konularda bir kisinin sahip oldugu degerler bir baskasinin zararina elde edilmez. Ayrica, bu alanlarda iyinin ne oldugu da kuskuludur. Eger Lazarus kuru ekmek yerken Dives ziyafet sofralarinda karin doyuruyor ve yoksullugun erdemlerinden söz ediyorsa Dives’in ikiyüzlünün biri oldugu düsünülür. Buna karsilik, eger ben matematikten, bir baskasi da müzikten hoslaniyorsak, birbirimizle çatismayiz; birbirimizin yaptigini övmek de sadece nezakettir. Görüsler konusunda gerçege ulasmanin tek yolu serbest rekabettir.

Liberallerin eski sloganlari yanlis alana, ekonomiye uygulanmistir; onlarin asil uygun düstükleri

alan zihinsel alandir. Serbest rekabete ticarette degil, fikirlerde gerek vardir. Burada söyle bir güçlük ortaya çikiyor: Ticaret alaninda serbest rekabetin zayiflamasina paralel olarak, kazançli çikanlar ekonomik güçlerini zihinsel ve ahlaki alanlarda kullanmakta, dogru yolda yasamanin ve dogru düsünmenin geçim saglamak için bir kosul olmasinda israrlidirlar. Bu bir talihsizliktir; çünkü „dogru yolda yasama" ikiyüzlülük, „dogru düsünme" de budalalik anlamina gelmektedir. Burada su büyük tehlike söz konusudur: Ister plütokrat ister sosyalist yönetim altinda olsun, ekonomik baski her türden zihinsel ve ahlaki gelismeyi olanaksiz kilar. Eger eylemleri dogrudan, açikça ve kesin olarak baskalarina zarar vermiyorsa kisinin özgürlügüne saygi gösterilmelidir. Aksi halde, baski içgüdümüz, onaltinci yüzyil Ispanyasina benzeyen, duragan bir toplum olusmasina yol açar. Bu tehlike gerçek ve büyüktür. Amerika bu yolda öncü durumundadir; ancak biz Ingilizlerin, gerekli alanlarda özgürlügün degerini takdir etmemeniz durumunda, onlari izleyecegimiz hemen hemen kesindir.

Aradigimiz özgürlük baskalarina baski yapma hakki degil; istedigimiz gibi yasamak, istedigimiz gibi düsünme hakkidir, yeterki eylemlerimiz baskalarinin da ayni seyi yapmasini engellemesin.

Son olarak, daha önce „psikolojik dinamikler" dedigim sey hakkinda birkaç söz söylemek istiyorum. Tek bir karakterin egemen oldugu bir toplum özgür olma olanagina, birçok karakterden kisilerin olusturdugu bir toplumdan daha çok sahiptir. Kaplanlardan ve insanlardan olusmus bir toplumda fazla özgürlük olamaz; ya kaplanlar ya da insanlar boyun eger. Bu nedenle beyazlarin renkli irklari yönetimleri altinda tuttugu yerlerde hiçbir özgürlük olamaz.

Maksimum özgürlüge sahip olmak için egitim yoluyla karakter olusturmak gereklidir; o zaman insanlar mutluluklarini baskici olmayan eylemlerde bulabilirler. Bu da, yasamin ilk alti yilinda karakter olusturmaya baglidir. Bayan McMillan, Deptford'da, özgür bir toplum yaratma yetisine sahip çocuklar yetistirmektedir.

Onun yöntemleri, zengin ve yoksul, bütün çocuklara uygulanirsa toplumsal sorunlarimizi çözmek için bir nesil yeterlidir. Ancak bilgi aktarmasina agirlik verilmesi, egitimde neyin önemli oldugu konusunda bütün partileri duyarsiz kilmistir. Ileri yaslarda istekler sadece baski altina alinabilir, temelden

degistirilemezler. „Arzunca yasa ve birak yasasin“ (live and let live) kurali erken çocuklukta ögretilmelidir. Insanlar sadece baskalarinin mutsuzlugu pahasina elde edilebilecek seylere sahip olmayi istemekten vazgeçtiginde, toplumsal özgürlük önündeki engeller de yok olacaktir.

Her alanda oldugu gibi egitimde özgürlük de bir ölçü konusudur. Bazi özgürlükler hos karsilanmaz. Çocuklarin herhangi bir seyi yapmasinin kesinlikle yasaklanmamasini; çünkü çocugun kendi öz-dogasini gelistirmesi gerektigini savunan bir hanimla tanismistim. „Eger dogasi onu bir igne yutmaya yöneltirse ne olacak?“ diye sordugumda, üzülerek belirtmeliyim ki, yanit yerine azar isittim. Fakat kendi basina birakilan her çocuk eninde sonunda ya igne yutar, ya ilaç sisesinden zehir içer, ya üst kat penceresinden düser, ya da baska türden zararli bir sonla karsilasir.

Biraz daha büyüyünce, erkek çocuklar firsat bulduklarinda yikanmaktan kaçinir, asiri ölçüde aburcubur yer, midesi bulanincaya kadar sigara içer, islak ayaklarla dolasip soguk alir vb; dahasi, bir Elisha (Elisha: Incil’de adi geçen bir Israil peygamberi. (Ç.N)) gibi karsilik verme yetenegine sahip olmayan yasli beyleri kizdirarak eglenirler. Bu nedenlerle, egitim özgürlügünü destekleyen bir kisi çocuklarin gün boyu, her istediklerini yapabilmeleri gerektigini kastetmis olamaz. Bir ölçüde otorite ve disiplin uygulanmalidir. Sorun bunun ölçüsünde ve nasil uygulanacagindadir.

Egitim konusu çesitli yönlerden, devletin, kilisenin, ögretmenin, ana-babanin ve hatta çocugun kendisinin -genellikle unutulsa bile- bakis açilarindan ele alinabilir. Bunlarin hiçbiri tarafsiz degildir; hepsi egitim idealine katkida bulunur, ama olumsuz ögelere de katki yaparlar. Bunlari sirasiyla inceleyip olumlu ve olumsuz yanlari hakkinda neler söylenebilecegini görelim.

Çagdas egitimin nasil olmasi gerektigine karar veren en güçlü etken olan devlet ile baslayalim. Devletin egitimle ilgilenmesi çok yenidir. Eski ve Ortaçag’da hiç ilgilenmezdi; Rönesans’tan önce egitime yalniz kilise önem verirdi.

Rönesans yüksek ögretime karsi bir ilgi uyandirdi. Bu da, kiliseye bagli Sorbonne’a karsi bir denge saglamayi amaçlayan, College de France gibi kurumlarin açilmasina yol açti. Almanya ve Ingiltere’deki Reformasyon hareketi, lise ve üniversitelerin „köhne Papalik“in siginak yerleri olarak kalmalarini önlemek üzere, devlette, onlari bir ölçüde denetim altina alma egilimine de yol açti; ancak bu ilgi çok sürmedi. Oldukça yeni olan zorunlu yaygin egitim hareketine kadar da devlet sürekli ve belirleyici bir rol üstlenmedi. Bununla beraber günümüzde, egitim

kurumlari konusunda devlet bütün öteki etkenlerin toplamindan daha çok söz hakkina sahiptir.

Yaygin zorunlu egitimin ardinda yatan çesitli dürtüler vardi. Onun en güçlü savunuculari, okuma-yazma bilmenin baslibasina arzu edilir bir sey oldugu, cahil bir toplumun uygar bir ülke için yüzkarasi oldugu, egitim olmadan demokrasinin olanaksiz oldugu gibi duygular tasiyorlardi. Baska dürtüler de bu duygulari güçlendirdi. Egitimin ticarette üstünlükler sagladigi, gençlerde suç oranini azalttigi, gecekondu halkini bir düzen içine sokmayi olanakli kildigi kisa sürede anlasildi. Kiliseye karsi olanlar, devlet egitiminin kilise ile mücadelede bir olanak sagladigini gördüler; Ingiltere ve Fransa'da bu dürtü oldukça agir basiyordu. Milliyetçiler, özellikle Fransa Prusya savasindan sonra, yaygin egitimin ulusal gücü artirdigi görüsündeydiler. Ancak, bütün bu saydigimiz nedenler baslangiçta ikinci dereceden önem tasiyorlardi. Yaygin egitimin benimsenmesinin ana nedeni okuma-yazma bilmemenin utanç verici oldugu duygusuydu.

Yaygin egitim bir kere saglamca kurumlastiktan sonra, devlet ondan birçok konuda yararlanma olanagi bulmustur. Gençleri hem iyi hem de kötü yolda, daha uysal yapar. Davranislari düzenler ve suç oranini düsürür; kamu yararina olan toplu eylemleri kolaylastirir; toplumu bir merkezden yönlendirilmeye daha açik kilar. Bu olmadan demokrasi yalnizca içi bos bir sekil olarak kalir. Politikacilarin anladigi sekliyle demokrasi bir yönetme biçimidir; yani insanlara, kendi istediklerini yaptiklari sanisiyla liderlerin istediklerini yaptirma yöntemidir. Böylece, devlet egitimi belirli bir egilime yönelmistir. Bu egitim gençlere toplumdaki kurumlara saygili olmalarini, egemen güçleri isin özüne iliskin olarak elestirmekten sakinmalarini, baska uluslara kusku ve nefretle bakmalarini -elinden geldigince- ögretir. Bu egitim, uluslararasi birlik ruhu ve kisisel gelisme pahasina, ulusal dayanismayi güçlendirir. Kisisel gelismeye verilen zarar otoriteye gereginden çok yer verilmesinden kaynaklanmaktadir. Kisisel duygular yerine, daha çok toplumsal duygular tesvik edilir ve toplumda yaygin olan inançlara karsi gelmek siddetle bastirilir.

Tekdüzelik aranilan bir özelliktir; çünkü yöneticiye kolaylik saglar; bedelinin zihinsel tembellik olmasinin bir önemi yoktur. Meydana gelen zararlar o denli büyüktür ki, yaygin egitimin simdiye kadarki yararlarinin mi yoksa sakincalarinin mi agir bastigi ciddi olarak sorgulanabilir. Kilisenin egitim konusuna bakis açisi, uygulamada devletinkinden pek farkli

degildir. Ancak aralarinda önemli bir ayrilik vardir: kilise siradan halkin hiç egitilmemesini yegler, onlara ancak devlet dayattigi için egitim verir. Hem devlet hem de kilise, özgür bir sorgulama karsisinda hemen yok olabilecek türden fikirleri asilamaya çalisirlar. Devletin dogmalarinin gazete okuyabilen bir topluma asilanmasi daha kolaydir; oysa kilisenin dogmalarinin hiç okuma-yazma bilmeyen bir topluma asilanmasi daha kolaydir. Devlet ve kilisenin her ikisi de düsünceye düsmandir; ama kilise -açikça öyle görünmese de- ayni zamanda ögretime de karsidir. Kilise yetkilileri zihinsel faaliyeti uyarmadan bilgi aktarma teknigini -çok eskiden Cizvit kesislerinin öncülügünü yaptiklari teknigi- gelistirdikçe bu da geçecektir; geçmektedir de.

Çagdas dünyada ögretmenin kendine özgü bir bakis açisina sahip olmasina nadiren izin verilir. Ögretmen egitimden sorumlu bir makam tarafindan atanir; eger egitim yaptigi anlasilirsa da „kapi disari“ edilir. Bu ekonomik etken disinda, ögretmenin, belki kendisinin de bilincinde olmadigi bazi egilimleri vardir. Kiliseden ve devletten de çok disiplin yanlisidir. Ögrencilerin neleri bilmedigini, isi geregi, kendisi bilmektedir. Bir ölçüde disiplin ve otorite olmazsa sinifta düzeni saglamak zordur. Dersten sikilan bir çocugu cezalandirmak dersi ilgi çekici yapmaktan daha kolaydir. Dahasi, en iyi ögretmenin bile kendi önemini abartmasi olasidir. Ögrencilerin, kendisinin uygun buldugu biçimde birer kisi olacak sekilde yogrulmalarinin olanakli ve iyi bir sey oldugu kanisindadir.

Lytton Strachey (1880-1932), Dr. Arnold’un Como Gölü kiyisinda yürürken “ahlaki kötülükler” konusunda düsündüklerini anlatir. Onun için “ahlaki kötülük” ögrencilerinde degistirmek istedigi seylerdi. Bu seylerin çocuklarin birçogunda bulunduguna inanmasi, güç kullanilmasini ve kendini sevgiden çok ceza vermekle yükümlü bir hükümdar gibi algilamasini hakli kiliyordu. Bu tutum, degisik dönemlerde degisik sekillerde dile getirilir ve kendini çok önemli görmenin aldatici etkisinin farkinda olmayan, gayretli her ögretmen için dogal bir davranistir. Bütün bunlara karsin, egitimde etkili olan güçler arasinda en iyisi yine de ögretmenlerdir. Ilerlemeyi de hepsinden çok onlardan beklemek durumundayiz.

Ögretmen, bir de okulun ününü düsünür. Bu nedenle ögrencilerinin spor karsilasmalarinda, burs sinavlarinda basari saglamasini ister; bu ise üstün yetenekli ögrencilere özen göstermesine, ötekilerin de dislanmasina yol açar. Siradan ögrenciler için sonuç

olumsuzdur. Bir çocuk iyi top oynamasa bile, kendisinin oynamasi, iyi oynayanlari seyretmesinden çok daha yararlidir.

Mr. H.G. Wells The life of Sanderson of Oundle (Oundle'li Sanderson'un Yasami) adli kitabinda, gerçekten kusursuz olan bu ögretmenin, normal bir ögrencinin yeteneklerini ortaya çikarmayan, onlari ihmal eden her seye nasil karsi çiktigini anlatir. Müdür olarak atandiginda, okul kilisesinde yalniz seçme ögrencilerin ilahi söylemesine izin verildigini görür. Bu seçme ögrenciler bir koro olusturacak sekilde egitilmislerdir; ötekiler de onlari dinlerler. Sanderson müzik yetenegi olsun olmasin hepsinin ilahi söylemesinde israrlidir. Bunu yapmakla bir ögretmen için dogal olan, kendi ününü ögrencilerininkinden önde tutma egilimini asmis oluyordu. Eger sayginlik denilen payeyi akillica dagitirsak dogaldir ki bu iki dürtü arasinda bir çatisma söz konusu olmaz; ögrencileri için en iyi olani yapan okul en büyük sayginligi kazanir. Bu hareketli dünyada göze çarpici basarilara önemleriyle orantili olmayan ölçüde deger verilmekte; bu yüzden de, bu iki dürtü arasindaki çatismayi önlemek pek de olasi görünmemektedir.

Simdi de ana-babanin bakis açisini ele alacagim. Bu bakis açisi ana-babanin ekonomik durumuna göre degisir. Siradan bir isçinin, siradan bir serbest meslek sahibinden çok farkli beklentileri vardir. Ortalama bir isçi, çocuklariyla evde daha az ugrasmak düsüncesiyle, onlarin okula olabildigince erken baslamasini; kazançlarindan yararlanmak için de, okulu olabildigince çabuk birakmasini ister.

Kisa bir süre önce, egitim giderlerini azaltmak isteyen Ingiliz Hükümeti çocuklarin okula alti yasindan önce baslamamalarini; on üç yasindan sonra da okulda kalmaya zorlanmamalarini gündeme getirmisti. Birinci öneri o ölçüde gürültü kopardi ki geri almak zorunda kalindi; rahati kaçan annelerin -oy hakkina yeni kavusmuslardi- öfkelerine karsi koymak olanaksizdi. Okulu terketme yasini küçülten ikinci öneriye ise fazla karsi gelen olmadi. Daha iyi egitim yanlisi parlamento adaylari toplantilarda, katilan herkesin alkislariyla karsilasiyorlar, kapi kapi dolasarak yaptiklari sorusturmalarda ise, politika disinda olan isçilerin -onlar çogunluktaydi- parali islerde çalisabilmeleri için çocuklarinin olabildigince kisa sürede serbest birakilmasini istediklerini görüyorlardi. Istisnalar ise, genellikle, daha iyi bir egitimle çocuklarinin sosyal basamakta yükselebilecegini umudeden isçilerdi.

Serbest meslek sahiplerinin yaklasimlari bundan çok farklidir. Kendi gelirleri, ortalamanin üstünde bir egitim görmüs olmalarina baglidir; çocuklarina da bu avantaji saglamak isterler. Bu amaca ulasmak için büyük fedakarliktan kaçinmazlar. Ancak rekabete dayali günümüz toplumunda genelde ana-babalarin istedigi, egitimin kendisinin iyi olmasi degil, baskalarininkinden daha iyi olmasidir. Genel egitim düzeyinin düsük olmasi bu isi kolaylastirdigi için, meslek erbabi kisilerin, isçi çocuklarina yüksek ögrenim olanaklari saglanmasina pek hevesli olmalari beklenemez. Ailesi ne denli yoksul olursa olsun, eger her isteyen tip egitimi görebilirse, bir yandan rekabetin artmasi, bir yandan da saglik düzeyinin yükselmesine bagli olarak doktorlarin daha az kazanacaklari ortadadir. Ayni sey hukuk, devlet memurlugu, vb. için de geçerlidir.

Demek ki meslek sahibi kisi, eger olaganüstü toplumsal duyarlilik sahibi degilse, kendi çocuklari için istedigi iyi seylere toplumun büyük çogunlugunun sahip olmasini istemez.

Rekabete dayali toplumumuzda babalarin en büyük kusuru çocuklarindan, ailelerine sayginlik kazandirmalarini beklemeleridir. Bunun kökleri içgüdülerde yatar ve ancak içgüdülere yönelik çabalarla giderilebilir. Bu kusur, daha küçük ölçüde de olsa, annelerde de görülür. Hepimiz, içgüdüsel olarak, çocuklarimizin basarilarindan gurur, basarisizliklarindan da utanç duyariz. Ne yazik ki, bizim koltuklarimizi kabartan basarilar, çogu zaman istenmeyecek türdendir. Uygarligin dogusundan hemen hemen günümüze gelinceye kadar -Çin ve Japonya’da bugün de- çocuklarinin kiminle evleneceklerine ana-babalar karar vermisler; çogunlukla da, olanak buldukça, en zengin gelini veya damadi seçerek onlarin mutlulugunu feda edegelmislerdir. Bati dünyasinda -Fransa’nin bir bölümü disinda- çocuklar isyan ederek kendilerini bu kölelikten kurtarmislarsa da ana-babalarin içgüdüleri degismemistir. Genelde bir babanin çocuklari için istedigi ne mutluluk ne de erdemdir; o yalnizca maddi basari arzular. Onlarin, dostlari yaninda övünebilecegi çocuklar olmasini ister; onlarin egitimi için gösterdigi çabalarda bu istek büyük ölçüde egemendir.

Eger egitim otorite ile yönetilecekse bu otorite yukarida degindigimiz su güçlerden birisinin veya birkaçinin elinde olacaktir: devlet, kilise, ögretmen ve ana-baba. Gördügümüz gibi, bunlardan hiçbirinin çocugun iyiligini yeterince gözetecegine güvenilemez; çünkü hepsi de, çocugun kendi iyiligi ile ilgisi olmayan

amaçlara yönelmesini istemektedir. Devlet çocuktan ulusal sayginligi yüceltmesini ve iktidardaki yönetimi desteklemesini bekler. Kilise çocuktan rahiplerin gücünü artirmaya hizmet etmesini bekler.

Rekabetli bir dünyada ögretmen okuluna genellikle devletin ulusuna baktigi gözle bakar ve çocuktan okulu yüceltmesini bekler. Ana-baba çocuktan aileyi yüceltmesini bekler. Baskalarinin güttügü bütün bu amaçlarda, çocugun kendisi, sirf kendisi yönünden, olanak içi olan her türlü mutluluk ve refaha hakki olan bagimsiz bir kisi olarak, söz konusu degildir; söz konusu olsa bile tam olarak degil. Ne yazik ki, çocuk kendi yasamini yönlendirecek deneyime sahip degildir; bu nedenle de masumiyetini sömüren sinsi emellere yem olmaktadir. Siyasal bir sorun olarak egitimin güçlügü de buradadir. Ancak, önce çocugun kendi bakis açisindan ne söylenebilecegine bir göz atalim.

Kendi baslarina birakildiginda çocuklarin çogunlugunun okuma yazma ögrenmeyecekleri, yasamlarinin kosullarina daha az uyumlu olarak büyüyecekleri ortadadir. Egitim kurumlarinin var olmasi ve çocuklarin bir ölçüde disiplin altinda tutulmalari zorunludur. Ancak, hiçbir otoriteye tam güvenilemeyecegine göre, olabildigince az otorite kullanmayi amaçlamali; egitimde gençlerin dogal arzu ve güdülerinden yararlanma yollarini aramaliyiz. Bu, çogu zaman sanildigindan çok daha olanaklidir; çünkü, ne de olsa, bilgi edinme arzusu gençlerin çogunda dogal olarak vardir. Ögretmeye degmeyecek bilgilere sahip olan, bu bilgileri de ögretme yetenegi bulunmayan egitim uzmanlari, gençlerin yaradilislari geregi, egitimden dehset duyduklari sanisina kapilmislar; bu yanlis saniya da kendi eksikliklerini görememeleri yüzünden düsmüslerdir. Tchekov'un, bir kedi yavrusuna fare tutmayi ögretmeye çalisan bir adami konu alan, hos bir öyküsü vardir. Yavru, farelerin pesinden kosmayinca adam onu dövermis. Sonunda yetiskin bir kedi oldugunda, her fare gördügünde korkuyla yere siner olmus. Tchekov sunu ekler: "Bana Latince ögreten de bu adamdi." Kediler de yavrularina fare yakalamayi ögretir; ancak bunun için onlarin içgüdülerinin uyanmasini beklerler. O zaman yavrular bilginin elde edilmeye deger oldugu bir zamanda annelerine katilirlar; böylece disipline de gerek kalmaz.

Çocugun yasaminin ilk iki üç yili, bugüne kadar, egitimcinin egemenligi disinda kalmistir; bu yillarin da en çok ögrendigimiz dönem oldugunda bütün uzmanlar görüs birligi içindedir. Çocuklar

konusmayi kendi çabalariyla ögrenirler. Bir bebegi gözlemlemis olan bir kimse bu çabanin büyüklügünü bilir. Bebek dikkatle dinler; dudak hareketlerine bakar; bütün gün ses çikarma talimleri yapar ve sasilacak bir çaba gösterir. Kuskusuz, büyükler de övgülerle onu yüreklendirirler; ama yeni bir sözcük ögrenmedigi günlerde onu cezalandirmak akillarindan geçmez. Sagladiklari tek sey firsat ve övgüdür.

Herhangi bir asamada daha fazlasinin gerekli oldugu da kusku götürür. Yapilacak sey çocuga veya gence bilginin edinilmeye deger bir sey oldugunu hissettirmektir. Bu bazen zor olur; çünkü gerçekte bilgi, ögrenmeye degmeyen birseydir. Bir baska zorluk da, tek bir dogrultuda oldukça çok bilginin yararli oldugu durumlarda ortaya çikar; öyle ki, baslangiçta ögrencinin sadece cani sikilir. Ancak böyle durumlarda zorluk asilamayacak ölçülerde degildir. Örnegin matematik ögretimini ele alalim.

Oundle'lu Sanderson hemen bütün erkek ögrencilerinin makinelere ilgi duydugunu farketti ve onlara oldukça gelismis makineler yapma olanagi sagladi. Makinelerin yapimi sirasinda bazi hesaplar yapmalari gerekti; ve böylelikle, çok hevesli olduklari yapici girisimin basarisi için gerekli olan matematige karsi da ilgileri gelisti. Bu yöntem pahalidir; ögretmenin de sabirli ve becerikli olmasini gerektirir; fakat ögrencinin içgüdüleriyle uyumludur; bu nedenle de daha az can sikintisi, daha çok çaba içermesi olagandir. Çaba, hem hayvanlar hem de insanlar için dogaldir; ancak bu içgüdüsel bir itiden kaynaklanan bir çaba olmalidir. Bir futbol maçi bir degirmen çarkina baglanip onu çevirmekten daha çok çaba gerektirir. Ancak bunlardan birisi eglence, öteki ise bir cezadir. Zihinsel çabanin ancak nadiren zevk verici oldugunu varsaymak yanlistir. Gerçek olan sudur ki, onun zevkli bir sey olmasi için bazi kosullar gereklidir; ve de egitimde bu kosullari yaratmak için son zamanlara kadar bir girisimde bulunulmamistir. Bu kosullarin baslicalari sunlardir: önce, çözümü arzu edilen bir problemin varligi, sonra da bir çözüm elde etmenin olanakli olabilecegi umudu.

David Copperfield'in aritmetik ögrenme yolunu animsayalim: "Dersler bittikten sonra daha da beteri baslar: korkunç bir aritmetik problemi. Bu benim için hazirlanmistir ve Mr. Murdstone bana sözlü olarak sorar: Bir peynirciye gidip, her biri dört buçuk penny'den bes bin çift Gloucester peyniri alsam, ne kadar ödeyecegimi hesapla. Bunun, kizi Miss Murdstone'u içten içe pek sevindirdigini görürüm. Aksam yemegine kadar hiçbir sonuç alamadan, hiçbir

ipucu göremeden, bu peynirler üzerinde düsünür dururum. Tastahtanin tozlari yüzümü kaplamis, tam bir meleze dönmüsken yemekte bana, peynirlere eslik etmek üzere yalnizca bir dilim ekmek verirler; ben de gecenin geri kalan kismini utanç içinde cezali olarak geçiririm.” Bu zavalli çocuktan peynirlere ilgi duymasi ya da problemi çözebilmesi beklenemezdi. Eger belirli büyüklükte bir kutu yapmak isteseydi ve ona yeterince tahta ve çivi almak için harçligini biriktirmesi söylenseydi hesap gücü sasilacak ölçüde kamçilanirdi.

Bir çocugun çözmesi istenen bir problemde varsayimsal hiçbir öge bulunmamalidir. Bir zamanlar genç bir çocugun kendi aritmetik dersini anlattigi bir yazi okumustum. Ögretmeni söyle bir problem sormus: Eger bir at bir tayin üç kati degerinde ise, tayin fiyati da 22 pound ise, atin fiyati ne olur? Çocuk “At hiç düsmüs müydü?” diye sorar. Ögretmen “Bu hiç farketmez” deyince çocuk “Ama James -seyis- bunun çok farkettigini söylüyor.” der. Kuramsal dogrulari kavrama becerisi mantik yetisinin en son gelisen asamasidir ve çok küçük çocuklardan beklenmemelidir. Biraz konu disina çiktik; simdi ana temaya dönelim.

Ben, uygun dürtülerle bütün çocuklarin entellektüel ilgilerinin harekete geçirilebilecegi fikrinde degilim. Bazilarinin zekasi ortalamanin çok altindadir; onlar için özel yöntemler gerekir. Zeka düzeyleri çok farkli çocuklari ayni sinifa koymak çok sakincalidir. Daha zeki olanlarin iyice bildikleri seyler anlatilirsa canlari sikilir; daha az zeki olanlar ise henüz kavramadiklari seylerin temelde bilinen seyler olarak düsünülmesinden üzüntü duyarlar. Konular ve yöntemler ögrencinin zeka düzeyine göre ayarlanmalidir. Macaulay Cambridge’de matematik ögrenmeye zorlanmisti; ancak bunun zaman kaybindan baska bir sey olmadigi mektuplarindan açikça anlasiliyor. Ben de Latince ve Grekçe ögrenmeye zorlanmistim. Bunu hiç istemiyordum; artik konusulmayan dilleri ögrenmenin saçma oldugunu düsünüyordum. Yillar boyu sürecek bu klasik ögrenimden saglayacagim biraz yarari büyüdügüm zaman bir ay içinde elde edebilirdim. En zorunlu olan bilgiler verildikten sonra, egilimler dikkate alinmali ve ögrencilere sadece kendilerinin ilgi duydugu seyler ögretilmelidir. Bn yöntem, sikici olmak kolaylarina giden ögretmenlere, hele gereginden çok çalistiriliyorlarsa, agir gelir. Bu güçlükler, ögretmenlerin çalisma saatlerini azaltarak, onlari ögretme sanati konusunda egiterek asilabilir. Bu egitim ilkokul ögretmeni yetistiren okullarda halen

verilmektedir; ama üniversitelerde ve genel okullarda yoktur.

Egitimde özgürlügün çesitli yönleri söz konusudur. Ilk olarak ögrenme ve ögrenmeme özgürlügü gelir. Sonra, ne ögretilecegi konusunda özgürlük vardir. Yüksek ögretimde fikir özgürlügü söz konusu olur. Ögrenme ve ögrenmeme özgürlügü çocuklukta ancak bir ölçüde kabul edilir. Geri zekali olmayan herkesin okuma yazma bilmesi güven altina alinmalidir. Sadece firsat saglamakla bunun ne ölçüde gerçeklesebilecegi ancak deneyerek anlasilabilir. Yalniz firsat yeterli olsa bile, bu firsat çocuklara ulastirilmalidir. Gerekli kosullar yoksa çocuklarin çogu sokakta oynamayi yeglerler. Daha ileri yaslarda tercihler, örnegin üniversiteye gidip gitmeme, gençlerin kendilerine birakilmalidir; bazilari gitmek ister, bazilari istemez. Bu giris sinavlari kadar iyi bir seçim ilkesidir. Derslere çalismayan hiç kimsenin üniversitede kalmasina izin verilmemelidir. Yillarini üniversitede bosuna harcayan zengin gençler hem baskalarinin cesaretini kirar, hem de kendileri bir ise yaramamayi ögrenirler. Üniversitede kalabilmek için çok çalisma zorunlulugu getirilirse üniversiteler entellektüel ugraslardan hoslanmayan kisiler için çekici olmaktan çikar.

Ne ögrenilecegine karar verme özgürlügü simdikinden çok daha fazla olmalidir. Konulari birbiriyle olan dogal yakinliklari bakimindan gruplamanin gerekli oldugu kanisindayim. Seçmeli ders sisteminin ciddi sakincalari vardir; gençleri birbiriyle hiç ilgisi olmayan dersler seçmekte özgür birakir. Sinirsiz mali olanaklarla bir düs ülkesinde, Ütopya da, egitimi örgütlüyor olsaydim on iki yaslarindaki her çocuga klasik bilgiler (Grek ve Latin edebiyati, sanati ve kültürü), matematik ve bilim dersleri aldirirdim. Iki yil sonra çocugun yeteneklerinin hangi yönde oldugu ortaya çikar, çocugun hoslandigi konular güvenli bir gösterge olustururdu; yeter ki "isin kolayina kaçma"lar olmasin.

On dört yasindan sonra da, istedikleri takdirde belli konularda derinlesmelerine izin verirdim. Bu uzmanlasma, önceleri çok genis alanlari kapsar, egitim ilerledikçe daha belirgin sinirlarda yogunlasirdi. Her konuda bilgi sahibi olmak çagimizda artik olanaksizlasmistir. Gayretli bir kimse biraz tarih ve edebiyat ögrenebilir, ki bunlar da klasik konulari ve çagdas dilleri bilmeyi gerektirir. Veya matematigin bazi konularini, veya bir ya da iki bilim dalinda bir seyler ögrenebilir. Ancak her alanda egitim ideali artik söz konusu degildir; bilgilerin çogalmasi onu yoketmistir.

Çesitli özgürlükler arasinda gerek ögretmenler gerek ögrenciler açisindan en önemli olani düsünce özgürlügüdür ve bu hiçbir sinirlama gerektirmeyen tek özgürlük türüdür. Bu özgürlügün var olmadigini göz önüne alarak, lehinde ileri sürülen savlari özetlemekte yarar vardir.

Düsünce özgürlügü lehindeki temel sav bütün inançlarimizin kusku götürür olmasidir. Eger dogru olani kesin olarak bilirsek onun ögretilmesi de söz konusu olur. Bu durumda da, dogru, özünde var olan akla uygunluk sayesinde, otoriteye basvurulmaksizin ögretilebilir.

Çarpim tablosu hakkinda heretik (yerlesmis kanilara aykiri düsen) düsünceleri olan bir kisinin aritmetik ögretmesini yasaklayan bir yasa çikarmaya gerek yoktur. Çünkü bu durumda, dogru kendini göstermektedir; cezalarla korunmasi gerekmez. Devlet bir doktrinin ögretilmesini saglamak için ise karisiyorsa, nedeni bu doktrinin dogrulugu hakkinda kesin kanit olmamasidir. Bu demektir ki, ögretilen sey dogru olsa bile, egitimce dürüst degildir. New York eyaletinde komünizmin iyi oldugunu ögretmek, son yillara kadar yasaya aykiriydi; Sovyet Rusya'da ise komünizmin kötü oldugunu ögretmek yasaya aykiridir. Bu görüslerden birinin dogru, ötekinin yanlis oldugu kuskusuzdur; ancak hiç kimse hangisinin dogru oldugunu bilmiyor. Ya New York eyaleti ya da Sovyet Rusya dogru olani ögretiyor, yanlis olani yasakliyor; ancak her ikisi de dürüst olarak ögretmiyor. Çünkü her ikisi de kusku götürür bir önermeyi kesinmis gibi dile getiriyor.

Dogruluk ile dürüstlük arasindaki fark bu baglamda çok önemlidir. Dogruluk tanrilara özgüdür; bizim bakis açimizdan ise ancak yaklasabildigimiz, fakat ulasmayi bekleyemeyecegimiz bir idealdir. Egitim bize dogruya elden geldigi kadar yakinlasma yetenegi saglar; bunun için bize dürüstlük ögretmelidir. Benim kastettigim dürüstlük görüslerimizi kanitlara dayanarak olusturma ve onlara kanitlarin öngördügü ölçüde güvenme aliskanligidir. Bu ölçü hiçbir zaman kesinlige ulasamaz; bu nedenle, görüslerimize ters düsen yeni kanitlari kabule her zaman hazir olmaliyiz. Ayrica, bir kaniya dayanarak yapacagimiz eylemlerden, olanak varsa, yararli olabilecek olanlarini seçmeliyiz; kanimizin kesin dogru olmamasi durumunda aci sonuçlara yol açabilecek eylemlerden kaçinmaliyiz. Bilimde bir gözlemci, sonuçlari "olasi hata" degerleri ile birlikte ifade eder.

Bir ilahiyatçi veya politikacinin dogmalarindaki olasi hata payini belirttigini, ya da onlarda herhangi bir hatanin var olabilecegini kabul ettigini duyan var midir? Çünkü gerçek bilgiye en yaklastigimiz alan olan bilimde, kisi öne sürdügü seyin saglamligina rahatça güvenebilir. Buna karsilik, hiçbir seyin bilinmedigi konularda baskalarinin bizim görüslerimize katilmasini saglamanin alisilagelmis yöntemleri gürültülü iddialar ve hipnotizmadir. Evrim teorisine karsi geçerli bir savlari oldugunu düsünselerdi köktenci dinciler onun ögretilmesini yasal yollarla engellemezlerdi.

Insanlara politik, dinsel veya ahlaki konularda, kaliplasmis doktrinleri ögretme aliskanliginin çesitli olumsuz etkileri vardir. Bunlardan basta geleni, dürüstlügü zihinsel çaba ile birlestirmis kisileri ögretmenlik mesleginden uzaklastirmasidir; ögrenciler üzerinde en olumlu ahlaki ve zihinsel etki yapmalari olasi olanlar da bu kisilerdir. Üç örnek verecegim. Birincisi politikadan: Amerika'da bir ekonomi hocasindan, en varliklilarin varligini ve gücünü artirici doktrinlerin ögretmesi beklenir. Bunu yapmayacaksa en iyisi, önceleri Harvard'dayken simdi London School of Economics'in (Londra Ekonomi Okulu) en degerli hocalarindan biri olan Mr. Laski'nin yaptigi gibi, baska bir ülkeye göç etmektir. Ikinci örnek din alanindan: Kalburüstü seçkin aydinlarin oldukça büyük çogunlugu hiristiyan dinine inanmazlar; ancak, gelirlerini kaybetmekten korktuklari için bunu kamudan saklarlar. Bu en önemli konuda, düsünceleri ve savlari bilinmeye en çok deger olan bu kisilerin çogu, sessizlige mahkumdur.

Üçüncü örnek ahlak kurallari konusunda: Hemen bütün erkekler yasamlarinin bir döneminde cinsel kaçamaklar yapmistir. Bu gerçegi gizleyenlerin gizlemeyenlerden daha suçlu olduklari ortadadir; çünkü isin içine bir de ikiyüzlülük suçu girmektedir. Ne var ki, egitim kadrolari yalniz ikiyüzlülere açiktir.

Geleneksel kaliplara bagliligin ögretmen karakteri ve seçimi üzerindeki etkileri için bu kadari yeterlidir. Simdi ögrenciler üzerindeki etkilere geçiyorum. Bunu zihinsel ve ahlaki olmak üzere iki sekilde ele alacagim. Zihinsel açidan, uygulamadaki önemi bariz olan bir sorun hakkinda birbirinden farkli fikirlerin var oldugunu bilmek bir genç üzerinde uyarici bir etki yapar.

Örnegin, ekonomi ögrenen bir genç, bireyciler ve sosyalistler, korumaci ve serbest ticaret yanlilari, enflasyonist ve altin standardi yanlilari tarafindan verilen dersler dinlemelidir; farkli ekol yanlilarinca

ögütlenen kitaplari okumaya tesvik edilmelidir. Böylelikle, fikirler ile bunlarin dayandigi kanitlari karsilastirmayi; hiçbir fikrin mutlak dogru olmadigini; insanlari, daha önce bildikleriyle uyum içinde olup olmamalarina göre degil, niteliklerine göre degerlendirmeyi ögrenir. Tarih, insanin yalniz kendi ülkesinin bakis açisindan degil ayni zamanda yabancilarin bakis açisindan da ögretilmelidir. Eger tarih Ingiltere'de Fransizlar tarafindan, Fransa'da Ingilizler tarafindan okutulsaydi, iki ülke arasinda anlasmazlik çikmazdi; herbiri digerinin bakis açisini anlardi.

Bir genç, sorularin bütün yanitlara açik oldugunu ve bir tartismanin, ne sonuç verirse versin, sürdürülmesi gerektigini ögrenmelidir. Bir süre sonra, geçimini kazanmaya baslayinca, günlük yasamin gerekleri bu tutumu kökten degistirecektir; ancak o zamana kadar özgürce düsünme zevkini tatmasi tesvik edilmelidir.

Gençlere geleneksel kaliplari ögretmek ahlaki yönden çok zararlidir. Sadece, yetenekli ögretmenleri ikiyüzlülüge sürüklemesi ve bu nedenle kötü bir ahlaki örnek olusturmasi degil; daha da önemlisi, hosgörüsüzlügü ve sürü içgüdüsünün zararli yönlerini canlandirmasi da söz konusudur. Edmund Gosse Father and Son (Baba ve Ogul) kitabinda, çocuklugunda, babasinin tekrar evlenecegini kendisine nasil söyledigini anlatir. Çocuk babasinin utanç duymasina neden olan birseylerin var oldugunu farkeder ve sonunda dehset içinde „Baba, yoksa o kadin bir çocuk vaftizcisi mi?" diye sorar. Öyledir de. Ogul, o ana kadar, bütün çocuk vaftizcilerinin çok kötü kisiler olduguna inanmistir. Katolik okullardaki çocuklar protestanlarin kötü olduguna, Ingilizce konusulan bütün ülkelerdeki bütün okullardaki çocuklar ateistlerin kötü olduguna, Fransa'daki çocuklar Almanlarin, Almanya'daki çocuklar Fransizlarin kötü olduguna inanirlar.

Eger bir okul akil yoluyla savunulamayan bir görüsü ögretmeyi görevleri arasinda sayarsa -hemen bütün okullar bunu yaparlar- karsit görüste olanlarin kötü oldugu izlenimini vermekten de kaçinamaz; çünkü mantigin saldirisini püskürtmek için gerekli olan öfkeyi baska türlü yaratamaz. Bu sekilde, yerlesmis kaliplari korumak için çocuklar acimasiz, hosgörüsüz, hasin ve saldirgan hale getirilmektedirler. Politik, dinsel ve ahlaki konularda kesin fikirler asilandigi sürece de bundan kaçinmak olanaksizdir.

Son olarak, bireyde meydana getirilen bu manevi hasarin toplumda yol açtigi tarifsiz zarara deginecegim. Savas ve zulüm her yerde yaygindir ve bunlar her yerde, okullarda verilen egitimle olanakli kilinmislardir. Wellington, Waterloo Savasi'nin Eton'un spor alanlarinda kazanildigini söylerdi. Devrim Fransasina açilan savasin Eton'un siniflarinda kiskirtildigini söylese daha dogru olurdu. Demokratik çagimizda Eton önemini yitirmistir; simdi önemli olan normal ilk ve ortaokullardir. Her ülkede bayraklar açilarak Imparatorluk Bayrami, 4 Temmuz (Amarika bagimsizlik bayrami) kutlamalariyla, Subay Egitim Birlikleriyle vs, erkek çocuklara öldürme zevkini, kiz çocuklara da öldürme yanlisi erkeklerin en saygideger kisiler oldugu inancini asilamak için her yola basvurulmaktadir. Yetkililer ögretmen ve ögrencilerin düsünce özgürlügüne izin verseler, masum çocuklarin karsi karsiya kaldigi bu manevi çöküntü sistemi de olanaksiz olurdu.

Kötülüklerin kaynagi sistematik bir politik disiplin altina alma uygulamasindadir. Egitimden sorumlu makamlar çocuklara, dinlerin varsaymasi gerektigi gibi, ruhlari kurtarilacak insanlar olarak bakmiyorlar. Onlar çocuklari gösterisli ve heybetli sosyal planlarinin hammaddesi olarak görüyorlar; gelecegin fabrika „isçileri“, savasin „süngüleri“, ya da bunlarin benzerleri olarak. Her ögrencinin, kendine özgü haklari ve kisiligi olan, basli basina bir amaç olusturdugunu göremeyen; onlari sadece bul-yap bilmecesinin bir parçasi, taburunun bir eri, devletin bir vatandasi sayan kimseler egiticilik yapmaya elverisli degildir. Insan kisiligine saygi her sosyal problemde, ama özellikle egitimde, bilgeligin ilk kosuludur.

Bu denemede psikolojinin yakin zamanda politika üzerindeki olasi etkilerinin niteligi üzerinde durmak istiyorum. Bu anlamda, hem olumlu, hem olumsuz etkilerden söz etmek niyetindeyim.

Politik fikirler mantiga dayanmazlar. Altin standardinin kabulü gibi teknik bir konunun kararlastirilmasinin temelinde bile duygusallik vardir; ve psikanilizcilere göre, bu duygusallik kibar bir toplulukta dile getirilecek türden degildir. Yetiskin bir kisinin duygulari, egitimin yarattigi genis bir dis kabugun sarmaladigi bir içgüdü çekirdeginden olusur. Egitimin devreye girmesi, düs gücünü etkilemek seklinde kendini gösterir. Herkes kendini iyi bir kimse olarak görmek ister; bu nedenle de, hem çabalari hem de kuruntulari, onu basariya götürecek en iyi olanak olarak gördügü seylerin etkisinde kalir. Psikoloji ögrenmekle „iyi insan“ kavramimizin degisiklige ugrayacagini saniyorum. Eger öyle olursa, politika üzerindeki etkisinin çok büyük olacagi da ortadadir.

Gençliginde çagdas psikolojiyi ögrenmis olan bir kimsenin Lord Curzon’a, ya da Londra piskoposuna benzeyebileceginden kusku duyarim.

Bütün bilimlerin iki tür etkide bulunmasi söz konusu olabilir. Birincisi, uzmanlarin, güç sahiplerinin yararlanacagi kesif ve icatlarda bulunmasidir. Ikincisi de, bilimin insanlarin düs gücünü etkilemesi, bu yolla da kurduklari analojilerde ve beklentilerinde degisiklikler meydana getirmesidir. Tam olarak ifade etmek gerekirse, yasam tarzini degistirmek gibi, pek çok sonuçlari olan, üçüncü bir etkisi daha vardir. Fiziksel bilimlerde, bu üç tür etki günümüzde iyice belirginlesmis bulunmaktadir. Uçaklar birinciye örnektir. Makinelesmeye dayali yasam görüsü ikinciye, toplumun büyük bölümünün tarim ve kirsal yasamdan sanayi ve sehir yasamina geçmesi de üçüncüye örnek gösterilebilir.

Psikolojinin etkilerine gelince, bu alanda hala gelecege yönelik tahminlere bel baglamak zorundayiz. Gelecege yönelik tahminler her zaman cüretkardir. Ancak birinci ve üçüncü türden etkiler konusunda, düssel bakis açisindaki degisikliklere bagli olan etkilere oranla, daha da cüretkardir. Bu nedenle, ben öncelikle ve daha çok bu iki tür etki üzerinde duracagim.

Biraz tarihe göz atmak konuya yaklasmakta bize yardimci olabilir. Ortaçag da bütün politik

sorunlar, analojiler seklinde ortaya çikan teolojik savlara göre çözümlenirdi. En önemli çatisma Papa ile Imparator arasindaydi: Papa'nin Günes, Imparator'un da Ay oldugu kabul edilirdi; böylece, kazanan Papa olmustu. Papa'nin daha güçlü ordulari oldugu için kazandigini söylemek yanlis olur. Papa'nin ordusu, asker toplama görevini üstlenen Fransisken (St. Francis tarafindan, 1209 yilinda, Orta Italya'da, Assin kasabasinda kurulan mezhep. (Ç.N.)) rahiplerin ileri sürdügü Günes-ve-Ay analojisinin gücüne dayaniyordu.

Insan kütlelerini gerçekten harekete geçiren ve önemli konulari sonuca götüren de bu tür seylerdir. Günümüzde bazi kisiler toplumu bir makine, bazilari da bir agaç olarak düsünürler. Fasistler, emperyalistler, sanayiciler ve bolsevikler birinci gruba; anayasa yanlilari, toprak sahipleri veya barisçilar da ikinci gruba girerler. Tartisma Guelfler ve Ghibelline'ler (Ortaçag Italyasinda, Imparator yanlisi aristokratlarin siyasal partisi olan Ghibellinelere karsi olan, Papa yanlisi siyasal parti üyeleri. (Ç.N)) tartismasi kadar anlamsizdir; çünkü toplum ne agaçtir ne de makine.

Rönesans'la beraber ikinci bir etken ortaya çikar: edebiyat, özellikle de klasik edebiyat. Bu etken, çogunlukla, devlet okullarinda ve eski üniversitelerde okumus olanlar arasinda günümüze dek süregelmistir. Profesör Gilbert Murray'in, ((1866-1957): Ingiliz bilgin ve devlet adami. (Ç.N.)) bir sorun hakkinda karar vermeden önce ilk tepkisinin sanki "Euripides (I.Ö. 5. yüzyilda yasamis Grek tiyatro yazari. (Ç.N.)) bu konuda ne derdi?" diye sormak oldugunu hissederiz. Bu görüs artik gücünü yitirmistir. Ancak, Rönesans'ta ve onsekizinci yüzyilin Fransiz Devrimi'ne kadarki kesitinde bu görüs egemen olmustur. Devrimin ünlü hatipleri kendilerini togalar içinde görürler, sürekli olarak da Roma'nin parlak erdemlerinden söz ederlerdi. Montesquieu ve Rousseau gibi yazarlar günümüz yazarlarinin herhangi birinin sahip olabileceginin çok üstünde etkiye sahiptiler. Amerikan anayasasinin, Montesquieu'nün Ingiliz anayasasi olarak düsledigi yasa oldugu söylenebilir. Roma hayranliginin Code Napoleon (Napolyon'un gözetiminde 1804'de yasalasan Fransiz Medeni Kanunu. (Ç.N.)) üzerindeki etkisinin ayrintilarindan söz edecek ölçüde bir hukukçu degilim.

Sanayi devrimi ile yeni bir çaga, fizik çagina girmis bulunuyoruz. Bilim adamlari, özellikle Galileo ve Newton, bu çagin temelini hazirladilar; ancak çagi baslatan, ekonominin teknigine bilimin girmesi oldu. Makine çok tuhaf bir nesnedir: bilinen bilimsel yasalar

uyarinca çalisir (öyle olmasaydi zaten üretilemezdi); kendi disinda, insanla, daha çok insanin fiziksel yasamiyla ilgili olan belirli bir amaci vardir. Makinenin insanla iliskisi, Kalvenci teolojide insanin Tanri ile olan iliskisinin aynidir. Sanayilesmenin Anglikanlar degil de Protestanlar ve Ingiltere Kilisesi disindakiler tarafindan icadedilmesinin nedeni belki de budur. Makine analojisinin düsünce dünyamiz üzerinde derin etkileri vardir. Dünyaya “mekanik” bir bakis açisi, “mekanik” açiklama, vb. deyimler kullandigimizda, bunlari fizik yasalari diliyle bir açiklama anlaminda kullaniriz; ancak, makinenin teolojik yönünü, yani kendi disinda var olan bir amaca yönelik oldugunu da, belki de bilinç-disi olarak, belirtmis oluruz. Demek ki, toplumu bir makineye benzetirsek, onun kendi disinda bir tür amacinin var oldugunu düsünmekteyiz. Artik onun Tanri’yi yüceltmek için var oldugunu söylemek bizi tatmin etmiyor. Tanri ile es anlamli sözcükler bulma sikintimiz da yok: örnegin Ingiltere Merkez Bankasi, Ingiliz Imparatorlugu, Standart Petrol Sirketi, Komunist Parti, vb. Savaslarimiz da bu es anlamli sözcükler arasindaki çatismalardir; yani, Ortaçag’in Günes-ve-Ay sorununun tekrari.

Fizik biliminin güçlü olmasi, onun günlük yasami büyük ölçüde degistiren kesin bir bilim dali olmasindan dolayidir. Bu degisim onun insani degil, ortami etkilemesi ile ortaya çikmistir. Ayni ölçüde kesin ve insani dogrudan etkileyen baska bir bilim dali var olsaydi fizik gölgede kalirdi. Iste psikoloji bir gün böyle bir bilim haline gelebilir. Son zamanlara kadar psikoloji önemsiz bir felsefi laf kalabaligi sayilirdi - gençligimde edindigim egitimsel psikolojik bilgiler ögrenmeye deger seyler degildi. Ancak simdilerde psikolojiye iki degisik yaklasim var ve ikisi de önemli: birisi fizyologlarin, öteki de psikanalizcilerin yaklasimi. Bu iki yaklasimin sonuçlari daha belirgin ve kesin hale geldiginde, insanlarin bakis açisina da giderek psikolojinin egemen olacagi açiktir.

Buna örnek olarak egitimi ele alalim. Eskiden yaygin olan görüse göre egitime sekiz yasinda ve Latince çekimlerle baslamak gerekiyordu; bu yas öncesinde neler oldugu önemli sayilmazdi. Isçi Partisi’ne temelde hala ayni görüsün egemen oldugu görülüyor; iktidardayen küçüklere anaokulu açmak yerine, on dört yas sonrasi egitimi gelistirmeye daha çok önem verdiler.

Dikkati ileri yastaki egitim üzerinde yogunlastirmak, egitimin gücüne duyulan güven konusunda kötümserligi de içerir; gerçekten basarabilecegi tek seyin, insani geçimini kazanir

duruma getirebilecegi oldugu düsünülür. Ancak bilimsel yaklasim, egitime, çok daha erken yaslarda baslamak kosuluyla, eskiden oldugundan çok fazla güç atfetmektedir. Psikanalizciler egitime dogumla birlikte baslanmasini isterler; biyologlar ise daha da önce. Bir baliga iki yanda birer göz yerine, ortada tek bir göze sahip olmayi ögretebilirsiniz (Jennings, Prometheus, s. 60). Ancak bunu yapmak için, ise balik dogmadan çok önce baslamaniz gerekir. Simdilik, memelilerin dogum öncesi egitimini gerçeklestirmek için birtakim güçlükleri asmak gerekiyorsa da, ileride olasilikla bu da basarilacaktir.

Bana "egitim"i çok garip bir anlamda kullandigimi söyleyeceksiniz. Bir baligin görünümünü çarpitmak ile bir çocuga Latince gramer ögretmek arasinda ortak olan nedir? Bana, bu ikisinin çok benzer göründüklerini söylemeliyim: ikisi de deneycinin zevki ugruna verilen gereksiz zarardir. Bunun egitimin tanimi için pek geçerli oldugunu söyleyemem. Egitimin özü, bir organizmada teknisyenin amaçlari dogrultusunda bir degisim -ölüm disinda- elde etmektir. Dogal olarak, teknisyen ögrenciyi gelistirmeyi amaçladigini söyler; ancak bu sözler tarafsiz bir bakisla, dogrulanabilir bir gerçegi yansitmamaktadir.

Bir organizmayi degistirmenin türlü yollari vardir. Bir gözünü kaybeden balik veya apendiksini aldiran adam örneginde oldugu gibi, organizmanin anatomisini degistirebilirsiniz. Metabolizmasini, örnegin ilaçlarla degistirebilirsiniz. Iliskiler yaratarak aliskanliklarini degistirebilirsiniz. Normal ögretim de bu sonuncusunun bir özel halidir. Organizma çok yeni oldugundan, ögretim disinda kalan egitimde degisim saglanabilir. Geri zekalilik ile iyot eksikligi arasindaki baglanti herkesçe bilinir. Belki zeki kisilerin, yeterince temiz olmayan kaplarda olusan bazi ender bilesimlerin, yiyeceklerine çok az miktarda istenmeden karistigi kimseler oldugunu bir gün kesfedecegiz. Ya da, belirleyici etken, belki de annenin hamilelik dönemindeki beslenme yöntemidir. Bu konuda hiçbir sey bilmesem de semenderlerin egitimi konusunda insanlarinkinden çok daha fazla bilgi sahibi oldugumuzu biliyorum. Bunun temel nedeni de semenderlerin ruhlari olmadigini düsünmemizdir.

Erken egitimin psikolojik yönüne dogumdan önce baslamak pek olanakli degildir. Çünkü bu egitim daha çok aliskanliklar edinilmesiyle iliskilidir; dogum öncesi aliskanliklar ise dogum sonrasinda, çogu kez, ise yaramazlar. Ancak ilk yillarin karakterin olusmasindaki çok büyük önemi sanirim kusku

götürmez. Zihinsel konularin beden araciligiyla ele alinmasini savunanlarla dogrudan ele alinmasini savunanlar arasinda, bana göre tümüyle gereksiz olan bir çatisma vardir. Eski ekolden tip adamlari, hiristiyanliga içtenlikle inandiklari halde, materyalist olma egilimindedirler; ruhsal bozukluklarin bedensel nedenleri olduguna, tedavinin de bu nedenleri gidererek yapilmasi gerektigine inanirlar. Psikanalizciler ise, bunun tersine, hep psikolojik nedenler ararlar ve onlar üzerinde ugrasirlar. Bana göre, bütün bu gereksiz çatismalar zihin-ve-madde dualizmi ile bagintilidir.

Bazen dipte yatan fiziksel nedeni, bazen de dipte yatan psikolojik nedeni bulmak daha kolaydir. Ben, bunlarin her ikisinin de ayni zamanda var oldugu ve belli bir durum söz konusu oldugunda, en kolay bulunabilecek olani üzerinde durmanin akillica olacagi kanisindayim. Bir vakayi tentürdiyot sürerek, bir baskasini fobiyi ortadan kaldirarak tedavi etmekte bir tutarsizlik yoktur.

Politikaya psikolojik açidan bakmaya çalistigimizda, konuya dogal yaklasim, siradan insanlarin temel duygusal dürtülerini ve bunlarin çevrenin etkisiyle nasil gelistirilebilecegini arastirarak ise baslamaktir. Yüz yil öncesinin ortodoks ekonomistleri politikacinin dikkate almasi gereken yegane seyin elde etmek güdüsü oldugunu düsünürlerdi. Bu görüs Marx tarafindan benimsenmis ve tarihe ekonomik açidan getirdigi yorumun temelini olusturmustur. Bu görüs fizikten ve sanayilesmekten kaynaklanmistir ve çagimizda fizik biliminin düs gücünü etkileyen egemenliginin bir ürünüdür. Günümüzde bu görüsü benimseyenler kapitalistler, komünistler, The Times gazetesi ve yargiçlar gibi saygin kurum ve kisilerdir. Bu son ikisi, issizlik tazminatiyla geçinen bir adamla evlenmek ugruna kazancini feda eden bir genç kadin görünce saskinliklarini saklayamazlar. Onlara göre mutluluk gelir ile orantilidir; evde kalmis varlikli bir bayan evli bir yoksul bayandan daha mutlu olmalidir. Bu düsüncenin dogru oldugunu göstermek için de evli yoksul bayana aci çektirmek için elimizden gelen herseyi yapariz.

Psikanalizciler de, ortodoksluga ve Marksizme karsi, insanin temel dürtüsünün cinsellik oldugunu söylerler. Onlara göre elde etme dürtüsü hastalik haline gelmis bir tür cinsel sapikliktir. Bu görüsün yandaslarinin ekonomik görüsü destekleyenlerden çok farkli davranacagi ortadadir. Bazi patolojik kisiler disinda herkes mutlu olmayi arzular; ancak insanlarin

çogunlugu mutlulugu nelerin olusturdugu konusunda o gün yaygin olan teoriyi kabullenir. Eger zenginligin mutluluk oldugunu düsünüyorlarsa, cinselligin zorunlu oldugunu düsünmeleri durumunda davranacaklarindan farkli davranacaklardir. Ben her iki görüsün de tam dogru olmadigi; ancak ikincisinin birincisinden daha az zararli oldugu kanisindayim. Burada, ortaya çikan mutlulugun nelerden olustugu konusunda dogru bir teorinin önemi ortaya çikiyor.

Meslek seçimi gibi önemli konularda kisi, büyük ölçüde, teorilerin etkisinde kalir. Eger yaygin olan teori gerçege uygun degilse, basarili kisiler mutsuz olacak, ama bunun nedenini bilmeyeceklerdir. Bu onlari öfkeyle dolduracak, bu öfke de bilinç-disi olarak kiskandiklari gençleri bogazlama arzusuna yol açacaktir. Çagdas politikalarin çogu, her ne kadar ekonomik temellere dayaniyor görünseler de, aslinda içgüdüsel doyum yoklugundan kaynaklanan öfkeye dayanmaktadir; bu doyum yokluguna da, büyük ölçüde, revaçta olan hatali psikolojik görüs neden olmaktadir.

Cinselligin yeterli oldugunu sanmiyorum. Cinsellik engellendigi zaman, özellikle politikada, önemli bir etken olur. Evlenmemis yasli hanimlar, savas sirasinda, biraz da genç erkeklerce ihmal edilmelerinden kaynaklanan, saldirgan bir tutuma girmislerdir. Hala da anormal derecede kavgacidirlar. Ateskesten hemen sonra trenle Saltash köprüsünden geçerken asagida demir atmis birçok savas gemisi gördügümü animsarim. Kompartmandaki iki yaslica hanim birbirleriyle “Bunlari böyle aylak yatar görmek ne üzücü,” diye konusuyarlardi. Doyurulmus cinsellik ise politikayi artik etkilemez. Açlik ve susuzlugun politik açidan daha önemli oldugunu söyleyebilirim. Ailenin öneminden dolayi, ana-babalik son derece önemlidir. Rivers bunun özel mülkiyetin kaynagi oldugunu bile öne sürmüstü. Ancak ana-baba olmak cinsellikle karistirilmamalidir.

Yasamin korunmasina ve nüfusun artmasina hizmet eden güdüler yaninda, genellikle san söhret diyebilecegimiz seyle ilgili baska güdüler de vardir: güç tutkusu, kendini begenmislik, ve rekabet. Bunlarin politikada çok önemli rol oynadigi su götürmez. Eger politikanin yasami çekilmez hale getirmesini istemiyorsak, bu san söhret güdüleri dizginlenmeli ve kendi sinirlarini asmamalari saglanmalidir.

Temel güdülerimiz iyi veya kötü degildirler; etik açidan nötrdürler. Egitim onlarin iyi yönde biçimlendirilmesini amaçlamalidir. Günümüzde bile

hiristiyanlarin pek hoslandiklari eski yöntem, güdüleri engellemeye yöneliktir; yeni yöntem ise güdüleri, onlardan yararlanacak biçimde sekillendirme yönündedir. Güç tutkusunu ele alalim: Hiristiyanligin öngördügü alçakgönüllülügü ögütlemenin bir yarari yoktur; o sadece bu itiyi ikiyüzlülüge dönüstürür. Yapilacak sey ona yararli çikis yollari saglamaktir. Dogustan gelen güdüler binbir yolla tatmin edilebilir - zulüm, politika, ticaret, bilim sanat gibi. Kisi kendi becerisi dogrultusunda bir yol seçerek güç tutkusuna bir çikis yolu saglar; gençliginde edindigi beceri türüne uygun su veya bu meslegi seçer. Devlet okullarimizin tek amaci yalniz ve yalniz baski altina alma teknigini ögretmektir. Bunun sonucu olarak da beyaz irkin sorumlulugunu yüklenen insanlar yetistirmektedirler. Eger bu insanlara bilim yapma olanagi taninsa çogu bunu yeglerdi.

Iki konuda ustalasmis bir kimse genellikle bunlardan daha zor olani üzerinde çalismayi yegler; hiçbir satranççi dama oynamaz. Becerinin erdeme yardimci olmasi bu yolla saglanabilir.

Baska bir örnek olarak korkuyu ele alalim. Rivers tehlike karsisinda gösterilen ve her biri belirli kosullarda geçerli olan dört tür tepki sayiyor:

1. Korkma ve Kaçma

2. Öfke ve Dövüsme

3. Sasirtmaca

4. Paralize olma

Bunlar içinde en iyisinin üçüncüsü oldugu ortadadir; ancak, özel beceri sahibi olmayi gerektirir. Ikincisi militaristler, erkek ögretmenler, rahipler, vb. tarafindan “cesaret” adi altinda övülür. Bütün yönetici siniflar kendi bireylerinde bu tepkiyi, egemenlikleri altindaki toplumlarda da korkma ve kaçmayi olusturmayi amaçlar. Ayni sekilde kadinlar da günümüze dek, özenle, ürkek olacak sekilde yetistirilmislerdir. Isçi sinifinda taklitçilik ve sosyal uysallik seklinde kendini gösteren asagilik kompleksi günümüzde de mevcuttur.

Psikolojinin, güç sahiplerinin eline yeni yeni silahlar vermesi olasidir. O zaman uysalligi ve ürkekligi yayginlastirabilecekler; kitleleri gittikçe daha çok evcil hayvanlara dönüstürebileceklerdir. Güç sahipleri derken sadece sermaye sahiplerini degil, ayni zamanda sendika ve Isçi Partisi’ninkiler dahil,

bütün görevlileri kastediyorum. Her görevli, elinde yetki bulunduran herkes, emri altindakilerin uysal olmalarini ister. Bu kimseler, emirleri altindakiler, kendilerinin ihsan etmek lütfunda bulundugu seyler için minnettar olacak yerde, nelerle mutlu olacaklari konusunda kendileri karar vermek isterlerse, öfkelenirler. Miras yoluyla geçis ilkesi, geçmiste, yönetici sinifin çogunlugunun tembel ve etkisiz kalmasini saglamisti. Bu baskalarina sans vermek demekti.

Eger yönetici sinif her nesilde kendi çabalariyla yükselmis en dinamik kisilerden olusursa, siradan ölümlüler için durum çok karanlik olur. Böyle bir dünyada tembellerin, yani baskalarinin isine karismak istemeyenlerin haklarinin nasil savunulacagini kestirmek zordur. Gücün itisip kakisma karsiliginda elde edildigi bir dünyada yumusakbasli insanlarin da bir sansi olacaksa, gençliklerinde korkusuzlugu ve enerjik olmayi ögrenmeleri gerekli gibi görünüyor. Demokrasi belki de geçici bir evredir. Eger öyleyse, psikoloji, kölelerin zincirlerini perçinlemeye hizmet edecektir. Bu nedenle, demokrasiyi, baski teknigi kusursuzluga erismeden önce, güçlendirmek büyük önem tasimaktadir.

Baslangiçta sözünü ettigim bilimin üç etkisine geri dönelim. Hükümet seklinin ne olacagini bilmiyorsak iktidardakilerin psikolojiden nasil yararlanacaklarini da tahmin edemeyiz. Her bilim gibi psikoloji de yetkililerin eline yeni silahlar, özellikle de egitim ve propaganda silahlarini verecektir. Ileri psikolojik teknikler bunlarin ikisini de, karsi koymayi olanaksiz kilan bir noktaya kadar gelistirebilir. Iktidar sahipleri baris istiyorlarsa barisçi, savas istiyorlarsa savasçi bir toplum yaratabilirler. Akli gelistirmek isterlerse akil, aptalligi gelistirmek isterlerse de aptallik üretebilirler. Bu bakimdan, gelecegi kestirmek olanaksizdir.

Psikolojinin, düs gücü üzerine birbirine karsit iki tür etkide bulunmasi olasidir. Bir yandan, gerekirciligin daha yaygin bir kabul görmesi beklenir. Meteoroloji bilimi, yagmur duasindan yarar bekleyenlerin çogunun rahatini kaçirmistir; ama iyi kalplilik için dua etmek insanlari pek rahatsiz etmemektedir. Iyi kalpli olmanin nedenleri yagmurun nedenleri kadar iyi bilinseydi aradaki fark da ortadan kalkardi. Bir Harley Street uzmanina birkaç sterlin ödemekle bir ermis olunabilseydi, kendini kötü emellerden kurtarmak için bir doktor çagirmak yerine dua eden kisi ikiyüzlü olarak nitelenirdi. Gerekirciligin yayginlasmasiyla çabada bir azalma, manevi tembellikte de bir artma olabilir -böyle bir etki mantiksal olmasa da. Bunun bir

kayip mi yoksa bir kazanç mi olacagini kestiremiyorum; çünkü, yanlis psikoloji ile birarada giden manevi çabanin iyiligi mi yoksa kötülügü mü artiracagini bilmiyorum.

Öte yandan, (psikolojinin düs gücü üzerindeki ikinci tür etkisi sonucu) hem metafiziksel hem de etik maddecilikten kurtulusa yol açilir. Genelde kabul görmüs ve uygulamada yararli sonuç vermis bir bilimin konusunu olusturduklari için duygular daha çok önemsenirdi. Böyle bir etki, kanimca, tümüyle yararli olurdu; çünkü mutlulugun nelerden kaynaklandigi konusunda benimsenmis olan yanlis fikirleri ortadan kaldirirdi. Psikolojinin kesif ve bulgular yoluyla yasam biçimimizde yapabilecegi degisiklik konusunda bir tahmin yapmaya girismiyorum; çünkü herhangi bir etki yerine bir baskasinin görülmesini beklemek için bir neden göremiyorum. Örnegin, en önemli etki, zencilere, baska hiçbir yeni beceri kazandirmadan beyazlar kadar iyi dövüsmeyi ögretmek olabilir.

Veya, tersine, zencileri dogum kontrolü uygulamaya tesvik etmek için psikolojiden yararlanilabilir. Bu iki farkli olanak birbirinden çok farkli dünyalara yol açar; birinin mi yoksa ötekinin mi gerçeklesecegini, ya da ikisinin birlikte mi gerçeklesecegini kestirmenin bir yolu da yoktur.

Son olarak: psikolojinin büyük pratik önemi, siradan insanlara mutlulugun nelerden olustugu konusunda daha dogru bir fikir verecek olmasindadir. Insanlar gerçekten mutlu olursa haset, öfke ve yikici itilerle dolu olmazlar. Yasamsal gereksinimler disinda, -en az isçiler için oldugu kadar orta sinif için de- en büyük gereksinim cinsel özgürlük, çocuk sahibi olmak özgürlügüdür.

Kendileri mutlulugu kaçirmis olan ve baskalari için de öyle olmasini arzuluyan kötü niyetli insanlarin engellemesi olmasa, günümüzdeki bilgi birikimi ile, içgüdüsel mutlulugu saglamak herkes için kolaylasirdi. Mutluluk yaygin olunca kendi kendisini koruyabilirdi; çünkü günümüzde tüm politikayi olusturan nefret ve korkuya çagri yanitsiz kalirdi.

Ancak, psikoloji bilgisi bir aristokrasinin eline geçer ve onun tarafindan kullanilirsa, bilinen kötülüklerin devamina ve yogunlasmasina yol açacaktir. Dünya, ilk ortaya çikmasindan bu yana görülmemis ölçüde mutluluk getirebilecek her türlü bilgiyle doludur. Ancak eski uyumsuzluklar, açgözlülük, haset ve dinsel zulüm yolu kapatmaktadir. Sonucun ne olacagini bilmiyorum; fakat bunun

insanoglunun simdiye kadar karsilastigi her seyden daha iyi ya da daha kötü olacagini tahmin ediyorum.

Insanlik tarihi boyunca, her biri aceleci bir kisi tarafindan tarihin anahtari olarak yorumlanabilecek, çesitli dönemsel salinimlar olagelmistir. Benim simdi ele almak istedigim, sentez ve hosgörüsüzlükten analiz ve hosgörüye, sonra yine geriye dogru olan salinimin, bunlar arasinda en önemsizi olmadigi kanisindayim.

Uygar olmayan kabileler hemen hep sentezci ve hosgörüsüzdürler. Onlara göre toplumsal geleneklerin disina çikilmamalidir; yabancilara karsi da büyük kusku duyarlar. Helenik dönem öncesindeki uygarliklar genellikle bu özelliklere sahiplerdi. Özellikle Misir'da, güçlü rahipler sinifi ulusal geleneklerin koruyucusu durumundaydilar ve kendi uygarliklarindan farkli olan Suriye uygarligi ile temas sonucu Akhenaton'un (Akhenaton (veya Amenhotep veya Ikhnaton) (T.O. 1410?-1375?) Misir hükümdari. (Ç,N.)) benimsedigi bozguncu kuskuculugu püskürtmeyi basarmislardi. Minos uygarligi (I.Ö. 3000 ile 1100 yillari arasinda Girit'te gelisen uygarlik. (Ç.N)) dönemindeki durum ne olursa olsun analitik hosgörünün tam olarak ilk kez görüldügü dönem Grek çagidir. Bu da, daha sonraki baska örneklerde de oldugu gibi, yabancilarla iletisim saglayan ve onlarla iyi iliskilere gereksinim duyan ticaretin dogurdugu bir sonuçtur.

Ticaret, son yillara kadar, bir kisisel girisim konusu olmustur. Ticarette önyargilar kazanç için bir engel, laissez faire (birakiniz yapsinlar) doktrini de basarinin anahtari sayilmistir. Ancak bu ticaret ruhu, daha sonralari oldugu gibi, Grek çaginda da her ne kadar sanatta ve düsüncede esin kaynagi olmussa da, askeri basarilar için zorunlu olan toplumsal bütünlügü saglayamamisti. Bu nedenle Grekler önce Makedonya'ya, sonra da Roma'ya boyun egdiler.

Romalilarin sistemi, temelde sentezci; ayrica, tam çagdas bir sekilde, yani teolojik açidan degil emperyalist ve parasal açilardan, hosgörüsüzdü. Ancak Roma sentezciligi Grek kuskuculugu tarafindan yavas yavas eritildi ve yerini Rönesans dönemine kadar dünyaya egemen olan, hiristiyan ve müslüman sentezlerine birakti. Rönesans Bati Avrupa'da kisa süren çok parlak bir entellektüel ve sanatsal döneme yol açti; onu da politik kaos ve sade insanlarin bu türden saçmaliklari birakip din savaslarinda birbirlerini öldürmek gibi ciddi islere el atma kararliligi izledi. Ticaretle ugrasan Ingiltere ve Hollanda, Reformasyon ve Karsi-Reformasyon hosgörüsüzlügünden ilk siyrilan

ülkeler oldular; onlar da birlesip Roma yanlilariyla savasmak yerine birbirleriyle savasarak hosgörülerini kanitladilar. Ingiltere de, Eski Yunanistan gibi, komsulari üzerinde çözücü bir etki yapti ve bu ülkede demokrasi ve parlamenter rejim için gerekli olan ölçüde kuskuculuk yavas yavas gelisti. Hosgörüden yoksun bir çagda bu kurumlar ender olarak olanaklidirlar ve bu nedenle de yerlerini fasizme ve bolsevizme birakma egilimindedirler.

Ondokuzuncu yüzyil dünyasi, genellikle sanildigindan daha çok, 1688 (Katolik kral James 2'ye karsi ayaklanma. (Ç.N.)) devriminde somutlasan ve John Locke (1632-1704) tarafindan ifade edilen felsefenin bir ürünüdür. Bu felsefe 1776'da Amerika'da ve 1789'da Fransa'da (1776: Amerikan Bagimsizlik Bildirgesi, 1789: Fransiz devrimi. (Ç.N.)) egemen oldu ve sonra da bütün bati dünyasina yayildi. Ingiltere'nin sanayi devrimi ve Napolyon'u yenmesi sonucu kazandigi prestij bunda büyük etken olmustur.

Bu durumda bir tutarsizlik oldugu ancak yavas yavas farkedildi. Locke'un ve ondokuzuncu yüzyil liberalizminin fikirleri sinai degil ticari nitelikteydi. Sanayiciligin felsefesi, serüvenci denizasiri tüccarlarinkinden tümüyle farklidir. Sanayicilik sentezcidir; büyük ekonomik birimler olusturur, toplumu daha organik hale getirir ve bireyci dürtülerin bastirilmasindan yanadir. Bunun yanisira, sanayiciligin ekonomik örgütlenmesi hep oligarsik nitelikte olmus ve siyasal demokrasi ne zaman basariya ulasiyor görünse onu etkisiz hale getirmistir. Bu nedenlerle öyle görünüyor ki, her yeni çagda oldugu gibi, rakip inanlar ve felsefeler arasinda çatismaya götüren yeni bir sentezci hosgörüsüzlük çagina girmekteyiz.

Bugün dünyada sadece iki tane büyük devlet vardir: Birlesik Amerika ve Sovyetler Birligi. Bunlarin nüfuslari birbirine esit gibidir; etki alanlarindaki öteki ülkelerin nüfuslari da öyle.

Bati Avrupa ile Amerika kitasindaki diger ülkeler Amerika Birlesik Devletleri'nin; Türkiye, Iran ve Çin'in büyük bölümü Sovyetler'in etki alanindadir. Bu bölünme, Ortaçag'daki hiristiyanlarla müslümanlar arasindaki bölünümü andirmaktadir. Ayni türden inan farki, ayni amansiz düsmanlik, daha büyük ölçülerde olsa da, benzer bölge bölünümü söz konusudur. Ortaçag'da, hiristiyan devletler arasinda, müslüman devletler arasinda nasil savaslar olduysa, bu iki büyük grup içinde de savaslar olacaktir; ancak bu savaslarin er veya geç, gerçek baris antlasmalariyla son bulmasini umabiliriz. Halbuki bu iki büyük grup

arasinda, sadece, her ikisinin de bitap düsmesi sonucu gerçeklesen ateskes anlasmalari yapilacaktir. Iki taraftan birinin zafere ulasacagini, ya da çatismadan bir yarar elde edecegini sanmiyorum. Her iki grup da digerini kötü niyetli olarak gördügü ve ondan nefret ettigi için çatismanin sürüp gidecegi görüsündeyim.

Kuskusuz, gelismenin mutlaka bu yolda olacagini söylemiyorum. Bilim simdi oldugundan çok daha ileri bir asamaya ulasincaya kadar, beseri olaylar söz konusu oldugunda, gelecegin belirsiz olmasi kaçinilmazdir. Ben, sadece, bu dogrultuda gidise yol açabilecek etkin kuvvetler bulunduguna dikkat çekiyorum. Bu kuvvetler psikolojik oldugundan insan kontrolü kapsamindadirlar. Bu nedenle, gücü elinde bulunduranlar inan savaslari içeren bir gelecek istemiyorlarsa onu önlemek de ellerindedir. Gelecek hakkinda salt fiziksel düsüncelere dayanmayan olumsuz bir kehanette bulunurken, gelecekten söz eden kisinin amaçlarindan biri de kendi tahminlerinin yanlisligini ortaya koymalari yolunda insanlari çaba göstermeye yöneltmektir. Kötülügün habercisi, eger insan sevgisi tasiyan bir kisiyse, kendisine karsi nefret duyulmasini saglamaya çalismali ve kehanetleri dogru çikmazsa çok üzülecegi izlenimini vermelidir. Bu giristen sonra inan savaslarina yol açan nedenleri; eger onlari önlemek istiyorsak alinmasi gereken önlemleri gözden geçirelim.

Yakin gelecekte, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyillarda yasanan hosgörüsüzlükten daha büyük ölçüde, etkin bir hosgörüsüzlügün var olacagi beklenmektedir. Bu beklentinin temel nedeni de büyük ölçekli seri üretimin ucuzlugudur. Bunun tröstlere ve tekellere yol açacagi ise, en azindan Komünist Manifesto kadar, eski ve herkesçe bilinen bir seydir. Bizi simdilik ilgilendiren, entellektüel baglamda ortaya çikacak sonuçlardir. Bugün düsünce kaynaklarini birkaç elde toplayarak onlari kontrol altinda tutma yolunda gittikçe artan bir egilim vardir; bunun sonucu olarak da azinligin düsünceleri etkili olarak dile getirilme sansini yitirmektedir.

Bu yogunlasma Sovyetler Birligi'nde, yönetimdeki parti yararina olarak, politik açidan ve bilinçli olarak gerçeklestirilmistir. Önceleri böyle bir yönetimin basarili olabilmesi kuskulu görünüyordu; ancak yillar geçtikçe basari olasiligi giderek kuvvetlenmektedir. Ekonomik uygulamada bazi ödünler verilmisse de, ekonomik ve politik teoride ya da felsefi bakis açisinda bu yapilmamistir. Komünizm gittikçe daha çok gelecekteki bir cennetle ilgilenen,

günlük yasam biçimiyle ise gittikçe daha az ilgilenen bir inana dönüsmektedir.

Bu inani sorgulamadan kabul eden ve olustugu yillarda onunla ilgili etkin bir elestiri duymamis olan yeni bir kusak yetismektedir. Edebiyat, basin ve egitim üzerinde simdi uygulanan denetim bir yirmi yil daha böyle sürerse -sürmeyecegini varsaymak için de bir neden yoktur- komünist felsefe enerjik kitlenin ezici çogunlugunun kabul ettigi felsefe olacaktir. Buna karsi gelenler de çikacaktir. Bir yanda olaylarin, ulusal yasamin genel gidisinin disinda kalan ve sayilari giderek azalan küskün yaslilar; öte yanda da, etkileri uzun yillar önemsemeye degmeyecek düzeylerde kalan birkaç özgür düsünür. Özgür düsünürler her zaman var olmuslardir -onüçüncü yüzyilda Italyan soylularinin çogu Epikür yanlisiydi.

Bu kimseler ancak bazi rastlantisal hallerde, örnegin simdiki Meksika'da oldugu gibi, fikirleri, ekonomik ve politik nedenlerle, önemli kesimler için yarar sagladiginda önem kazanirlar. Bu da Resmi Kilise'nin biraz sagduyu kullanmasiyla her zaman önlenebilir. Rusya'daki Resmi Kilise'den de bu kadarcik sagduyu göstermesi beklenebilir. Genç köylüler egitimin yayginlasmasiyla sürüye katilmaktadirlar; köylülerin yasantisinda bireyselcilige gittikçe daha çok ödün verilmesi de onlarin teoriyi benimsemelerini kolaylastirmaktadir.

Ekonomik sistemin uygulanmasinda ne kadar az komünizm olursa genellikle benimsenen inan da o kadar çok yayginlasacaktir. Bu süreç yalniz Rusya'ya ya da Sovyetler Birligi'ne dahil ülkelere özgü degildir. Çin de ayni süreç içine girmektedir; çok güçlenmesi de olasilik disi degildir. Çin'de güçlü olan hangi hareket varsa -özellikle de milliyetçi hükümet- Rusya'nin etkisiyle baslamistir. Güney ordularinin askeri basarisi Ruslarin yol göstermesiyle örgütlenen propaganda sayesinde gerçeklesmistir. Eski dinlere -budizm ve Taoizme- bagli olan Çinliler politik bakimdan geri kafalidirlar. Hiristiyanlar ise, yabancilara karsi, milliyetçileri rahatsiz edecek ölçüde dostçadir. Aslinda, milliyetçiler yerli olsun yabanci olsun bütün eski dinlere karsidirlar. Rusya'nin yeni dini, hem „gelisme"nin son örnegi olmasi, hem de siyasal bakimdan dost olan bir devletle, gerçekte yegane dost devletle ilintili olmasi nedeniyle, yurtsever aydinlara çekici gelmektedir. Bu yüzden Çin'in uygulamada komünizme geçmesi akla uzak geliyorsa da, bolsevik felsefesini benimsemesi pekala olasidir.

Ingilizlerin „geri kalmis“ ülkelerle olan iliskilerinde düstükleri en büyük yanilgi geleneklerin gücüne çok fazla güvenmek olmustur. Çin’de, Çin klasiklerini oldukça iyi bilen, yaygin bos inanlari anlayan, yasli ve tutucu okumus yazmislarla dostluk kurmus birçok Ingiliz bulabilirsiniz. Yeni Çin’i anlayan ve ona bilgisizce bir asagilama ile bakmayan birisine ise pek rastlayamazsiniz. Bu kimseler, Japonya’daki kabuk degistirmeye ragmen, Çin’in gelecegini geçmisine bakarak degerlendirmeyi sürdürürler ve büyük ve hizli bir degisimin olanaksiz oldugunu varsayarlar. Bunun bir düs yanilgisi oldugundan eminim. Japonya’da oldugu gibi Çin’de de, Bati’nin ekonomik ve askeri gücü Bati’ya prestij saglamakla beraber, ondan nefret edilmesine de neden olmustur. Rusya olmasaydi bu nefret etkisiz kalirdi. Ama simdi Rusya, Bati egemenliginden kurtulma konusunda bir model olusturmakta ve az çok benzer bir yolda yürümek için Çin’e yardimci olmaktadir. Bu kosullar altinda hizli bir degisim çok olanaklidir. Daha önce egitimsiz olan bir toplumda hizli bir degisim her zaman kolaylikla gerçeklestirilebilir; çünkü hükümetin sayginligi ile desteklenen bir egitim, gençlerin cahil büyüklerini küçümsemesine yol açar.

Bu nedenle, yirmi yil sonra bolsevik ideolojinin bütün Çin’de iktidara gelmesi ve Rusya ile yakin bir siyasal ittifak içine girmesi hiç de olasilik disi degildir. Bu ideoloji, egitim yoluyla, yavas yavas dünya nüfusunun yaklasik yarisina asilanacaktir. Bu arada öbür yarisinda neler olabilir?

Yerlesmis tutuculugun statükoculuk ve gelenek avantajlarina sahip oldugu Bati dünyasinda daha yumusak yöntemler yeterlidir; gerçekten de, mevcut yöntemler, genelde, belirli bir amaca yönelik olmadan ortaya çikmislardir. Ortaçag kalintilarinin etkisi nedeniyle, çagdas inan Avrupa’da katiksiz haliyle görülmez. Sanayi kapitalizminin en özgür sekilde uygulandigi ve özelliklerini açikça gösterdigi yer Amerika Birlesik Devletleri’dir. Dünya devletleri arasinda en büyügü Amerika oldugu için, Bati Avrupa da yavas yavas onun izinde gitmek zorunda kalmaktadir.

Bunu söylerken, örnegin Amerikan göçmen topluluklarinda hala varligini sürdüren, gerilerde kalmis bir Avrupa inani olan tutucu protestanligi benimsememiz gerektigini kastetmiyorum. Amerika’nin tarim kesimi, uluslararasi önem tasiyan veya Amerika’nin gelecegine biçim verecek olan kesim degildir. Yeni ve önemli olan, sanayi inanidir. Bu inan Rusya’da bir biçim, Amerika’da baska bir biçim

almistir. Dünya için önemli olan da bu ikisi arasindaki zitliktir.

Rusya gibi Amerika'nin ideali de gerçeklesmis degildir; ama yine de deger yargilari teorik açidan bu ideale uydurulmustur. Rusya'nin ideali komünizmdir; Amerika'nin ideali ise serbest rekabet. Yeni ekonomi politikasi Rus idealine nasil ayakbagi oluyorsa tröstler de Amerikan idealine ayni seyi yapmaktadir. Komünistler, örgütler bazinda düsünür; tipik Amerikali da bireyler bazinda. „Tahta kulübeden Beyaz Saraya" sözleri genç politikacilarin önüne koyulan idealin bir ifadesidir. Ekonomik alanda buna benzer bir ideal de is hayatinda ilerlemeyi saglayan sistemlerin reklamlarini esinler. Herkesin Beyaz Saray'da oturmasinin veya sirket baskani olmasinin olanak disi olmasi gerçegi, idealin bir eksikligi olarak düsünülmez; sadece, gençleri rakiplerinden daha çaliskan ve kurnaz olmaya iteleyen bir öge olarak algilanir. Amerika'nin henüz kalabaliklasmadigi dönemlerde, çogu kimsenin, baskalarinin omuzlarina basmadan oldukça büyük basarilara erismesi olanakliydi. Simdi bile, eger amaçlanan sey güç degil de maddi refah ise, Amerika'daki bir isçinin Avrupa'daki bir serbest meslek sahibinden daha zengin olma olanagi vardir.

Ancak güç artik giderek bazi odaklarda yogunlasmaktadir ve dislanmis olanlarin da kendi paylarini istemeleri tehlikesi vardir. Ulusal inancin bir bölümü bu tehlikeyi en aza indirecek sekilde planlanmistir. Napolyon-vari bir düstur, La carriere ouuerte aux talents (Meslegin kapisi yeteneklilere açiktir) sözleri çok ise yarar; gerisi basariyi toplumsal degil bireysel bir olgu olarak göstermeye kalir. Komünist felsefede hedef bir kesimin ya da bir örgütün basarisidir; Amerika'da ise bireyin basarisi. Sonuçta, basarisiz birey sosyal sisteme öfkelenmek yerine kendi yetersizliginden utanç duyar. Alisik oldugu bireyci felsefe, toplu eylem sayesinde herhangi bir yarar saglanabilecegini düsünmesini engeller. Bu nedenle, gücü elinde bulunduranlara karsi bir muhalefet yoktur; bu da onlari zenginlestiren ve dünya çapinda etkili yapan bir sosyal sistemin tadini çikarmakta özgür kilar.

Insanlarin gerek duyduklari seylerin esit olarak dagitildigi bir dönem hiçbir zaman var olmamistir. Oturmus bir sosyal sistemde, daha az sansli olanlarin kaderlerini kabul etmelerini saglayan bir sistem var olmalidir; bu da genellikle bir tür inana dayanir. Ancak bir inanin, genis bir kütle tarafindan kabul edilmesini güvenceye almak için, bütün topluma, gözardi ettigi haksizliklari karsilayacak ölçüde yarar da sunmasi

gerekir. Amerika'da teknik gelisimi ve maddi refah düzeyinin yükselmesini sunar. Bu ikincisini sonsuza kadar saglamaya gücü yetmeyebilir; ama bir süre daha basarma olasiligi vardir. Rusya'da ise, sadece sermaye sahiplerinin degil, herkesin yararina yönetilen bir sanayilesme kavramini sunar.

Rus isçisinin Amerikali isçiye göre daha yoksul oldugu kuskusuzdur. Ancak o baskalarini zenginlestirmek ve yüceltmek için gereksiz yere cefa çekmedigini, kendi hakki olani aldigini bilerek -en azindan öyle sanarak avuntu bulur. Bunun da ötesinde, kendini, birbirleriyle mücadele eden birimlerden birinin üyesi olarak degil, siki bir isbirligi içindeki bir toplumun bir birimi olarak hisseder.

Sanirim burada Amerika ve Rusya'daki inanlarin özüne inmis oluyoruz. Protestan gelenegi ve yüz yil süren öncü ruhu ile yasamasi sonucu sekillenmis olan bakis açisina göre, Amerika, yoksulluktan zenginlige erisme yolunda girisilen bireysel ugrasin, baskasindan yardim istemeden, bireysel çaba yoluyla yapilmasi gerektigine inanir. Bir orman adami gibi vahsi doga ile savasmaktadir. Gerçekte rakipleri olan kisilerle savasiyorsa da bu üzerinde durmaya deger bir konu degildir. Belki de, bütün yasami boyunca, maddi refah ugruna zihinsel dürüstlügünü feda eden ve fikirlerini özgürce ifade etmekten yoksun bir köle durumunda olacagini vurgulamak pek nazik bir davranis olmaz. Açiklamamasi gereken düsüncelerin hos olmayan düsünceler oldugu ortadadir; bunlar konusunda dilini tutmaya zorlanmasi ise, yalnizca, anarsik dürtülere karsi saglikli bir sinirlama getirmek demektir. Orta yasa geldiginde kendisi de artik bu görüsle tam bir uyum içindedir.

Rusya'da ise, bunun tersine Bizans Kilisesi, Tatarlar ve Çarlik, bireyin bir hiç oldugunu insanlarin beynine zaten damgalamistir; daha önce Tanri ya da Çar yoluna feda ettigi seyler toplum ugruna daha kolay feda edilebilir. Rus komünistleri Bati'daki sempatizanlarindan, temelde bireye saygi duymamalariyla ayrilirlar (Bkz. Rene Fülöp-Miller'in Geist und Gesicht der Bolschewismus - Bolsevizmin Ruhu ve Görünümü). Bu konuda ruha ve ölümsüzlüge inanan Bizansli seleflerinden daha kati olabilirler. Sovyet yöneticileri ruhu ortadan kaldirdiktan sonra Leviathan (Incil'de sözü edilen, bazen timsaha, bazen yilana, bazen de balinaya benzetilen deniz canavan. (Ç.N.)) benzetmesini bir hiristiyandan daha içtenlikle kabul edebilirler. Onlar için Bati'nin bireyselligi, Menenius Agrippa masalinda oldugu gibi, bedenin

çesitli organlarini, kendi baslarina yasamalari için ayirmak kadar abestir. Sanat, din, etik, aile konularina, daha dogrusu her konuya, bakis açilari bu temele dayanir.

Bati'daki sosyalistler, arasira, toplumun büyük öneminden, sanki onlar da ayni fikirdelermis gibi söz ederler; ancak nadiren öyledirler. Örneg'in, uzak bir yere göç eden bir adamin karisini ve çocuklarini birlikte götürmek istemesini dogal bulurlar. Çok daha kati olan Dogu komünistleri ise bunu sadece bir duygusallik olarak algilar. Çocuklarina devletin bakacagini, gidecegi yerde eskisini aratmayacak yeni bir es bulabilecegini söylerler. Dogal sevginin gerekleri önemsiz sayilir. Gerçi kapitalist toplumlarda bu tür seyler günlük yasamda hosgörüyle karsilanir, ama teorilerine ayni ölçüde yansimaz. Lenin'in ögretilerinin bu söylediklerime ters düstügü de dogrudur. Sanirim, bunun bir tutarsizlik oldugu, dogal insanin teori kabugundan bir fiskirmasi oldugu kabul edilmelidir. Koyu bir komünistin, Lenin'in somut bir kisi olarak degil, bir Kuvvet'in somutlasmasi olarak saygi gördügünü söyleyecegini düsünüyorum. O da, zamanla, teorik olarak, Logosb kadar soyutlasabilir.

Rus felsefesinin yavas yavas, ya da bir anda, Bati'ya egemen olacagini düsünenler olmustur. Ilk bakista önemli görülebilecek bazi düsünceler bu görüsü desteklemektedir. Komünist felsefenin sanayi toplumuna kapitalist felsefeden daha uygun oldugu kusku götürmez; çünkü sanayilesmenin bireylerden çok, örgütlerin önemini artirmasi kaçinilmazdir. Bundan baska, toprak ve dogal kaynak mülkiyetinin sanayiden çok tarim rejimine özgü olmasi dogaldir. Topragin özel mülkiyeti iki yoldan edinilmistir: birisi, her yerde kiliç hakkina dayanan aristokratik yol, ikincisi de, çiftçinin isledigi topraga sahip olma hakkina dayanan demokratik yol. Bir sanayi toplumunda bu iki hak da mantiksiz ve anlamsizdir.

Maden sahiplerinin, madeni isletenlerden pay almalari ve kentsel tasinmaz mal sahiplerinin kira almalari uygulamasi aristokratik yoldan edinilen toprak mülkiyetinin anlamsizligini ortaya koymaktadir; çünkü mal sahibinin elde ettigi gelirin herhangi bir toplumsal yarari oldugu söylenemez. Topragi isleyen köylünün o topraga sahip olma hakki da ayni ölçüde anlamsizdir. Bir Boer çiftçisinin topraginda buldugu altindan elde ettigi zenginlik onun topluma yaptigi herhangi bir hizmet nedeniyle kazanilmis degildir.

Kente yakin bir yerde çiftlik sahibi olan kisinin o bölgenin kentlesmesiyle elde ettigi zenginlik için de

ayni sey geçerlidir. Yalniz özel mülkiyet degil ulusal mülkiyet bile ayni kolaylikla anlamsiz sayilabilir. Misir ve Panama Cumhuriyeti'nin kendi topraklarindaki kanallarin kontrolünü elde tutmalari gerektigini öne sürmek saçmadir; gelismemis ülkelerin topraklarinda bulunan petrol gibi seylerin kontrolünde mutlak haklari oldugunu öne sürmek de kötü sonuçlara yol açmaktan baska bir seye yaramaz. Önemli hammaddelerin uluslararasi bir yönetim altina alinmasi yolundaki teorik sav son derece çekicidir; zengin eskiyanin hammaddelerden yararlanma için dünyayi haraca baglamasini kabullenmemize yol açan tek sey tarimsal gelenektir.

Sanayi toplumlari tarim toplumlarina kiyasla çok daha siki baglantilar içindedirler ve kisilere verilecek yasal yetkiler, tarim toplumlarinda büyük sakincalara yol açmasa da, sanayi toplumlari için son derece tehlikeli olurlar. Ayrica, sosyalistlerin safinda yer alan haset duygusuna (baska deyisle adalet duygusuna) da yol açacagi ortadadir. Bütün bu düsüncelere karsin, önümüzdeki yüz yillik bir süre içinde sosyalist görüsün Amerika'da yayginlasacagini sanmiyorum. Amerika sosyalist düsünceyi benimsemedigi sürece de onun ekonomik yörüngesindeki hiçbir ülkenin, sosyalizmi en ufak bir ölçüde bile uygulamasina izin verilmeyecektir. Bunun örnegi Dawes Planis uyarinca Almanya'da demiryollarindan, devlet mülkiyetinin kaldirilmasi sirasinda yasanmisti.

Amerika'nin sosyalist olmayacagini söylemem, Amerika'daki refahin sürecegi yolundaki inanisim nedeniyledir. Amerika'daki bir isçi sosyalist ülkelerdeki bir isçiden daha zengin oldugu sürece, kapitalist propagandanin degisim yanlisi savlari çürütmesi mümkün olacaktir. Bu baglamda, daha önce sözünü ettigim genis-ölçekli-üretim ekonomileri son derece büyük önem tasimaktadir. Aralarinda anlasmis basin, milyonerlerin parasal destek verdigi yüksek ögretim, milyonerlerin bagislarindan yararlanan ve kilisenin kontrolünde olan ilkögretim, reklam yoluyla hangi kitaplarin daha çok satacagini kararlastiran ve bu kitaplari az sayida basilabilen kitaplardan daha ucuza maleden iyi örgütlenmis kitap yayinciligi, radyo, ve hepsinden çok, bütün Bati dünyasinda gösterilerek kazanç getiren çok pahali filmlerin yapildigi sinema: bütün bunlar tekdüzelige, düsünce ve haberlerin bir merkezden yönetimine, yalnizca güç odaklarinca onaylanan inanç ve felsefelerin yayilmasina olanak saglamaktadir.

Bu tür propagandalarin bütünüyle kaçinilmaz ve sonuçta karsi koyulmaz oldugunu sanmiyorum. Ancak, kanimca, önerdigi rejim siradan insanlara basarili oldugu izlenimini verdigi sürece, bu propagandanin etkisini sürdürmesi olasidir. Savasta yenilgiye ugramak, ki bu herkesin anlayabilecegi bir basarisizlik isaretidir, rejimi sarsabilir; ancak, Amerika'nin bir savasta yenilme olasiligi simdilik yoktur. Bu nedenle, Ingiltere'nin basarili oldugu ondokuzuncu yüzyilda parlamenter yönetim tarzina gösterilen yaygin bagliligi Amerika'daki Amerikan sistemi için de bekleyebiliriz. Eskimis anlamiyla teolojik görüs ayriliklari Dogu ile Bati arasindaki ekonomik inan ayriliklarini, kuskusuz, daha da güçlendirecektir. Amerika'nin hiristiyanligi, Dogu'nun ise hiristiyan-karsitligini sürdürmesi beklenebilir.

Evlilik ve aile konularinda, Amerika'nin hiristiyan doktrinlerine karsi yapmacik bagliligini sürdürmesi, Dogu'nun da bunlari köhne bos-inanlar olarak algilamasi beklenebilir. Iki tarafta da genis ölçüde ve acimasizca haksizliklar yapilacagi; her iki tarafin da ötekindeki bu haksizliklardan haberdar, kendisindekilerden ise habersiz olmasi beklenebilir. Örnegin, pek az Amerikali Sacco ve Vanzetti (Nicolo Sacco ve Bartolomeo Vanzetti: Italyan asilli Amerikali anarsistler. Gasp ve öldürme suçlarindan dolayi 1920'de gerçeklesen idamlari uluslararasi protestolara neden olmus; çogu kisi onlari politik önyargilarin kurbanlari olarak nitelemistir. (Ç.N.) hakkindaki gerçegi bilir. Baska birisinin suçu kendi isledigini itiraf etmesine ve kanitlari toplayan polisin bunlarin "tertip" oldugunu kabul etmesine karsin, adam öldürmek suçundan ölüme mahkum edilmislerdi. Suçu itiraf eden kisinin bozuk sicilli olmasi yeni bir dava açilmasinin reddedilmesinin nedenlerinden biriydi. Anlasilan, Amerikan yargiçlarina göre sadece iyi karakterli kisiler cinayet isliyorlar. Sacco ve Vanzetti'nin gerçek suçlari ise anarsist olmalariydi. Bütün bunlar, kuskusuz, Rusya'da da bilinmektedir ve kapitalistlerin adaleti konusunda olumsuz düsüncelere yol açmaktadir.

Bunun gibi, Rusya'daki patriklerin ve sosyal devrimcilerin durusmalari da Amerika'da bilinmektedir. Böylece, her iki taraf da digerinin kötülükleri hakkinda bol bol kanit toplamakta; ancak kendi ülkelerindeki kötülüklerden habersiz kalmaktadir.

Bir süre önce California Üniversitesi'nde bir profesörle tanistim; Mooneyi (Tom Mooney (1882?-1942): Bir bombalama suçlamasiyla 1916'da mahkum edilip 1939'da affedilen Amerikali sendika lideri. (Ç.N.)) adini hiç duymamisti. Mooney islememis

olabilecegi bilinen bir adam öldürme suçundan dolayi bir California cezaevinde yatmaktaydi. Kerenski rejimi sirasinda Rus hükümeti bu dava hakkinda Amerikan hükümeti nezdinde resmi girisimde bulunmus ve Baskan Wilson'un görevlendirdigi sorusturma komitesi onun suçlu oldugunu gösterecek kanitlar bulunmadigini bildirmisti. Ancak o bir komünistti.

Böylece görülüyor ki, düsünceden dolayi yapilan zulme her ülkede göz yumulmaktadir. Isviçre'de bir komünisti öldürmek yasal oldugu gibi, bunu yapan kisi bir daha cinayet islerse, sabikasi olmadigi gerekçesiyle beraat eder. Bu tutuma karsi, Sovyet Cumhuriyeti disinda, hiçbir ülkede tepki gösterilmemektedir. Bu baglamda, kapitalist ülkeler içinde en iyisi Japonya'dir. Orada, iki ünlü anarsisti ve onlarin küçük yegenlerini -ogullari sanarak- karakolda bogarak öldüren polis, bir kahraman haline gelmesine ve okul çocuklarina onu öven kompozisyonlar yazdirilmasina karsin, hapse mahkum edilmisti.

Bütün bu nedenlerle, mevcut rejimin sokaktaki insana basarili göründügü, ya da Amerikan ekonomik etkisinin egemen oldugu bir ülkede, yakin bir gelecekte komünist inaninin benimsenmesi olasiligini görmüyorum. Tam tersine, statükonun korunmasi için, güç odaklarinin gittikçe daha tutucu olmalari ve toplumdaki bütün tutucu güçleri desteklemeleri olasi görünüyor. Bu odaklarin en güçlüsü de, kuskusuz dindir. Almanya'da kralligin mal varligi hakkindaki halk oylamasinda, kiliseler bunlarin kamulastirilmasinin hiristiyanliga aykiri oldugu konusunda resmen karar aldi. Böyle kararlar ödüllendirilmeyi hakederler. Kuskusuz ödüllendirileceklerdir de.

Kapitalist ülkelerde, egitimin zenginler yararina olacak biçimde, daha siki kontrolünü saglamak amaciyla, örgütlenmis dinin, özellikle de Katolik Kilisesi'nin, gittikçe daha da güçlenmesi beklenebilir. Bu nedenle, Bati ile Rusya arasinda temelde ekonomik olan karsitligin giderek bütün inanç alanlarina yayilmasi olasidir. Inanç sözü ile kastettigim, dogruluklari kanitlanmamis olan konularda var olan dogmatik kanilardir. Kuskusuz, bütün bu kötülükler bilimsel yaklasimin, yani kanilari önyargilar yerine kanitlarla olusturma aliskanliginin yayilmasiyla önlenebilir. Ancak, her ne kadar sanayide de bilimsel teknik gerekliyse de, bilimsel yaklasim daha çok ticaretle ilintilidir; çünkü zorunlu olarak bireyseldir ve iktidarin etkisinde degildir.

Bu nedenle bilimsel yaklasimin, sadece, çagdas yasamin ana mecrasi disinda kalan Hollanda,

Danimarka, Iskandinavya gibi küçük ülkelerde varligini sürdürmesini bekleyebiliriz. Öte yandan, bir yüzyil kadar sürecek bir çatisma döneminden sonra, Otuz Yil Savaslari sonrasinda oldugu gibi, her iki tarafin giderek yorgun düsmesi de olasilik disi degildir. O zaman sira yine dogmatik konularda genis görüslü olan kisilere gelecektir.

Önümüzdeki mücadele konusunda benim kisisel tutumum Erasmus'unkin gibidir: iki tarafi da bütün kalbimle desteklemem olanaksizdir. Birçok noktada Amerikali büyük sermaye sahiplerinden çok, bolseviklerle ayni fikirdeyim; ancak onlann felsefesinin kesin dogru olduguna, ya da mutlu bir dünya yaratabilecegine inanamiyorum. Rönesans'tan bu yana hep yükseliste olan bireyciligin çok ileri gittigini; eger sanayi toplumlarinin istikrarli olmasi ve siradan kadin ve erkekleri yasamlarindan hosnut kilmasi isteniyorsa, daha güçlü bir isbirligi ruhuna gerek oldugunu kabul ediyorum. Bolsevik felsefesindeki güçlük, örgütlenme ilkelerinin ekonomiye dayanmasindan; buna karsilik, insan içgüdüleriyle uyumlu olacak gruplasmalarin biyolojik nitelikte olmasindan kaynaklanmaktadir. Aile ve ulus biyolojik, tröst ve sendika ekonomiktir. Biyolojik gruplasmalarin günümüzde yol açtigi kötülükler yadsinamaz; ancak ben toplumsal sorunlarin bu gruplari olusturan içgüdüleri yok sayarak çözülebilecegine inanmiyorum.

Eminim ki, örnegin, bütün çocuklar ana-babanin katkisi olmadan devlet kurumlarinda egitilirlerse; kadin ve erkeklerin büyük bir bölümü hem çaba gerektiren faaliyetler için gerekli dürtüyü yitirirler, hem de bir huzursuzluk ve can sikintisi içine düserler. Ifadesini kara ve deniz kuvvetlerinde bulmayan milliyetçiligin de bir yeri vardir; ona uygun alan da siyasal degil, daha çok kültüreldir. Insanlar egitimin ve kurumlarin etkisiyle büyük ölçüde degisebilirler. Ancak bu degisim temel içgüdüleri saptiracak sekilde gerçeklesirse sonuç canliligin yitirilmesi olur. Bolsevikler psikolojik önemi olan tek güdü ekonomik içgüdüymüs gibi konusurken kesinlikle yanilmaktadirlar.

Bati'nin rekabete dayali toplumu da bu yanilgiyi paylasir; ancak Bati bu konuda daha az açik sözlüdür. Çagimizin temel yanilgisi, bana göre, yasamin ekonomik yönünün gereginden çok vurgulanmasidir. Kapitalist ve komünist felsefelerin her ikisinin de, biyolojik gereksinimleri dikkate almadiklari için yetersiz olduklari kabul edilmedikçe aralarindaki çatismanin son bulacagini sanmiyorum.

Bu çatismanin siddetini azaltmaya gelince, bildigim en iyi sey liberallerin vaktiyle benimsedikleri paroladir. Ancak bunun yetersiz oldugunun da farkindayim. Gerekli olan, düsünce özgürlügünün ve düsünceleri yayma firsatinin varligidir. Zorluklara yol açan, özellikle bu ikincisidir. Bir düsüncenin genis ve etkin biçimde yayilmasini saglayan mekanizma mutlaka ya devletin ya da büyük sermaye kuruluslarinin elindedir. Demokrasi ve egitim sahneye çikmadan önce bu pek de gerçek degildi: etkili fikirler pahali çagdas propagandanin araciligi olmadan erisilebilen, ufak bir azinlikla sinirliydi. Ancak tehlikeli ve yikici bulduklari, gerçek ahlaka aykiri gördükleri fikirlerin yayilmasi için para ve emek harcamak ne devletten ne de büyük sermaye kuruluslarindan beklenebilir.

Devlet de uygulamada en azindan sermaye kuruluslari kadar, dalkavukluga alismis, önyargilari kemiklesmis, çagin düsünce dünyasinda yasamsal olan her seyden habersiz, budala bir ihtiyar gibidir. Böyle eski kafali insanlarin sansüründen geçmeyen hiçbir yenilik öne sürülemez. Gerçi gizli kapakli yayinlar da yapilabilir; ancak, bu da sadece gizli kapakli okuyucu çeker.

Çagdas is dünyasindaki genel egilim isletmelerin birlesmesi ve merkezilesmesi yönünde oldugundan, tehlike gittikçe büyümektedir. Genellikle benimsenmeyen bir amaç için genis çapta propaganda saglamanin tek yöntemi kadinlara oy hakki verilmesini savunanlarin uyguladigi yöntemdir. Ancak bu yöntem konu basit ve duygusal olursa geçerlidir; karmasik ve tartismaya götürür türden olursa, degil. Bu nedenle, resmi ve resmi olmayan sansürün etkisi, muhalefeti rasyonel yerine duygusal kilmak, bir yeniligin lehinde ve aleyhinde olan kanitlari, serinkanlilikla tartismak yerine genis kitlelerin anlamayacagi karmasik bir duruma getirmektir.

Örnegin, ucuz hazir ilaçlarin adlarini veren resmi bir tibbi yayin vardir; ancak hiçbir gazete ondan söz etmez; hemen kimse varligindan haberdar degildir. Öte yandan bütün ilaçlarin ayni ucuzlukta oldugunu öne süren Christian Scientists (Hiristiyan Bilimciler) halka ulasma olanagina sahiptir. Politikada da buna benzer seyler olur. Asiri uçlardaki fikirler halka ulasir; ilimli ve rasyonel fikirler ise yetkililerin muhalefetine degmeyecek kadar sikici sayilir.

Ancak bu kusur Ingiltere'de öteki ülkelerin çogundan daha azdir. Çünkü Ingiltere öncelikle bir

ticaret ülkesidir ve ticaretin bir parçasi olan özgürlük tutkusunu korumustur.

Kuskusuz, yetkililer gerek duyarlarsa, çareler de bulunabilir. O zaman, insanlari yurtseverlik ve sinifsal önyargi ile egitmek yerine, kanit ve verileri degerlendirme yetisini artiracak ve rasyonel kararlar alacak sekilde egitmek de olanakli olur. Belki zamanla insanlar zekanin toplum için degerli bir sey oldugunu farkedeceklerdir. Ancak ben bu gidise isaret eden bir hareket gördügümü söyleyemiyorum.

# I

Gelecekle ilgili olarak iki tür yazi yazilabilir: Bilimsel ve ütopik. Bilimsel yazilar nelerin olasi oldugunu bulmaya çalisir; ütopik olanlar ise, yazarin olmasini arzuladigz seyleri. Astronomi gibi yeterince gelismis bir bilimde kimse ütopik yöntemi uygulamaz: Ay ve Günes tutulmasi tahminleri, gerçeklestiginde insanlar sevinsin diye yapilmazlar. Ancak sosyal konularda, gelecekteki gelismeleri önceden kestirmeye olanak saglayan genel yasalar bulduklarini öne sürenler iddia ettikleri kadar bilimsel degildirler; insanogluyla ilintili kurumlarda ileride ne olacagini önceden bilme çabalari büyük ölçüde tahmin içerir.

Örnegin yeni kesiflerin ne gibi degisikliklere yol açacagini bilmiyoruz. Belki Mars'a, Venüs'e nasil gidilecegi kesfedilir; belki de, yiyeceklerimizin çogu tarlalarda degil labarotuvarlarda üretilir. Bu tür olasiliklarin sonu yoktur. Ben simdi bunlari bir yana birakacagim ve yalnizca günümüzde iyice gelismis olan egilimleri ele alacagim. Ayrica, hiç de kesin olmayan bir seyi, uygarligimizin sürüp gidecegini varsayacagim. Uygarligimiz savaslar sonucunda yok olabilir, veya Roma Imparatorlugu'nda oldugu gibi yavas yavas çökebilir. Ama eger uygarligimiz sürecekse, bazi özellikler edinmesi olasidir. Bunlari saptamaya çalisacagim.

Makinenin yasamimiza katilmasiyla, ve daha çok bunun bir sonucu olarak, toplumda bir degisim daha gerçeklesmistir: toplumun eskisine göre çok daha örgütlü bir hale gelmis olmasi. Matbaa, demiryolu, telgraf ve -simdi de- radyo çagdas devlet ve uluslararasi finans kuruluslari gibi büyük kurumlara teknik kolayliklar getirmistir. Bir Hintli ya da Çinli köylünün yasaminda kamu islerinin hemen hemen hiç yeri yoktur.

Halbuki Ingiltere'de en uzak kirsal bölgelerde bile bunlar neredeyse herkesin ilgilendigi konulardir. Son zamanlara kadar durum böyle degildi. Jane Austen'dan anladigimiza göre, onun zamanindaki kirsal üst-orta sinif Napolyon savaslarini uzun boylu umursamamisti. Çagimizdaki en önemli degisimin daha siki bir sosyal örgütlenme egilimi oldugunu söyleyebilirim.

Bilimin buna bagli olan bir baska sonucu da dünyanin daha çok bütünlesmis olmasidir. Onaltinci

yüzyildan önce Amerika ve Uzak Dogu'nun Avrupa ile hemen hiç iliskisi yoktu. O zamandan bu yana iliskileri giderek yakinlasmaktadir. Roma'da Augustus, Çin'de Han Imparatoru ayni anda kendilerini dünyanin efendisi olarak görüyorlardi. Simdilerde böyle güzel düsler olanaksizdir. Dünyanin hemen her bölgesi hemen bütün öteki bölgelerle iliski içindedir. Bu iliskiler dostça veya düsmanca olabilir; ama her iki halde de önemlidirler. Dalai Lama (Tibet budistlerinin baskani) yüzyillar süren yalnizliktan sonra birden Ruslarin ve Ingilizlerin ilgi odagi oldu ve bu sikici ilgiden kurtulmak için Pekin'e sigindi. Ancak orada da bütün maiyetini Amerika'dan gelen kodak makineleriyle donanmis olarak buldu.

Daha siki toplumsal örgütlenme ve daha genis bütünlesmeye iliskin bu iki önermeden çikan sonuca göre uygarligimizin gelismesi için bütün dünyayi kontrolü altina alacak merkezi bir otoritenin olusturulmasi zorunludur. Bu yapilmazsa anlasmazliklar çogalacak, ve toplum duyarliginin güçlenmesi sonucu savaslar daha siklasacaktir. Merkezi otorite bir hükümet seklinde olmayabilir; olmamasini da daha olasi görüyorum. Bu otoritenin, savasta taraf olan ülkelere verilen ödünç paralarin çogunlukla geri ödenmedigini görüp barisin kendi yararlarina olduguna kanaat getirmis bulunan sermaye sahiplerinden olusmasi çok daha olasidir.

Ya da, bu otorite tek bir güçlü devlet -Amerika- veya bir grup devlet -Amerika ve Ingiliz Imparatorlugu- de olabilir. Ancak bu noktaya gelinmeden önce, dünyanin Amerika ve Rusya arasinda fiili olarak paylasilacagi uzun bir dönem olabilir; Amerika Bati Avrupa'da ve onun özerk dominyonlarinda, Rusya da Asya'da kontrolü ele alabilir. Böyle iki grup, savunma açisindan güçlü, saldiri açisindan ise zayif olur ve bir yüzyil veya daha uzun süre varliklarini sürdürebilirler. Ancak sonunda -en azindan yirmibirinci yüzyilda herhangi bir zamani kastediyorum- ya büyük bir felaket olur ya da bütün dünyayi kontrol altina alan merkezi bir otorite kurulur. Uygar insanligin yeterli sagduyuya ulasmasiyla, ya da Amerika'nin yeterli güce sahip olmasiyla, barbarliga bir dönüs olan bu felaketin önlenecegini düsünüyorum.

Böyle olursa, kurulacak merkezi otorite ne gibi yetkilere sahip olmalidir? Her seyden önce ve en önemli olarak, savas ve baris konularinda karar verebilmeli; veya, eger savas çikarsa destekledigi tarafin çabuk bir zafer kazanmasini güvence altina alabilmelidir. Bu sonuç, biçimsel bir siyasal kontrol olmadan da, yalniz parasal üstünlükle saglanabilir.

Savaslar gittikçe daha bilimsel, dolayisiyla gittikçe daha pahali olacagindan, dünyanin önde gelen finans kaynaklari birlesirlerse, borç vererek veya vermeyerek sonucu saptayabilirler. Versailles Antlasmasi'ndan sonra Almanya'ya uygulanan baskiya benzer baskilarla, istemedikleri herhangi bir grubun silahsizlanmasini saglayabilirler.

Bu yolla dünyanin bütün büyük ordularini giderek kontrolleri altina almis olurlar. Yapmalari gereken bütün etkinlikler için bu bir temel kosuldur. Antlasmalari gözden geçirmek ve anlasmazliklara müdahale etmek disinda, merkezi otoritenin karara varmasi gereken üç konu daha vardir. Bunlar: (1) topragin çesitli ulusal devletler arasinda bölüstürülmesi, (2) bir ulusal devletin sinirlarindan ötekine nüfus hareketleri, (3) hammaddelerin onlara talip olanlar arasinda bölüstürülmesidir. Bu konular biraz açiklama gerektiriyor.

(1) Günümüzde bölgesel baglilik sorunlari, eskiden kisinin hükümdara olan bagliliginin bir uzantisi olarak, saçma bir ciddiyetle ele alinmaktadir. Bir ülkede yasayan bir kimse, yasadigi yörenin bir baska devlete ait olmasi gerektigi yolunda bir düsünceyi dile getirirse, suçu vatana ihanettir ve sert cezalara çarptirilir. Ama ne olursa olsun, bu kisinin görüsü, bir görüs olarak, herhangi baska bir siyasal sorun kadar mesrudur. Örnegin, Croydon'da oturan bir vatandasin, Croydon'un Londra'nin bir semti oldugunu ileri sürmesi karsisinda dehsete kapilmiyoruz.

Ancak Kolombiya uyruklu bir kisi, köyünün Venezuella'ya ait olmasi gerektigini söylerse devlet onu korkunç bir suçlu olarak niteler. Merkezi otorite ulusal devletlerin bu tür önyargili davranislarini önleyecek; sinir düzenlemelerini akilcilikla, yani yöre insanlarinin istekleri dogrultusunda, ve ekonomik, kültürel mülahazalari da göz önüne alarak yapmak zorunda olacaktir.

(2) Nüfus hareketlerinin yildan yila agirlasan sorunlar çikarmasi olasidir. Nüfusun ücretlerin düsük oldugu yerlerden yüksek oldugu yerlere akmasi dogaldir. Buna tek bir ülke sinirlari içinde izin verilmektedir; ancak Ingiliz Imparatorlugu gibi çok uluslu bir federasyon sinirlari içinde, kisilerin bir bastan öteki basa dolasmalari serbest degildir. Asyali göçmenlerin Amerika'ya ve özerk dominyonlara girmeleri hemen tümüyle yasaklanmistir; Avrupalilarin Amerika'ya göçleri de giderek sinirlandirilmaktadir.

Bu konunun her iki tarafinda yer alan kuvvetler çok güçlüdür. Bunlar Asya militarizmini yüreklendirmektedir ve sonunda, diyelim ki beyaz irktan uluslar arasindaki ilk büyük savas sirasinda, bu militarizmi beyaz irki tehdit edecek ölçüde güçlendirebilirler.

Sonunda, eger büyük savaslar önlenir ve tip ile hijyen sayesinde genel saglik büyük ölçüde düzelirse; barisin ve refah düzeyinin korunabilmesi için gelismis ülkelerde halen yapildigi gibi, geri kalmis uluslarin da nüfus artislarini sinirlamalari gerekecektir. Dogum kontrolüne ilke olarak karsi çikanlar ya aritmetik bilmiyorlar, ya da savas, salgin hastalik ve açligin insan yasaminin kalici bir özelligi olmasindan yanadirlar. Merkezi otoritenin geri kalmis irklar ve halk kesimleri üzerinde dogum kisitlamasi yapma yetkisi olacagi ve hükümetlerin simdi yaptigi gibi, yalniz akilli insanlarin küçük aileleri olmasinda israr etmeyecegi umulur.

(3) Son konu, yani hammaddelerin paylasilmasi, belki de bunlarin en önemlisidir. Savaslar hammadde ile çok yakindan ilintili gibidir. Petrol, demir ve kömürün savas öncesi anlasmazliklardaki olumsuz rolleri iyi bilinir. Hammaddelerin adilane bölüsülecegini düsünmüyorum; sadece, mutlak güce sahip bir otorite tarafindan bölüstürülecegini söylüyorum. Adalet sorunlari basariyla çözümlenmeden önce, dünyanin tek bir ekonomik ve siyasal güç olarak düzenlenmesi sorununun çözümlenmesi gerektigi kanisindayim. Ben bir enternasyonal sosyalistim; ama enternasyonellesmenin sosyalizmden önce gerçeklesmesini umuyorum.

## II

Savaslari arasira ortaya çikan ve çabucak bastirilan baskaldirmalar düzeyine indirecek güçte bir merkezi otoritenin gelecek yüz elli yilda olusacagini varsayalim. Bu gelismenin beraberinde getirmesi olasi olan ekonomik degisiklikler nelerdir? Genel refah düzeyi artar mi? Rekabet ayakta kalir mi yoksa üretim tekelci bir biçim mi alir? Tekeller olusacaksa bunlar özel sektörün mü yoksa devletin mi elinde olur? Emegin ürünlerinin dagilimindaki adaletsizlik simdi oldugundan daha az olur mu?

Burada iki degisik tür soru bulunuyor. Bunlardan biri ekonomik düzenin biçimi ile, ikincisi de

bölüsüm ilkeleriyle ilgilidir. Bölüsüm ilkeleri siyasal güce dayanir; her kesim ve her ülke, her zaman, elinden geldigi kadar büyük payi alir; bu payin büyüklügünü saptayan da, sonunda, silahli kuvvetler olur. Simdilik bölüsümü bir yana birakalim ve önce düzenlemeyi ele alalim. Geçmisi inceledigimizde örgütlesme konusunda utanç verici bir olguyla karsilasiriz. Her ne zaman örgütlesme alani bazilarinin yararina olarak genisletilmek istenmisse, bu genisleme muhakkak -ufak tefek istisnalar disinda- güçlü olanlarin güç kullanmasiyla gerçeklestirilmistir.

Istege bagli olarak federasyon olusturulmasinin yegane yol oldugu durumlarda ise birlik hiç gerçeklesmemistir. Eski Yunan'da Makedonya'ya karsi, onaltinci yüzyil Italyasinda Fransa ve Ispanya'ya karsi, günümüz Avrupasinda da Amerika ve Asya'ya karsi durum böyle olmustur. Bu nedenle, merkezi otoritenin güç kullanarak, ya da kullanma tehdidiyle olusturulacagini varsayiyorum; birbiriyle uzlasamayan Büyük Devletler'i zorlayabilecek güce hiçbir zaman ulasamayacak olan Milletler Cemiyeti gibi gönüllü kuruluslar tarafindan degil. Bunun yaninda, merkezi otoritenin gücünün, temelde ekonomik nitelikte olacagi; bir yandan hammadde kaynaklarina, bir yandan da parasal kredilerin kontrolünü elde tutmaya dayanacagini saniyorum. Onun, baslangiçta, bir veya birkaç büyük devlet tarafindan el altindan desteklenen, bir grup sermaye sahibinden olusacagini öngörüyorum.

Bunlardan su sonuç çikiyor: ekonomik yapinin temelinde tekellesme olacaktir. Örnegin, dünyanin bütün petrol kaynaklari tek elden kontrol edilecektir. O zaman, uçaklarin ve petrolle çalisan savas gemilerinin, merkezi otoriteye ters düsen devletlere hiçbir yarari olmayacaktir -ani bir saldiriyla bir petrol yatagi ele geçirmek disinda. Ayni durum, o kadar belirgin olmasa da, baska alanlarda da söz konusudur.

Daha simdiden dünya piyasalarinda et arzinin büyük bölümü Chicago'daki Bes Büyükler'in kontrolündedir; onlarin kendileri de bir ölçüde Messrs. J.P. Morgan Co.'ye baglidirlar. Hammaddeden ürüne giden uzun bir yol vardir ve herhangi bir asamada tekel araya girebilir. Petrol için bu asama dogal olarak kaynakta gerçeklesir. Baska konularda, tekelciye kontrol firsati verenler ise limanlar, gemiler veya demiryollari olabilir. Ise nerede karisirsa karissin tekelci, diger bütün kesimlerden daha güçlüdür.

Sürecin herhangi bir asamasindaki bir tekel, bu tekeli daha önceki ve daha sonraki asamalara da

genisletmek egiliminde olacaktir. Ekonomik tekelin genislemesi örgütlesmeyi büyütme yolundaki genel egilimin bir parçasidir; o da devletin siyasal yönden daha büyümesi ve güçlenmesi ile kendini gösterir. Bu nedenle son yarim yüzyildir süregelen rekabeti ortadan kaldirmaya yönelik sürecin bundan sonra da devamini güvenle bekleyebiliriz. Dogal olarak, sendikalarin isçiler arasindaki rekabeti azaltmaya devam edecegi varsayilmalidir. Isverenler örgütlenirken ücretlilerin karsi-örgütlenmesinin yasalarla önlenmesi gerektigi yolundaki görüsün uzun süre devam edebilecek bir görüs olmadigi ortaya çikacaktir.

Güvenli baris ve üretimin iyi bir sekilde yönlendirilmesi, eger nüfus artisi yoluyla yutulmazsa, maddi refahta büyük artisa yol açacaktir. Bu asamada, dünya sosyalist de kapitalist de olsa bütün kesimlerin ekonomik durumlarinin iyilesmesini bekleyebiliriz. Bu da bizi ikinci sorunumuza, dagitim sorununa getirir.

Bir yerde, güçlü bir devletle -ya da ittifak halindeki birkaç devletle- içiçe olmus güçlü bir grup varsa, bu grubun zenginligin büyük bölümünü kendine ayiracagi ortadadir. Bunlar isçi ücretlerini de devamli artirarak güçlü devletin halkinda da bir hosnutluk yaratacaklardir. Daha önce Ingiltere'de öyle olmustu; Amerika'da öyle olmaktadir. Ülkenin toplam gelirinde hizli bir artis oldugu sürece, kapitalistler için uygun zamanlarda uygulanan para politikalari yoluyla, sosyalist propagandalarin basarisini önlemek kolaydir. O kadar sansli olmayan ülkeler de emperyalist yöntemlerle yola getirilebilirler.

Ancak, böyle bir sistemin demokrasi, yani sosyalizm dogrultusunda gelismesi olasidir; çünkü sosyalizm birçok sanayi dalinda temel asamasina erismis olan bir toplumdaki ekonomik demokrasiden baska bir sey degildir. Ingiltere'nin siyasal gelisimi bu paralelde ele alinabilir. Ingiltere'nin birligi bir kral tarafindan, Wars of the Roses sonrasinda 7. Henry tarafindan gerçeklestirilmistir. Birligi saglamak için krallik otoritesi gerekliydi; ancak bütünlük tamamlandiktan hemen sonra demokrasiye dogru bir hareket baslamis; ve, onyedinci yüzyilda yasanan sikintilardan sonra, demokrasinin kamu düzeniyle bagdastigi anlasilmisti.

Biz simdi Wars of the Roses'dan 7. Henry'ye geçisi andiran bir ekonomik konumdayiz. Zorbaca da olsa ekonomik birlige bir kere ulasildiktan sonra ekonomik demokrasi hareketi büyük güç kazanacaktir; çünkü artik anarsi korkusu söz konusu degildir.

Azinliklar ancak kamuoyunun güçlü destegi olursa güçlerini koruyabilirler; çünkü ordularinin, donanmalarinin ve bürokratlarinin sadakatle hizmet etmelerine gereksinimleri vardir. Ekonomik otoriteyi elinde tutanlarin, kendilerinden ödün vermeyi akillica bulacaklari durumlar sürekli olarak ortaya çikacaktir. Onlar da, olasilikla, isleri yönlendirirken, daha az sansli kesimlerin ve ülkelerin temsilcileriyle iliski içine girecekler ve bu süreç demokratik bir rejim kuruluncaya kadar devam edecektir.

Merkezi otoritenin bütün dünyayi kontrolü altinda tutacagini varsaydigimiza göre, bu otoritenin uygulayacagi demokrasi yalniz beyaz irki degil Asya ve Afrika irklarini da kapsayan bir uluslararasi demokrasi olmalidir. Su anda Asya öyle hizli gelismektedir ki, böyle bir dünya yönetimi olustugunda Asya da yönetimde önemli yer alabilecek bir duruma gelebilir. Afrika, çözülmesi daha zor bir sorundur. Ancak Afrika'da bile Fransizlar -ki bu konuda bizden ileridirler- çarpici sonuçlar elde etmektedirler; önümüzdeki bir yüzyil içinde nelerin basarilabilecegini ise hiç kimse kestiremez. Bu nedenlerle, merkezi otoritenin kurulmasindan sonra çok geçmeden, bütün siniflar ve uluslar için ekonomik adalet içeren, dünya çapinda bir sosyalist sistemin kurulabilecegi sonucuna variyorum. Ve, böyle bir sistem kurulacaksa bunu politik dinamigin dogal isleyisinin gerçeklestirecegi kesin gibidir.

Bununla beraber, sinif ayirimciliginin sürüp gitmesine yol açabilecek baska olasiliklar da yok degildir. Güney Afrika'da ve Amerika'nin güney eyaletlerinde oldugu gibi beyazlarla zencilerin yanyana yasadiklari yerlerde, beyaz irk için demokrasiyi zenciler için yari kölelik kosullariyla bir arada götürmenin mümkün oldugu görülmüstür. Gelismenin büyük ölçüde gerçeklesmesini engelleyen sey, Ingilizce konusulan ülkelerin çogu bölgelerinde isçi kesiminin beyaz olmayan irklarin göçüne itiraz etmesidir. Bu da akilda tutulmasi gereken bir olasiliktir. Bu konuya ileride tekrar dönecegim.

## III

Önümüzdeki iki yüzyil içinde aile kurumunda nasil bir gelisme beklenebilir? Bunu bilemeyiz; ancak, önlem alinmadigi takdirde belirli sonuçlara yol açabilecek bazi etkenler üzerinde durabiliriz. Sunu hemen belirtmek isterim ki, söyleyeceklerim olmasini arzu ettigim seylerle degil, olmasini tahmin ettigim

seylerle ilgilidir ve bu ikisi çok farkli seylerdir. Dünya, geçmiste hiçbir zaman benim arzu edebilecegim sekilde gelismedi; gelecekte bunun farkli olmasi için de bir neden görmüyorum.

Çagdas uygar toplumlarda aileyi zayiflatma egilimi gösteren bazi seyler var; bunlarin basinda da çocuklara karsi olusan insancil duygusallik geliyor. Çocuklarin ana-babalarinin sanssizliklarindan ve hatta günahlarindan dolayi, elden geldigi ölçüde, aci çekmemeleri gerektigi düsüncesi gittikçe daha çok benimsenmektedir. Incil'de öksüzlerin kaderinin hep çok hüzün verici oldugundan söz edilir ve kuskusuz bu dogrudur da. Simdilerde ise onlar diger çocuklardan pek de fazla aci çekmiyorlar.

Devlet ve yardim kurumlarinca, ihmal edilmis çocuklara yeterli yardim yapma egilimi giderek artacak; bu yüzden de, çocuklar sorumsuz ana-babalar veya vasilerce gittikçe daha çok ihmal edilecektir. Ihmal edilmis çocuklarin bakimi için kamu fonlarindan yapilan giderler giderek o ölçüde artacaktir ki, mali durumlari iyi olmayan insanlarin çogu çocuklarini devlete birakmak olanagindan yararlanmaya yönelecektir. Sonunda, simdi egitimde oldugu gibi, belirli bir ekonomik düzeyin altinda olan hemen herkes öyle yapacaktir.

Böyle bir degisimin etkileri çok kapsamli olur. Ana-babalik sorumlulugu kalkinca evlilik eskisi kadar önemli görülmeyecek ve çocuklarini devlete birakan kesimler de yavas yavas ortadan kalkacaktir. Uygar ülkelerde bu kosullarda edinilen çocuk sayisi herhalde çok az olacaktir ve devlet, istenilen vatandas sayisina göre belirlenen bir ölçütle, anneler için bir ödeme saptayacaktir. Bütün bunlar çok uzak degildir; yirminci yüzyil sona ermeden Ingiltere'de kolaylikla gerçeklesebilir.

Bütün bunlar, kapitalist sistem ve uluslararasi anarsinin geçerli oldugu dönemde gerçeklesirse sonuçlarin korkunç olmasi beklenir. Ilk olarak, gerçekte ne ana-babalari ne de çocuklari olan emekçiler ile, miras hakkiyla birlikte yürüyen aile sistemini koruyan, hali vakti yerinde kesim arasinda derin bir ayrilik olusacaktir.

Devlet tarafindan egitilen emekçilere, eskiden Türkiye'deki yeniçerilere uygulanana benzer sekilde, tutkulu bir askeri sadakat asilanacaktir. Devletin çocuklar için uyguladigi ödeme tarifesini düsürmek ve diger ülke insanlarini öldürecek askerleri saglamak için, kadinlara çok çocuk yapmanin bir görev oldugu

ögretilecektir. Devletinkine karsi koyacak ana-baba propagandasi olmayinca çocuklara asilanabilecek yabanci düsmanliginin siniri da olmayacaktir. Böylece, çocuklar büyüdükleri zaman efendileri için körü körüne savasacaklardir. Görüsleri iktidar tarafindan hos karsilanmayan kisiler, çocuklari ellerinden alinarak devlet kurumlarina gönderilmek suretiyle cezalandirilacaklardir.

Böylece, yurtseverlik ve çocuklara karsi insancil duygusalligin birlikte uygulanmasiyla, toplumun adim adim iki kasta bölünmesi hiç de olanak disi degildir; üst tabakadakiler evlilik kurumunu ve aile baglarini koruyacak, alt tabakadakiler yalniz devlete sadakat besleyeceklerdir. Askeri nedenlerle devlet, para ödeyerek emekçilerde yüksek dogum oranini, hijyen ve tip da düsük ölüm oranini güvenceye alacaktir.

Böylece de, dünya nüfusunu sinirlandirmanin açlik disindaki tek yöntemi savaslar olacak; açlik da, uluslarin birbiriyle çarpismasi yoluyla önlenmeye çalisilacaktir. Bu kosullarda, Ortaçag'daki Hun ve Mogol istilalariyla karsilastirilabilecek korkunç savaslarla dolu bir dönem gelecektir. Tek umut bir veya birkaç ülkenin zafere çabuk ulasmasinda yatacaktir.

Eger dünya çapinda bir merkezi otorite önceden kurulursa, devletin çocuklarin sorumlulgunu almasinin sonuçlari bu söylenenlerin tam tersi yönde olacaktir. Bu durumda, merkezi otorite çocuklarin militarist milliyetçilikle egitilmesine, devletlerin ekonomik yönden arzu edilenin ötesinde nüfus artisi için harcama yapmalarina izin vermeyecektir. Devlet kurumlarinda yetisen çocuklar, askeri gereksinimlerin giderilmesiyle, hemen kesinlikle, bugünün ortalama çocuklarindan zihnen ve bedenen daha çok gelisecekler, bu nedenle de çok hizli bir ilerleme olanakli olacaktir.

Merkezi otorite daha önce kurulmus olsa bile, dünya yine kapitalist düzen içinde kalirsa, sonuç, sosyalizmin benimsenmesi durumundan çok farkli olacaktir. Birinci halde, toplumda kastlar arasinda az önce sözünü ettigimiz derin ayriliklar olusacak; üst tabaka aile kurumunu koruyacak, alt tabakada da ana-babalarin yerini devlet alacaktir. Zenginlere karsi baskaldirmalari önlemek için alt tabakada uysalligi saglamaya gerek duyulacaktir. Bu da daha alt düzeyde bir kültür demek olacak ve, belki de, zenginleri beyaz ya da sari irktan olanlar yerine siyah irktan emekçilerin çogalmasini tesvik etmeye

yöneltecektir. Bu yolda beyaz irk giderek sayica küçük bir aristokrasiye dönüsebilecek; sonunda da bir zenci ayaklanmasiyla yok olabilecektir.

Beyaz irktan uluslarin çogunda siyasal demokrasi yürürlükte oldugu için bütün bunlar fantezi olarak algilanabilir. Ancak ben her yerde demokrasinin, zenginlerin çikarlarini gelistirecek sekilde egitim yapilmasina yol açtigini gözlüyorum.

Ögretmenler komünist diye isten atiliyorlar; ama tutucu olduklari için atilan yok. Bunun yakin zamanda degisecegini varsaymak için hiç bir neden de görmüyorum. Siraladigim bütün bu nedenlerle, eger uygarligimiz, daha uzun süre zenginlerin çikarlarini kollamayi sürdürürse, kanimca sonu karanlik olacaktir. Uygarligin çöküsünü istemedigim içindir ki bir sosyalist oldum.

Eger biraz önce söylediklerim yanlis degilse, ayricalikli bir azinlik disinda aile büyük olasilikla yok olacaktir. Bu nedenle, ayricalikli bir azinlik da olmazsa, ailenin toptan yok olmasi beklenebilir. Bu sonuç biyolojik açidan kaçinilmaz gibi görünüyor. Aile, kendi baslarina yasamlarini sürdüremeyecek olduklari yillarda çocuklari koruyan bir kurumdur. Karincalarda ve arilarda bu islevi toplum üstlenir; aile yoktur.

Insanlarda da, eger bebeklerin yasami ailenin korunmasi disinda da güvende olursa, aile yasami giderek yok olacaktir. Bu, insanlarin duygusal yasaminda çok derin degisikliklere, geçmisin sanat ve edebiyatindan tümden kopmalara yol açar. Insanlar arasindaki farkliliklar da azalir; çünkü artik ana-babalar çocuklarini, kendilerine özgü nitelikleri onlara geçirecek sekilde egitemeyeceklerdir. Cinsel ask daha az ilginç, daha az romantik olacak; belki de bütün ask siirleri saçma bulunacaktir. Insan dogasindaki sanat, bilim, politika gibi duygusal ögeler baska çikis yollari arayacaktir (Disraeli için politika romantik bir serüvendi). Insan yasaminin duygusal dokusundan birseylerin gerçekten yok olacagini düsünmekten kendimi alamiyorum. Ama güvencedeki her artis bu türden bazi kayiplari içeriyor. Buharli gemiler yelkenliler kadar, vergi tahsildarlari eskiyalar kadar romantik degillerdir.

Belki de, güvenlik içinde olmak sonunda sikici gelecek ve insanlar salt can sikintisindan kurtulmak için yikici olacaklardir. Ama bu tür olasiliklar saymakla tükenmez.

## IV

Günümüzde kültürün egilimi, sanat ve edebiyattan uzak, bilim dogrultusundadir; böyle sürüp gitmesi de olasidir. Kuskusuz, bunun nedeni bilimin yasantimizda çok büyük yararlar saglamasidir. Rönesans'tan gelen ve sosyal prestijle desteklenen güçlü bir edebiyat gelenegimiz vardir. Bir "beyefendi" biraz Latince bilmelidir; ancak bir lokomotifin nasil çalistigini bilmese de olur. Ne var ki, bu gelenegin sürmesi "beyefendi"yi baskalarindan daha az yararli kilmaktan baska ise yaramaz. Sanirim, uzun olmayan bir süre sonra, bilim alaninda birseyler bilmeyen bir kimsenin egitim görmüs kisi sayilmayacagini varsayabiliriz.

Bu olumlu birsey; ancak bilimin, zaferlerini kültürümüzün baska yönlerden yoksullasmasi pahasina kazaniyor olmasi üzülecek birsey. Sanat gün geçtikçe daha çok bir zümrenin ya da birkaç zengin sanatseverin isi olmaktadir. Sanat, siradan insan için, din ve kamu yasamiyla baglantili oldugu zamanlardaki kadar önemli degildir. St. Paul Katedrali'nin yapimi için harcanan para Hollandalilari yenmemiz için donanmamiza verilebilirdi; fakat 2. Charles döneminde (1630-1685) St. Paul'ün daha önemli oldugu düsünülmüstü. Daha önce estetik yönden övülmeye deger sayilan duygusal gereksinimler giderek daha önemsizlesen yollarla gideriliyorlar: günümüzde dans ve dans müziginin, genelde, daha az uygar olan bir toplumdan ithal edilmis olan Rus Balesi disinda, sanatsal hiçbir degeri yoktur.

Sanatin önemini yitirmesi, korkarim kaçinilmazdir ve atalarimizdan daha dikkatli ve faydacil olan yasama biçimimizle bagintilidir. Bir yüz yil kadar sonra, az çok egitim görmüs herkesin bir hayli matematik, biraz biyoloji ve büyük ölçüde de makine yapimi bilecegini tahmin ediyorum. Egitim, bir azinlik disinda, daha çok "dinamik" denilen, yani insanlara duyu ve düsünceden çok, 'yapmayi' ögretici türden olacaktir. Insanlar her isi büyük bir beceriyle yapacaklar, ancak bu islerin yapmaya deger olup olmadigini rasyonel bir biçimde degerlendirmekten aciz olacaklardir.

Belki de resmi bir "düsünürler" tabakasi, bir de "duygucular" tabakasi olusacak; bunlardan birincisi Royal Society'nin, (Royal Society: Ingiltere'de 1660'da kurulmus en eski bilim adamlari dernegi. (Ç.N.)) Ikincisi de Royal Academy ile Piskoposluk

federasyonunun birer uzantisi olacaktir. Düsünürlerce elde edilen sonuçlar devletin mali olacak ve, yerine göre, yalniz Milli Savunma'ya, Amirallige, ya da Hava Kuvvetleri Bakanligi'na açiklanacaktir. Eger düsman ülkelerde hastalik yayma isi zamanla görevleri arasina alinirsa, belki Saglik Bakanligi da bu araya girebilir.

Resmi duygucular okullarda, tiyatrolarda, kiliselerde hangi duygularin yayinlanacagini saptayacaklar, ama bu duygularin nasil yaratilacagini kesfetmek resmi düsünürlerin isi olacaktir. Okul çocuklarinin haylazliklari göz önüne alinirsa, resmi duygucularin kararlarinin devlet sirri olarak nitelendirilmesinin yerinde olacagi düsünülebilir. Bununla birlikte, bir Kidemli Sansürcüler Komitesi'nce onaylanan resimlerin sergilenmesine ve vaazlar verilmesine izin verilecektir.

Radyo yayinlari da günlük gazeteleri herhalde silip süpürür. Azinlik görüslerini dile getirmek için bir iki haftalik dergi basini kurtarabilir. Okuma ise, yerini gramofona, ya da ondan daha iyi bir icada birakacagindan, nadiren yapilan bir is olacaktir. Bunun gibi, günlük yasamda yazma yerine de diktafon kullanilacaktir.

Eger savaslar ortadan kalkar ve üretim bilimsel olarak düzenlenirse, herkesin rahatça yasamasi için günde dört saatlik çalismanin yeterli olmasi olasidir. Bu süre kadar çalisip bos zamanin keyfini çikarmak mi, yoksa daha çok çalisip lüks seylerin keyfini çikarmak mi sorusu tartismaya açiktir. Galiba bazilari birini, bazilari da digerini seçecektir. Pek çok kisi bos saatlerini, kuskusuz, dansederek, futbol seyrederek, ya da sinemaya giderek geçirecektir. Çocuklar için endiseye gerek yoktur; devlet onlara bakar. Hastalik çok seyrek görülecek; gençlestirme yoluyla yaslilik ölümden kisa bir süre öncesine kadar ertelenebilecektir. Dünya bir hedonist (hazci) cenneti olacak; ve de hemen herkes bu yasami dayanilmaz ölçüde can sikici bulacaktir.

Böyle bir dünyada yikici dürtülerin karsi konulmaz olabileceginden korkulur. R.L. Stevenson'un Intihar Kulübü burada yasama geçebilir; sanatsal cinayetlerle ugrasan gizli dernekler de kurulabilir. Geçmiste yasam tehlikeli oldugu için ciddiye alinmis, ciddi oldugu için de ilginç olmustur. Eger insan dogasi degismezse, tehlike olmayinca hayatin tadi kalmayacak ve biraz heyecan bulmak umuduyla insanlar her türlü asagilik kötülüklere basvuracaklardir.

Bu ikilem kaçinilmaz midir? Yasamin sikintili yönleri, onun en iyi yönleri için gerekli midir? Sanmiyorum. Eger insan dogasi, cahil insanlarin hala sandigi gibi, degistirilemez ise durum gerçekten umutsuzdur. Psikologlar ve fizyologlar sayesinde artik biliyoruz ki “insan dogasi” denilen seyin en çok onda biri dogadan gelmekte, geri kalan onda dokuz ise sonradan olusmaktadir. Insan dogasi dedigimiz sey, erken egitimde yapilacak degisikliklerle hemen tümüyle degistirilebilir. Bu degisiklikler, eger düsünce ve enerji bu alana yönelirse, en ufak bir tehlikeye yol açmadan ve yasamin ciddiyetini yeterince koruyacak sekilde gerçeklestirilebilir. Bunun için iki sey gereklidir: çocuklarda yapici dürtüleri gelistirmek ve bunlarin yetiskinlikte de devami için olanaklari saglamak.

Simdiye kadar, yasamda önemli sayilan seylerin en büyük bölümünü savunma ve saldiri olusturmustur. Kendimizi açliga, çocuklarimizi dünyanin ilgisizligine, ülkemizi ulusal düsmanlara karsi savunuruz; tehlikeli ve düsman oldugunu sandigimiz kimselere de sözle, ya da fiziksel olarak saldiririz. Ancak, ayni ölçüde güçlü olan baska duygu kaynaklari da vardir. Estetik yaraticilik ya da bilimsel kesif duygulari, en tutkulu ask kadar güçlü ve yogun olabilirler. Askin kendisi ise baglayici ve baskici olmasina karsin, yaratici da olabilir. Dogru egitim verildiginde insanlarin büyük çogunlugu mutlulugu yapici faaliyetlerde bulabilirler; yeter ki elverisli olanaklar var olsun.

Bu bizi ikinci gereksinimimize getiriyor. Yalniz üst makamlarin emrettigi yararli islere degil, yapici atilimlara da firsat verilmelidir. Entellektüel ve sanatsal yaraticiliga, insan yasamini iyilestirmek için ileri sürülen düsüncelere, yapici türden insan iliskilerine hiçbir engel bulunmamalidir. Eger bunlarin hepsi varsa ve egitim de isabetli türden ise; gereksinim duyanlar için ciddi ve hareketli bir yasam tarzina yine de yer vardir. Bu durumda ve ancak bu durumda yasamin belli basli kötülüklerini ortadan kaldirmak için örgütlenmis bir toplum kalici olabilir; çünkü daha enerjik olan bireyleri için de doyum olanagi saglanmistir.

Itiraf etmeliyim ki, kanimca, uygarligimizin hata yapma olasiliginin en yüksek oldugu konu budur. Pek çok düzenlemeye gerek vardir; bu kadar çok seyde, olmasi gerekenden fazla seylerin de bulunacagi hemen hemen kesindir. Bunun yol açacagi zarar, kisisel çaba olanaklarinin azalmasidir. Çok genis örgütler kisinin kendini aciz hissetmesine, bu da çabanin zayiflamasina yol açar. Bu tehlike

yöneticilerin onu farketmesiyle önlenebilir; ancak yöneticilerin, çogunlukla, yapilari geregi farkedemedikleri türdendir.

Insanin yasam tarzini yönlendiren her düzenlemede, sisteme yeteneklerin yozlasmasina yol açan hareketsizligi önleyecek, ama kargasaya yol açmayacak ölçüde, anarsizm enjekte etmeye gerek vardir. Bu da, teorik olarak çözümsüz olmayan, ancak günlük yasamin düzensizlikleri içinde çözüm olasiligi pek bulunmayan hassas bir sorundur.

**SON**